

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ В УМОВАХ ІДЕЙНО-СВІТОГЛЯДНОЇ КОНФРОНТАЦІЇ

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

**Кропивницький
2022**

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ ІНСТИТУТ
ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ

**Військово-патріотичне виховання учнів
в умовах ідейно-світоглядної конфронтації**

Навчально-методичний посібник

Кропивницький

2022

УДК 373. 3/5.015.31:[355.01:172.15](477)

В- 92

Схвалено до використання в освітньому процесі експертною комісією з фізичної культури та захисту України Міністерства освіти і науки України (витяг з протоколу № 2 від 11.07.2022 р.); лист Інституту модернізації змісту освіти МОН України (№ 221/12-Г-224 від 13.07.2022)

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України (протокол № 8 від 23 червня 2022 р.)

Рецензенти:

Рейпольська О. Д. – доктор педагогічних наук, доцент, завідувачка лабораторії дошкільної освіти і виховання Інституту проблем виховання НАПН України;

Тимошенко О. В. – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету фізичного виховання, спорту і здоров'я Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.

Авторський колектив: Остапенко О. І. (вступ, розділ 1.1), Журба К. О. (розділ 1.2), Зубалій М. Д. (розділ 2.1), Кузора І. В. (розділ 2.2), Тимчик М. В. (розділ 2.3), Касіч Н. П. (розділ 2.4), Бінецький Д. О. (розділ 2.5).

В- 92

Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навчально-методичний посібник / Остапенко О.І., (ред.), Тимчик М.В., Зубалій М.Д., Журба К.О., Бінецький Д.О., Касіч Н.П., Кузора І.В. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. – 165 с.

ISBN 978-966-189-656-6

У посібнику визначено стан проблеми військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації; уточнено складові компоненти військово-патріотичного виховання учнів старших класів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації; представлено критерії та показники визначення рівнів військово-патріотичної вихованості підлітків та старшокласників; висвітлено методики військово-патріотичного виховання молодших і старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності і фізкультурно-масової роботи; визначено ефективність військово-патріотичного виховання молодших і старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності і фізкультурно-масової роботи.

Видання буде корисним викладачам предмета «Захист України», вчителям фізичної культури, тренерам спортивних гуртків і секцій військово-патріотичного спрямування й усім, хто задіяний у військово-патріотичному і фізичному вихованні учнів.

УДК 373. 3/5.015.31:[355.01:172.15](477)

ISBN 978-966-189-656-6

© Інститут проблем виховання, 2022

© Авторський колектив, 2022

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Становлення і розвиток змісту військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації	8
1.1. Військово-патріотичне виховання учнівської молоді закладів загальної середньої освіти як відповідь на вимоги сьогодення	8
1.2. Стан військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації	20
Розділ 2. Методика військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації	32
2.1. Структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти	32
2.2. Методика військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації	40
2.3. Методика військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи	66
2.4. Педагогічні умови військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності	85
2.5. Педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи	122
Список рекомендованої літератури	158

ВСТУП

Актуальність проблеми військово-патріотичного виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації обумовлена ситуацією в країні, яка склалася внаслідок збройної та інформаційної агресії з боку російської федерації проти України. Державний курс України на євроатлантичну інтеграцію, реформування Збройних Сил України згідно із стандартами країн НАТО, виклики щодо збереження цілісності й державності України, завдання консолідації суспільства для захисту України від збройної та інформаційної агресії з боку російської федерації – фактори, що зумовлюють запит суспільства на підвищення ефективності військово-патріотичного виховання учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти з метою виховання громадянина-патріота, захисника України, готового зі зброєю в руках надійно захищати територіальну цілісність країни.

Про це говориться у ряді програмних документів: Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді (2002), Концепція військово-патріотичного виховання у Збройних силах України (2010), Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015), Стратегія національно-патріотичного виховання на 2016 – 2020 рр. (2015), Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затверджена наказом МОН України № 1038 від 29 липня 2019 р.; документ «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», затверджений Указом Президента України від 21 травня 2019 р. № 286/2019; документ «Про Стратегію національної безпеки України», затверджений Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020; документ «Про Стратегію воєнної безпеки України», затверджений Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021.

Головною ідеєю цих програмних документів є побудова загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання з метою цілеспрямованого формування в учнівської молоді високих патріотичних,

морально-психологічних, розумових і фізичних якостей, необхідних для військової служби та захисту України. Вивчення стану фізичного і військово-патріотичного виховання в учнівської молоді в закладах загальної середньої освіти свідчить, що основним навчальним предметом, у процесі якого здійснюється військово-патріотичне виховання учнів старших класів, є предмет «Захист України», на вивчення якого відводиться всього 105 годин (10 – 11 класи) і 18 годин на навчально-польові заняття. Водночас уроки фізичної культури є і в молодших, середніх і старших класах. Це дозволяє залучення більшої кількості учнів (молодшої, середньої і старшої школи) до військово-патріотичного виховання в процесі занять фізичною культурою.

Результати аналізу практики освітньо-виховної роботи закладів загальної середньої освіти підтверджують, що рівень військово-патріотичного виховання не відповідає сучасним вимогам. У багатьох закладах загальної середньої освіти військово-патріотичне виховання організовується й проводиться на низькому методичному рівні. Спостерігається відсутність системності та цілісності, фрагментарність наступності в організації військово-патріотичного виховання учнів закладів освіти I ступеня, закладів середньої освіти II ступеня, закладів середньої освіти III ступеня. Різновекторність виховних впливів і неузгодженість дій різних суб'єктів виховання (закладів загальної середньої освіти, сім'ї, дитячих і молодіжних об'єднань, позашкільних навчальних закладів, закладів культури та спорту) щодо створення сприятливого середовища для військово-патріотичного виховання учнівської молоді. На уроках предмета «Захисту України» переважають вербальні форми й методи навчання і виховання, рівень готовності (освітньої, фізичної, психологічної, соціальної, морально-духовної) у старшокласників до захисту України не відповідає сучасним вимогам, низька активність закладів загальної середньої освіти в організації і проведенні оборонно-спортивних заходів з військово-патріотичного виховання, низька активність учнів на заняттях із предмета «Захист України», в спортивних секціях та гуртках із військово-прикладних видів спорту, відсутність системності у роботі закладів загальної середньої

освіти з організації й проведення цілеспрямованого військово-патріотичного виховання учнівської молоді.

Актуальність дослідження проблеми військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації також зумовлена низкою суперечностей між: забезпеченням громадян України, зокрема молоді від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у формуванні своїх прихильників та розхитуванні з середини політичної ситуації в Україні й недостатньою теоретичною розробленістю даної проблематики; відсутністю ефективної педагогічної системи військово-патріотичного виховання учнівської молоді й постійного інформаційного впливу з боку російської федерації з метою деформації ціннісних основ, морально-духовної єдності українського суспільства; значним потенціалом закладів загальної середньої освіти щодо військово-патріотичного виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації і низьким рівнем військово-патріотичної вихованості учнів; зростанням вимог щодо рівня професійної підготовки майбутніх викладачів предмета «Захист України» та низьким рівнем їхньої готовності до професійної діяльності в закладах загальної середньої освіти.

Зазначені суперечності та нагальна потреба їхнього розв'язання зумовили планування дослідження за темою: «Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації».

Метою пропонованого навчально-методичного посібника є визначення й обґрунтування сутності та змісту військово-патріотичного виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації, обґрунтування критеріїв показників та рівнів військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти, аналіз сучасного стану військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти, дослідження педагогічних умов військово-патріотичного виховання молодших та старших підлітків у процесі військово-спортивної та фізкультурно-оздоровчої діяльності; обґрунтування педагогічних умов та військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі

фізкультурно-масової роботи. Зміст навчально-методичного посібника спрямований на вирішення проблеми підвищення ефективності військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації й надання ефективної організаційно-методичної допомоги викладачам предмета «Захист України», організаторам Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот», керівникам гуртків та спортивних секцій військово-патріотичного спрямування.

Викладені в методичному посібнику теоретичні положення й методичні рекомендації розроблені відповідно до Закону України «Про освіту», Закону України «Про загальну середню освіту», Закону України «Про позашкільну освіту», Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції національно-патріотичного виховання молоді; Концепції фізичного виховання в системі освіти України, Концепції патріотичного виховання учнівської молоді, Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, Постанови Кабінету Міністрів України №1718-р від 27 серпня 2010 року «Деякі питання військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти», Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, освітніх галузей «Здоров'я і фізична культура» і «Захист Вітчизни», Програми «Нова Українська школа» у поступі до цінностей (2018).

Розділ 1. Становлення і розвиток змісту військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації

1.1. Військово-патріотичне виховання учнівської молоді закладів загальної середньої освіти як відповідь на вимоги сьогодення

Державний курс України на євроатлантичну інтеграцію, реформування Збройних Сил України згідно стандартів країн НАТО, виклики щодо збереження цілісності й державності України, військова та інформаційна агресія з боку російської федерації, завдання консолідації суспільства – фактори, що обумовлюють запит суспільства на виховання громадянина-патріота, захисника України, готового зі зброєю в руках надійно боронити країну від агресора.

Як відповідь на виклики сьогодення, до 2020 року в Україні Радою національної безпеки і оборони України, Міністерством оборони України, Міністерством освіти і науки України, Міністерством молоді та спорту України, установами НАПН України, зокрема Інститутом проблем виховання НАПН України, було розроблено та реалізовано ряд програмних документів (стратегій, концепцій, програм, проєктів з військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді), які склали основу нормативно-правового та організаційно-методичного забезпечення.

Нормативний супровід військово-патріотичного виховання чи його окремих аспектів забезпечує ряд нормативно-правових документів: «Стратегія національної безпеки України»; «Стратегія воєнної безпеки України»; «Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання». Організаційно-методичне забезпечення військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в закладах освіти реалізується через документи: «Концепція вивчення навчального предмета «Захист України» в закладах загальної середньої освіти», (Інститут проблем виховання НАПН України, 2019 р.) (Остапенко, Зубалій, 2019); «Навчальна програма з предмета «Захист

України», (рівень стандарту, 10 – 11 клас МОН України, 2020 р.); «Навчальна програма з предмета «Захист України» (профільний рівень, 10 – 11 клас МОН України, 2020 р.); навчальний посібник «Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти» (Інститут проблем виховання НАПН України, 2019 р.); навчальний посібник «Методичний інструментарій формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни» (Інститут проблем виховання НАПН України, 2019 р.); методичні рекомендації «Форми і методи формування в учнів готовності до захисту Вітчизни» (Інститут проблем виховання НАПН України, 2019 р.).

Однак, не дивлячись на наявність нормативного та методичного супроводу, в сучасних надзвичайно важких умовах протистояння російській збройній та інформаційній агресії військово-патріотичне виховання, на жаль, не стало пріоритетом державної політики України. Воно не набуло вигляду цілісної виховної системи, з чітко законодавчо визначеним механізмом взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, науки, освітніх закладів, інститутів громадянського суспільства, з розподілом повноважень, обов'язків і сфер відповідальності.

У закладах загальної середньої освіти основним навчальним предметом, у процесі якого здійснюється військово-патріотичне виховання, є предмет «Захист України», на вивчення якого відводиться всього 105 годин (10 – 11 класи) і 18 годин на навчально-польові заняття. В той же час, в країнах Євросоюзу, зокрема у Франції, на початкову військову підготовку відводиться близько 300 годин на рік. В Англії через систему позавійськової підготовки комплектується третина офіцерського складу і дві п'ятих молодшого командного складу для Збройних Сил країни. Також щорічну підготовку до служби в Збройних Силах Англії проходять понад 150 тисяч студентів та учнів закладів освіти.

Надзвичайно гострою і не вирішеною до сьогодні залишається проблема забезпечення фахівцями викладання предмета «Захист України» в закладах

загальної середньої освіти. Переважна більшість викладачів предмета «Захист України» – це вчителі-сумісники предметів гуманітарного циклу та фізичної культури. Як результат – актуалізується проблема якісної фахової підготовки (перепідготовки) викладачів предмета «Захист України».

Вважаємо, що залучення до викладання предмета «Захист України» в закладах загальної середньої освіти патріотично налаштованих військовослужбовців, які мають досвід служби в Збройних Силах України, або в інших військових формуваннях, а також залучення тих бійців, хто брав участь в антитерористичній операції, операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях та у війні 2022 року дозволить вирішити цю актуальну проблему.

На тлі тривожної ситуації, що склалася в нашій країні, принципове значення має показник готовності громадян захищати свою країну. Відтак, за результатами соціологічного опитування, проведеного Українським центром Європейської політики у 2020 році («Світове дослідження цінностей в Україні», 2020), кількість громадян України, які готові захищати свою країну, збільшилася на 16,6% у 2020 році і відповідно зменшилась кількість громадян, які не готові захищати свою країну на 4,3% в порівнянні із результатами соціологічного опитування за цими показниками, проведеного у 2011 році Українським центром Європейської політики.

У сучасних складних умовах звернення до кращого зарубіжного досвіду країн Євросоюзу та країн-членів НАТО з побудови загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання молоді є перспективним для нашої країни. Так, зокрема у Франції та Великій Британії, складовими загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти є: початкова військова підготовка; військова підготовка на навчально-польових зборах; навчання у вигляді військових ігор, походів тощо. Крім того, в усіх британських університетах, а також у багатьох політехнічних інститутах та коледжах здійснюється військова підготовка молодшого офіцерського складу для Збройних Сил країни та військово-патріотичне виховання в

державних і громадських організаціях (об'єднаннях, клубах, гуртках, спортивних секціях тощо).

Інститутом проблем виховання НАПН України системно здійснювалися дослідження з методики формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни у різних типах закладів освіти (2017 – 2019) та військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації (2020 – 2022). Основна наукова ідея цих досліджень ґрунтувалася на системному й цілісному підходах щодо розроблення сучасних концептуальних засад та науково-методичного забезпечення з формування у старшокласників готовності до захисту України в різних типах закладів освіти. Ряд наукових розробок вчених НАПН України було спрямовано на вирішення цієї проблеми. У результаті було розроблено та впроваджено в заклади загальної середньої освіти «Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» у 2018/2019 навчальному році» та «Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист України у 2019/2020 навчальному році».

За роки незалежності Української держави відбулося оновлення та переосмислення нормативно-правового забезпечення військово-патріотичного виховання учнівської молоді в закладах освіти:

- затверджено Стратегію національно-патріотичного виховання, згідно з якою національно-патріотичне виховання визнано одним із пріоритетних напрямів діяльності держави та суспільства щодо розвитку національної свідомості на основі суспільно-державних (національних) цінностей (самобутність, воля, соборність, гідність), формування у громадян почуття патріотизму, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи, готовності до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, сповідування європейських цінностей;

- ухвалено Закони України, спрямовані на визнання учасників боротьби за незалежність, шанування їх мужності та героїзму, утвердження в Україні ідеалів свободи і демократії, збереження та донесення до сучасного і майбутніх

поколінь об'єктивної інформації про доленосні події в Україні;

- прийнято документи, спрямовані на вжиття заходів щодо зміцнення національної єдності та консолідації українського суспільства в умовах збройної та інформаційної агресії, визначення основних напрямів удосконалення допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді (рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності» від 28 серпня 2014 року із змінами від 24.03.2021; «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді (2014); Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 01.12.2016 р.).

Таким чином, соціальний запит на проблему військово-патріотичного виховання учнівської молоді є надзвичайно актуальним. Його осмислення, оновлення та реалізація можливе на двох рівнях: нормативно-правовому та змістово-процесуальному. Стосовно змістово-процесуального забезпечення військово-патріотичного виховання учнівської молоді мають здійснювати заклади загальної середньої освіти, які мають забезпечити дієвим інструментарієм військово-патріотичного виховання.

Відтак, актуальними є:

- методичний супровід оновлених навчальних програм із предмета «Захист України» (рівень стандарту, профільний рівень, МОН України, 2020 р.) на основі компетентнісного підходу; обґрунтування його теоретико-методичних засад та також психолого-педагогічних і методичних умов формування в учнів старших класів ключових та предметних компетентностей у процесі вивчення предмета «Захист України», згідно положень Нової української школи;

- збагачення змісту оновлених навчальних програм з предмета «Захист України» історією героїчної боротьби учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013 – 2014 роках, Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної

операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим, війни 2022 року з російською федерацією з метою формування в учнів старших класів образу патріота, героя-захисника України, стійкого до ворожої пропаганди і готового боронити свою країну зі зброєю в руках;

- розгортання фундаментальних та прикладних досліджень у напрямі пошуку нових, відповідних викликам часу методологічних підходів, принципів та засобів військово-патріотичного виховання учнівської молоді, які підсилюють виховний потенціал освітньо-виховного середовища закладів загальної середньої та позашкільної освіти, громадських організацій, в умовах ідейно-світоглядної конфронтації, що склалася в результаті збройної та інформаційної війни проти України з боку російської федерації;

- розроблення загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання, яка передбачає охоплення цим процесом не тільки учнівської молоді допризовного віку, а й молоді до 45 років. Ця ідея закладена в положеннях документа «Про Стратегію воєнної безпеки України» (затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021), зміст якого екстраполює до необхідності створення в країні потужної територіальної оборони, яка у взаємодії із силовими структурами країни сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави, згуртуванню суспільства, військово-патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та готовності населення до оборони держави;

- забезпечення виконання положень документа «Про Стратегію воєнної безпеки України» (затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року №121/2021) та інших важливих державних документів, концепцій, програм та проєктів щодо обґрунтування нових моделей військово-патріотичного виховання учнівської та студентської молоді в закладах загальної середньої та вищої освіти, а також науково-методичного забезпечення військово-патріотичного виховання дітей, учнівської та студентської молоді в закладах освіти, державних і громадських організаціях, (об'єднаннях, клубах,

гуртках, спортивних секціях тощо) на основі ефективного використання національних традицій та сучасного світового досвіду країн Євросоюзу та НАТО.

Отже, наразі в Україні відбувається смислове оновлення процесу військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти, пошук інноваційних методів, форм та технологій для виховання і становлення свідомого громадянина і патріота. Узгодження нормативної бази, її відповідність запитам інституцій громадянського суспільства, реалізація означених методичних і процесуальних аспектів стануть запорукою ефективного вирішення поставлених виховних завдань.

Фахівці галузі військово-патріотичного виховання визначили, що на сучасному етапі розвитку теорії і практики військово-патріотичного виховання особистості існує низка суперечностей між суспільним запитом на військово-патріотичне виховання патріота-захисника готового зі зброєю в руках надійно боронити Україну і недостатньою теоретичною розробленістю з даної проблеми; високим потенціалом військово-патріотичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти та недосконалістю навчально-методичної бази його забезпечення; зростанням вимог щодо рівня професійної підготовки викладачів предмета «Захист України» та низьким рівнем їхньої професійної підготовки щодо викладання предмета «Захист України» в закладах загальної середньої освіти.

Дослідження проблеми військово-патріотичного виховання учнівської молоді закладів загальної середньої освіти ґрунтується на концептуальних положеннях про те, що на зміст військово-патріотичного виховання невпинно впливає динамічний розвиток сучасної освіти, суспільства, держави. Це вимагає нових поглядів на зміст, форми і методи військово-патріотичного виховання особистості, які мають розвиватися, змінюватися й удосконалюватися відповідно до соціальних, моральних, естетичних, фізичних, культурних і духовних потреб учнів закладів загальної середньої освіти, як суб'єктів громадянського суспільства. Сформованість військово-патріотичної

вихованості має відповідати сучасним вимогам теорії і методики виховання й знаходитися в стані постійного руху, який сприяє формуванню всебічно розвиненої особистості з високими патріотичними й моральними якостями та фізичними здібностями, які є домінуючими в розвитку цінностей військово-патріотичного виховання сучасної молоді.

Таким чином, у зв'язку з розбудовою незалежної Української держави і її Збройних Сил за новими принципами, викладеними у Законах «Про оборону України» і «Про Збройні Сили України», виникла нагальна потреба в розробці нової системи військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Це потребує нового підходу й до визначення сутності, змісту й завдань військово-патріотичного виховання учнівської молоді. У Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді його завданнями є: формування почуття патріотизму, любові до свого народу, його історії, культурних та історичних цінностей; виховання громадянських почуттів і свідомості, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи; формування здібностей до аналізу зовнішньої та внутрішньополітичної обстановки, вміння на цій основі самостійно адекватно оцінювати події й підтримувати належну обороноздатність країни; формування прагнення до оволодіння військовими знаннями, досягнення відповідного рівня фізичної підготовки та витривалості; підвищення престижу військової служби, військової професійної орієнтації молоді, формування й розвиток мотивації, спрямованої на виховання патріотичних почуттів, підготовку до захисту Української держави й служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях у складних сучасних умовах.

Основна мета військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації полягає в системній і цілеспрямованій діяльності закладів освіти з виховання в учнів високої патріотичної свідомості, почуття вірності й любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, убезпечення особистості учня від впливу

агресивного інформаційного середовища, формування готовності до виконання громадянського й конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, територіальної цілісності й незалежності України.

Відповідно до мети, сформовано завдання військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації:

- виховання любові до Батьківщини, народу, рідної землі, формування національної гідності, національно-культурної ідентичності, прив'язаності до своєї малої і великої Вітчизни;

- убезпечення особистості учня від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у формуванні своїх прихильників та розхитуванні з середини політичної ситуації в Україні, від впливу агресивного інформаційного середовища в результаті інформаційної війни з боку російської федерації;

- ефективне використання національних традицій з урахуванням сучасного світового та вітчизняного педагогічного досвіду й досліджень психолого-педагогічної науки з військово-патріотичного виховання;

- забезпечення взаємодії системи освіти з усіма соціальними інститутами щодо інтенсифікації процесу військово-патріотичного виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації;

- забезпечення формування в учнів закладів загальної середньої освіти освітньої, фізичної, психологічної, соціальної, морально-духовної готовності до військової служби та захисту Вітчизни;

- відродження на нових теоретико-технологічних засадах системи позакласного й позашкільного військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді.

Система військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти має ґрунтуватися на наступних принципах:

- принцип національної спрямованості, який передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури, поваги, толерантності до

культури усіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- принцип гуманізації виховного процесу, який означає, що вихователь зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості і можливості, не форсує її розвиток, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби вихованця, виробляє індивідуальну програму його розвитку, стимулює його свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, патріотичних цінностей;

- принцип самоактивності і саморегуляції, який сприяє розвитку у вихованця суб'єктивних характеристик; формує здатність до критичності і самокритичності, до прийняття самостійних рішень, поступово виробляє громадську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;

- принцип політкультурності, який передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього відповідних передумов; формування в учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних від національних ідей, цінностей, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

- принцип соціальної відповідності, який обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів військово-патріотичного виховання реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес;

- принцип історичної і соціальної пам'яті спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності.

Зміст військово-патріотичного виховання учнівської молоді закладів загальної середньої освіти має спрямовуватися на формування в них ключових компетентностей:

1. Спілкування державною (і рідною, у разі відмінності) мовами.
2. Спілкування іноземними мовами.
3. Математична компетентність.
4. Основні компетентності у природничих науках і технологіях.
5. Інформаційно-цифрова компетентність.
6. Уміння вчитися впродовж життя.
7. Ініціативність і підприємливість.
8. Соціальна та громадянська компетентності.
9. Обізнаність та самовираження у сфері культури.
10. Екологічна грамотність і здорове життя.

Відтак, компетентнісний підхід в процесі військово-патріотичного виховання полягає у взаємозв'язаному формуванні в учнів ключових та предметних компонентностей; логічної послідовності і достатності засвоєння учнями предметних компонентностей; орієнтації під час реалізації військово-патріотичного виховання на особистість учня, як на мету, результат і головний критерій його ефективності. Цей підхід вимагає вивчення і врахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх потенційних можливостей та інтересів у процесі вивчення предмета «Захист України» та військово-патріотичного виховання і конкретизується в індивідуальному та диференційованому підходах.

Список використаної літератури

1. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2019р., Інтернет ресурс: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>.
2. Концепція військово-патріотичного виховання та громадянського сприяння безпеці та обороні України, 2020 р. Інтернет ресурс: <https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/57372/proekt-ukazu-prezidenta-ukraini-pro-konczepczyu/>
3. Концептуальні засади реформування військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України. // О. І. Остапеко, М. Д. Зубалій, Б.Б. Шаповалов // Фізичне виховання в рідній школі. – 2017. – № 6 (107) – С. 33–35. Інтернет ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/77242022.pdf>
4. Концепція вивчення навчального предмета «Захист Вітчизни» в загальноосвітніх навчальних закладах. Проект // О. І. Остапеко, М. Д. Зубалій // Фізичне виховання в рідній школі. – 2019. – № 4. – С. 43–45. Інтернет ресурс: <https://www.google.com/search?q=%D0%A4%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87&sourceid=ch>

rome&ie=UTF-8

5. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» в 2018/2019 навчальному році. // О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій // Фізичне виховання в рідній школі. – 2018. – № 6 (107) – С. 33–38. Інтернет ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/77242022.pdf>

6. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» в 2019/2020 навчальному році. // О. І. Остапенко, М. Д. Зубалій, М.В. Тимчик // Фізичне виховання в рідній школі. – 2019. – № 6 (107) – С. 34–39. Інтернет ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/77242022.pdf>

7. Навчальна програма з предмета «Захист України», рівень стандарту, МОН України, 2020 р..

Інтернет ресурс: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy1011klas/20182019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny%201011%20klas%20Standart.pdf>

8. Навчальна програма з предмета «Захист України», профільний рівень, МОН України, 2020 р.

Інтернет ресурс: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11klas/2018-2019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny_10-11%20kl%20Profil.pdf

9. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Інтернет ресурс: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>

10. Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти. : метод. посіб. [Остапенко, О. І. (ред.), Зубалій, М. Д., Тимчик, М. В.] : метод. посіб., Кропивницький: Імекс-ЛТД. 168 с. Інтернет ресурс: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717905>

11. Методичний інструментарій формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни : метод. посіб. [Шаповалов Б. Б. (Ред.), Діхтяренко З.М.] : метод. посіб., Кропивницький: Імекс-ЛТД., 157 с. Інтернет ресурс: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718459>

12. Стратегія національно-патріотичного виховання, 2019 р. Інтернет ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>

13. Стратегії національної безпеки України, 2020 р. Інтернет ресурс: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

14. Стратегія воєнної безпеки України, 2021 р.. Інтернет ресурс: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverddiv-strategiyu-voyennoyi-bezpeki-ukrayini>

15. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Інтернет ресурс:

<https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA-2020-report-WEB.pdf>

16. Форми і методи формування в учнів готовності до захисту Вітчизни : метод. рекомендації [Зубалій М.Д. (ред.), Остапенко О.І., Тимчик М.В.] : метод. рекомендації. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 72 с. Інтернет ресурс: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717997>

Контрольні запитання

1. Які державні нормативно-правові документи визначають державну політику щодо військово-патріотичного виховання молоді України?

2. Які загальні особливості військово-патріотичного виховання молоді в країнах Євросоюзу та країн-членів НАТО?

3. Які особливості військово-патріотичного виховання молоді в Англії?

4. Які особливості військово-патріотичного виховання молоді у Франції?

5. Яка основна мета військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти ?

6. Які основні завдання військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти ?

7. Які принципи військово-патріотичного виховання учнів закладів

загальної середньої освіти ?

8. Який зміст військово-патріотичного виховання учнівської молоді закладів загальної середньої освіти?

9. Які структурні компоненти є складовими системи військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти?

10. Що означає компетентнісний підхід в процесі військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти?

1.2. Стан військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації

Протягом останніх шести років на Україну з боку російської федерації здійснюється потужний інформаційно-пропагандистський вплив, який за силою, масштабом і рівнем агресивності повною мірою відповідає поняттю «інформаційна війна». Цей вплив передував реальним бойовим діям на сході країни і супроводжує її нині. Він є однією з основних передумов анексії росією Кримського півострова й окупації окремих регіонів Донецької й Луганської областей (Почепцов, 2017).

Наукові дослідження (Марцінко, 2017; Возняк, 2017) засвідчують зростання ідейно-світоглядної конфронтації (протистояння) між країною-агресором – російською федерацією і країною, що захищається – Україною. Така конфронтація є загрозою втрати ментального імунітету українців, застерігають дослідники, тому, що вона стосується найглибших з відомих на сьогодні шарів людської самосвідомості, збереження національної самоідентифікації.

Проблема гібридної війни висвітлена у наукових дослідженнях західних вчених, зокрема, у роботах Антуліо Ечеварія (Echevarria Antulio J., 2016), А. Міскімон, Б. О'Лофлін, Л. Розель (Miskimmon A., O'Loughlin B., & Roselle L., 2013), Даніель Т. Ласіка (Lasica, Daniel T., 2012). У зазначених роботах гібридна війна зводиться до двох головних модусів існування: матеріального (фізичного) – це зброя (танки, літаки, ракети, кораблі тощо), та інформаційно-

комунікаційну технологію впливу на масову свідомість з метою зміни когнітивної структури таким чином, щоб впливати на зміни в поведінці людей.

Вітчизняні дослідники (Кравченко, 2015; Почепцов, 2017) характеризують гібридну війну як війну без правил, яка вирізняється переважно інформаційною агресією, яка спрямована на руйнування духовного світу націй і народів, проти яких ведеться. Дослідники зазначають, що серед трьох її складових (інформаційна, психологічна, ідеологічна) найважливішою є інформаційна складова, ЗМІ і нові медіа.

У дослідженнях пострадянських вчених (переважно російських) розкриті різні аспекти військово-патріотичного виховання, зокрема: М. Максимов (Максимов, 2011) – розробив та обґрунтував методику військово-патріотичного виховання учнів у закладі загальної середньої освіти; І. Міхута (Міхута, 2012) розробив методику та успішно апробував діагностику психофізичної готовності молоді до військово-професійної діяльності; В. Хорунжий і П. Жирков, (Хорунжий & Жирков, 2017) досліджували особливості підготовки учнів старших класів до військової служби та захисту країни; В. Юрьєв, і П. Жирков (Юрьєв & Жирков, 2018) досліджували готовність старшокласників до військової служби.

Ураховуючи ідейно-світоглядну конфронтацію, що склалася між Україною і російською федерацією в результаті гібридної війни (вплив інформаційної її складової на свідомість (підсвідомість) зростаючої особистості), яку здійснює російська федерація проти України, актуалізує проблему підвищення ефективності військово-патріотичного виховання учнівської молоді з метою консолідації суспільства для гідного збройного захисту територіальної цілісності країни до рівня національної безпеки країни (Гай-Нижник & Чупрій, 2015).

Відтак проблема військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації є актуальною як в теоретичному, так і практичному плані та потребує діагностики сучасного стану військово-патріотичного виховання старшокласників в закладах загальної середньої

освіти.

Метою дослідження є визначення стану військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації на підставі здійснення аналізу даних, отриманих в результаті емпіричного дослідження, що стане основою для підготовки методичних порад викладачам предмета «Захист України», керівникам військово-спортивних ігор, тренерам з військово-прикладних видів спорту для підвищення ефективності з військово-патріотичного виховання учнів старших класів в закладах загальної середньої освіти.

Відповідно до мети вирішувалися завданнями дослідження: уточнення сутності поняття «військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації»; вивчення сучасного стану військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації; визначення та обґрунтування критеріїв, показників та рівнів військово-патріотичної вихованості старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації.

Вивчення теоретичних аспектів проблеми військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації дозволило нам визначити компоненти, критерії, показники, охарактеризувати рівні військово-патріотичної вихованості в учнів 10-11 класів.

У процесі дослідження були визначено такі компоненти військово-патріотичної вихованості старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: *когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний, діяльнісно-практичний*.

На основі чотирьохетапної процесуальної схеми сходження підростаючої особистості, розробленої академіком І. Бехом (Бех, 2012), узагальнюючи напрацювання вчених і практиків з проблеми військово-патріотичного виховання старшокласників та визначених структурних компонентів військово-патріотичного виховання особистості нами було визначено критерії та показники військово-патріотичної вихованості старшокласників в умовах

ідейно-світоглядної конфронтації а саме: *когнітивний критерій* (усвідомлення учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності людини», розуміння учнем змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України; обізнаність із формами військово-патріотичної роботи (спортивні, військово-патріотичні ігри, змагання з військово-прикладних видів спорту); *емоційно-ціннісний критерій* (інтерес до традицій та історії Збройних Сил України, історії України), позитивне ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання, військово-патріотичні спортивні ігри «Хортинг-Патріот», «Сокіл» («Джура»); прагнення до самовдосконалення в процесі військово-оборонної діяльності; *мотиваційний критерій* (компонент довільного імпульсу) (готовність до військової служби та захисту Вітчизни як морально-етична мотивація особистості виконання військового обов'язку; прагнення до самовдосконалення у процесі діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України; вольове прагнення брати участь у різних формах діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України); *діяльнісно-практичний критерій* (активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій Збройних Сил України, історії України, проявленні поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників ООС (АТО), дітей війни; активність у туристських походах, змаганнях з військово-прикладних та військово-патріотичних спортивних іграх.).

У результаті теоретичного дослідження зазначеної проблеми визначено ключове поняття: військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації – це система методологічних підходів, педагогічних цілей, форм, методів, способів та прийомів, виконання яких забезпечує особистість від впливу агресивного інформаційного середовища та забезпечує формування у зростаючій особистості високої патріотичної

свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, готовності до захисту України зі зброєю в руках, розвиток мотивації здобувати військові професії та проходити службу в Збройних Силах України.

Педагогічний експеримент проводився в закладах загальної середньої освіти Житомирської, Запорізької, Київської, Одеської областей та м. Києва. Опитуванням було охоплено 343 учні 10 – 11 класів.

Усвідомлення старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності людини», з'ясовувалося з допомогою пілотажних бесід: «Чи важливо для молодшої людини визначити стратегію життя служіння своєму військові, народові, державі своїй Батьківщині?»; «Що означає поняття «Військово-патріотичного виховання»? »; «Які складові військово-патріотичного виховання?»; «Які форми військово-патріотичного виховання?», «Що означає поняття «готовність до захисту України»?», «Який вплив на формування в старшокласників готовності до військової служби має предмет «Захист України»?», «Чи важливо займатися військово-прикладними видами спорту заради готовності до служби в Армії?», «Чи важливо займатися фізичною культурою і спортом заради готовності до служби в Армії?».

Анкетування показало, що ступінь усвідомлення старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності людини», мають такі показники: високий рівень – 12,9% (10 кл.); 12,8% (11 кл.); середній рівень – 21,0% (10 кл.); 20,0% (11 кл.); низький рівень – 66,1% (10 кл.); 67,2% (11 кл.).

Опитування щодо ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти показало, що старшокласники надають перевагу ігровим, практично орієнтованим формам роботи з військово-патріотичного виховання, а саме організації «Пласт» (42%), змагання з військово-прикладних видів спорту (37%), патріотичні клуби (31%) (табл. 1.1).

Таблиця 1.1.

**Ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи
з військово-патріотичного виховання**

Форми виховної роботи	Учні 10–11 кл.
Патріотичні клуби	31 %
Організація «Пласт»	42 %
Участь у акціях «Громадянин», «Збережемо пам'ять про подвиг»	9 %
Тематичні вечори («Патріотизм нагальна потреба України», «Сепаратизм не пройде»)	18 %
Змагання з військово-прикладних видів спорту	37 %
Святування Дня Пам'яті загиблих у Другій світовій війні	17 %
Участь у «Вахті пам'яті Небесної сотні»	21 %
Участь у фізкультурно-оздоровчому патріотичному комплексі «Козацький гарт»	24 %
Факультативні курси («Видатні військові України»)	19 %
Архівно-пошукова робота	16 %
Уроки пам'яті, уроки мужності: «Їх славні імена в літописі Другої світової війни»	11 %
Експедиції та екскурсії історичних подій	16 %
Фестивалі, концерти шкільної самодіяльності	13 %

Опитування старшокласників, щодо мотивів відвідування уроків «Захист України» показало, що 61,9 % старшокласників 10 – 11 класів відвідують уроки «Захист України» з мотивами, які не відносяться до мотивів самовдосконалення (поспілкуватися з товаришами, отримати оцінку, уникнення неприємностей від учителя). І тільки 40,6 % старшокласників 10 – 11 класів відвідують уроки «Захист України» з мотивами, які відносяться до мотивів самовдосконалення (підготувати себе до служби в ЗСУ та захисту України) (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Мотиви відвідування старшокласниками уроків «Захист України», у %

№ з/п	Мотиви відвідування старшокласниками уроків «Захист України»	Учні 10 класів		Учні 11 класів	
		Усього	%	Усього	%
1	2	3	4	5	6
1	Підготувати себе до служби в ЗСУ та захисту України.	35	16,5	29	18,7
2	Покращення своїх результатів з тактичної підготовки	18	8,8	15	10,6

1	2	3	4	5	6
3	Покращення своїх результатів з вогневої підготовки	25	14,5	23	8,8
4	Поспілкуватися з товаришами	11	24,4	10	25,4
5	Отримати оцінку	6	11,2	7	7,1
6	Уникнення неприємностей від учителя	20	24,6	19	29,4

Також анкетування показало, що ставлення старшокласників до військово-патріотичної діяльності мають такі показники: позитивно-дійове ставлення – 15,9 % (10 кл.); 16,3 % (11 кл.); ситуативне ставлення – 28,7 % (10 кл.); 26,4 % (11 кл.); невизначене або негативне ставлення – 55,4 % (10 кл.); 57,3 % (11 кл.).

Результатами опитування учнів старших класів за показниками готовності захищати Україну зі зброєю в руках подано таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Розподіл відповідей старшокласників на запитання «Чи готові Ви у разі необхідності захищати Україну зі зброєю в руках?», у %

Відповідей на запитання «Чи готові Ви у разі необхідності захищати Україну зі зброєю в руках?»	Учні 10-11 кл., у %
Так, якщо мене мобілізують	23,9
Ні, не готовий/-ва, але з часом можливо розгляну таку необхідність	29,4
Ні, поки не маю таких намірів	41,2
Важко відповісти	5,5

Результати анкетування старшокласників щодо військово-патріотичної вихованості подано в таблиці 1.4.

Таблиця 1.4

Кількісні показники військово-патріотичної вихованості в учнів 10–11 класів, у %

Рівні	учні 10 класів		учні 11 класів	
	осіб	%	осіб	%
Високий	13	14,3	14	15,8
Середній	25	26,2	26	27,6
Низький	55	59,5	53	56,6

Відтак результати проведеного констатувального етапу дослідження дали змогу умовно визначити три групи учнів 10 – 11 класів закладів загальної середньої освіти за показниками військово-патріотичної вихованості в процесі ідейно-світоглядної конфронтації: низький, середній і високий.

До першої групи увійшли старшокласники з низьким рівнем військово-патріотичної вихованості. Учні цієї групи не усвідомлюють зміст військово-патріотичної вихованості як важливої складової життєдіяльності людини; не мають знань та розуміння щодо історії українського війська його ролі у відстоюванні ідеалів свободи, державності, незалежності та територіальної цілісності України. Учні 10–11-х класів цього рівня не виявляють інтерес до діяльності, спрямованої на підготовку військової служби та захисту України; не проявляють радісного переживання в процесі діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України; у них відсутнє бажання брати участь у різних формах військово-оборонної діяльності.

Старшокласники з низьким рівнем військово-патріотичної вихованості не проявляють морально-етичної мотивації особистості щодо виконання військового обов'язку; не прагнуть до самовдосконалення в процесі діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України; відсутнє вольове прагнення брати участь у різних формах діяльності, спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України. Також старшокласники не проявляють активності у процесі вивчення предмета «Захист України».

До другої групи увійшли старшокласники із середнім рівнем військово-патріотичної вихованості. Ці учні недостатньо усвідомлюють зміст військово-патріотичного виховання, як важливої складової життєдіяльності людини; мають посередні знання щодо історії українського війська, розуміння його ролі у відстоюванні ідеалів свободи, державності, незалежності та територіальної цілісності України. Учні 10 – 11-х класів цього рівня виявляють не стійкий інтерес до діяльності, спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України; у них не стійке бажання брати участь у різних формах

військово-оборонної діяльності.

Старшокласники із середнім рівнем військово-патріотичної вихованості виявляють середню морально-етичну мотивацію щодо виконання військового обов'язку; не виявляють стійкого прагнення до самовдосконалення в процесі діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України; не завжди проявляють вольове зусилля (прагнення) брати участь у різних формах діяльності, спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України (у змаганнях з військово-прикладних видів спорту, військово-патріотичних спортивних іграх «Хортинг-Патріот», «Сокіл («Джура»)).

До третьої групи увійшли старшокласники з високим рівнем військово-патріотичної вихованості. Учні цієї групи усвідомлюють військово-патріотичну вихованість, як важливу складову життєдіяльності людини; мають високі знання щодо історії українського війська, розуміння його ролі у відстоюванні ідеалів свободи, державності, незалежності та територіальної цілісності України. Учні 10–11-х класів цього рівня виявляють інтерес до діяльності, спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України; проявляють радісне переживання в процесі діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України; бажання брати участь у різних формах військово-оборонної діяльності.

Старшокласники з високим рівнем військово-патріотичної вихованості проявляють високу морально-етичну мотивацію щодо виконання військового обов'язку; мають вольове прагнення брати участь у різних формах діяльності, спрямованої на підготовку до військової служби та захисту Вітчизни (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, військово-патріотичні спортивні ігри «Хортинг-Патріот», «Сокіл («Джура»)). Також ці старшокласники виявляють активність у процесі вивчення предмета «Захист України», історії України, Збройних Сил України; проявляють поважне ставлення до національних символів України, беруть активну участь у туристських походах, змаганнях з військово-прикладних та військово-патріотичних спортивних іграх.

Результати нашого дослідження базуються на концептуальних засадах національно-патріотичного виховання, формування духовно-моральних якостей (Бех, 2012), теорії «гібридної війни»: український вимір (Кравченко, 2015).

Підґрунтям для нашого дослідження стала чотирьохкомпонентна схема сходження підростаючої особистості, яка розроблена академіком І. Бехом і на основі якої було визначено критерії, показники та рівні військово-патріотичної вихованості старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації (Бех, 2012). Потреба у військово-патріотичному вихованні старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації (в результаті гібридної війни російської федерації проти України) зумовлена суспільним запитом на консолідацію громадян України для захисту територіальної цілісності країни зі зброєю в руках (Гай–Нижник & Чупрій, 2015); убезпечення зростаючої особистості від інформаційної агресії з боку російської федерації (Горовий, 2015); підвищення готовності старшокласників до військової служби та захисту України в мовах війни проти проросійських терористів на сході країни (Івашковський, 2015).

Отримані нами результати дослідження демонструють не значне зростання показників готовності захищати Україну зі зброєю в руках. Так, наприклад, у 2017 році за результатами соціологічних досліджень «Молодь України, 2017» – 18,4 % молоді готова захищати Україну зі зброєю в руках у разі мобілізації та 2,6 % молоді серед усіх опитаних вже брала або бере участь у військових діях, у 2019 році за результатами наших досліджень 23,9 % учнівської молоді готова захищати Україну зі зброєю в руках у разі мобілізації; 29, 4 % учнівської молоді поки не готова захищати Україну зі зброєю в руках, але з часом, можливо розглянуть таку можливість (Остапенко, Зубалій & Тимчик, 2019).

Однак потрібно зазначити, що за результатами нашого дослідження серед тих, хто готовий захищати Україну зі зброєю в руках більшість – 72,5 % учнівської молоді готова до захисту зі зброєю в руках свого населеного пункту і своєї області, демонструючи регіональний патріотизм (Остапенко, Зубалій & Тимчик, 2019).

Аналогічні результати були отримані у 2017 році Громадською Організацією «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» на замовлення Міністерства молоді та спорту України. Більшість учнівської молоді (80,1 %), готова до захисту зі зброєю в руках свого населеного пункту і своєї області, демонструючи регіональний патріотизм (Молодь України, 2017).

Отримані нами результати дослідження також демонструють вищі показники готовності української молоді до захисту країни зі зброєю в руках (29, 4 %) (Остапенко, Зубалій & Тимчик, 2019) в порівнянні з показниками, які отримали російські вчені – 19,8 % російської молоді готова до військової служби та захисту країни зі зброєю в руках; 43,7 % – частково готова до військової служби, 26,7 % – взагалі не готова до військової служби (Юрьєв & Жирков, 2018).

Результати нашого дослідження за показниками готовності учнівської молоді щодо захисту незалежності і територіальної цілісності України ненасильницькими методами такими, як волонтерство чи благодійність демонструють, що 43,4% молоді готові захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими методами (Остапенко, Зубалій & Тимчик, 2019).

Порівняння цих показників (43,4% молоді готова захищати незалежність і територіальну цілісність України ненасильницькими методами, а з показниками готовності захищати Україну зі зброєю в руках – 18,4 %) говорить про те, що рівень підготовки з початкової військової підготовки, що формується в учнів старших класів в основному на уроках «Захист України», не виховує у старшокласників почуття впевненості (компетентності) у собі, що в результаті опитування і виявляється у бажанні захищати Україну не зі зброєю в руках, а захищати цілісність України ненасильницькими методами (43,4%) (Остапенко, Зубалій & Тимчик, 2019).

На основі аналізу вітчизняних і зарубіжних ідей, сучасних концепцій, програм, узагальнення та систематизації емпіричних даних з проблеми

дослідження, передового педагогічного досвіду було визначено військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації, як систему методологічних підходів, педагогічних цілей, форм, методів, способів та прийомів, виконання яких забезпечує особистість від впливу агресивного інформаційного середовища та забезпечує формування у зростаючої особистості високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, готовності до захисту України зі зброєю в руках, розвиток мотивації здобувати військові професії та проходити службу в Збройних Силах України.

За допомогою критеріїв виявлено високий, середній і низький рівні військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації.

Оскільки в процесі дослідження було встановлено прояв серед учнівської молоді регіонального патріотизму (72,5 %), ми вважаємо, що зміст предмета «Захист України» і позакласна робота з військово-патріотичного виховання мають бути спрямовані на формування в учнів старшої школи державницького патріотизму для того, щоб в учнівської молоді було бажання боронити зі зброєю в руках не тільки свій населений пункт, район чи область, а всю територію України.

Список використаних джерел

1. Echevarria Antulio J. (2016). Operating in the Gray Zone: An Alternative Paradigm for US Military Strategy [s. l.]: US Army War College <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1013691.pdf>.
2. Miskimmon A., O'Loughlin B. & Roselle L. (2013). Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order. http://www.rulac.org/assets/downloads/ILA_report_armed_conflict_2013.pdf.
3. Lasica, Daniel T. . (2012). Strategic Implications of Hybrid War: A Theory of Victory [s.l.]. 66 p. <https://www.amazon.com/Strategic-Implications-Hybrid-War-Victory/dp/1288322526>
4. Бех І. Д. (2012). Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посібник К.: Академвидав.
5. Возняк С.М. & Іващенко А.М. (2017). Стратегія сучасного гібридного конфлікту і сценарії протидії гібридним загрозам. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р. – Маріуполь: ДонДУУ, 2017. – 311 с.)
6. Горовий В. І. (2015). Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України : (Монографія), [В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко, В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 228 с.
7. Івашковський В. В. Концепція військово-патріотичного виховання молоді України /В. В. Івашковський. – // Теорія і методика хортингу: зб. наук праць / [ред. кол. Бех І.Д. та ін]. –

К.: Паливода А.В. 2015. – Вип. 3 С. 22–37.

8. Максимов М. Ф. (2011). Исторические аспекты становления и развития системы военно-патриотического воспитания подростков в России. Вестник Челябинского государственного педагогического университета, 11, 120-123

9. Кравченко, В. Ю. (2015). Теорія «гібридної війни»: український вимір // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Політологія. № 2. URL: <http://repo.dma.dp.ua>.

10. Марцінко Н.М. (2017). Гібридна війна і концепція євразійства: нові реалії міжнародних відносин та міжнародного права. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р. – Маріуполь: ДонДУУ, 2017. – 311 с.)

11. Михута, И.Ю. (2012). Диагностика психофизической готовности и пригодности суворовцев к военно-профессиональной деятельности. Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. (09), 57–63.

12. Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти (2019) : метод. посіб. [Остапенко, О. І. (ред.), Зубалій, М. Д., Тимчик, М. В.] Кропивницький: Імекс-ЛТД. 168 с.

13. Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології ХХІ століття. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 260 с.

14. Українська громадянська ідентичність.(Результати експертно-аналітичного дослідження щодо формування стандартів національно-патріотичного виховання та визначення індикаторів ефективності проведення заходів щодо національно-патріотичного виховання). (2017). Міністерство молоді та спорту України. [Електронний ресурс]. Режим доступу до статті : http://dsmsu.gov.ua/media/2018/03/22/18/REZYLTATI_DRYK_ed.pdf.

15. Хорунжий, В.В. & Жирков, П.Г. (2017). Оценка состояния здоровья, образа жизни и готовности к воинской службе юношей старших классов. (Ред.) ФГБОУ ВО «Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет. Минздрава России. Педиатр, 8, 33-35.

16. Чупрій Л.В. ПП Гай-Нижник. (2015). Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів. Гілея: науковий вісник, ПП Гай-Нижник.

17. Юрьев, В.К., & Жирков, П.Г. (2018). Самооценка здоровья и готовности к воинской службе старшеклассниками Якутска. ФГБОУ ВО «Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет». Минздрава России. Педиатр, 9, 34-35.

Контрольні запитання

1. Що означає поняття «Гібридна війна»?
2. Стан дослідження проблеми військово-патріотичного виховання учнівської молоді в зарубіжних країнах?
3. Стан дослідження проблеми військово-патріотичного виховання учнівської молоді у вітчизняних дослідженнях?
4. Які структурні компоненти військово-патріотичної вихованості учнівської молоді?
5. Які критерії та показники військово-патріотичного виховання учнівської молоді?
6. Яке ставлення старшокласників до різних форм військово-патріотичного виховання?
7. Які мотиви відвідування старшокласниками уроків «Звхист України»?
8. Які основні причини прояву регіонального патріотизму серед учнівської молоді?
9. Які результати опитування щодо готовності громадян захищати Україну зі зброєю в руках серед учнівської молоді 14 – 19 років ?
10. Які основні причини неготовності громадян захищати Україну зі зброєю в руках ?

Розділ 2. Методика військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти в умовах ідейно-світоглядної конфронтації.

2.1. Структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти

Ідея розроблення системи військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти та її науково-методичне обґрунтування була закладена в положеннях документа «Про Стратегію воєнної безпеки України» (затверджена Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021), зміст якого екстраполює до необхідності створення в країні потужної територіальної оборони, яка у взаємодії із силовими структурами країни сприятиме підвищенню рівня обороноздатності держави, згуртуванню суспільства, військово-патріотичному вихованню громадян, наданню обороні України всенародного характеру та готовності населення до оборони держави.

Відтак, розроблення загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання молоді передбачає створення системи військово-патріотичного виховання учнів закладів загальної середньої освіти як складової загальнодержавної системи.

Аналіз вітчизняних педагогічних досліджень показує, що станом на сьогодні не створено цілісної педагогічної системи щодо військово-патріотичного виховання старшокласників у закладах загальної середньої освіти. Отже, розробку структурно-функціональної моделі з військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти можна розглядати як етап педагогічного проектування системи військово-патріотичного виховання старшокласників у закладах загальної середньої освіти.

Розроблення структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників у закладах загальної середньої освіти у межах

нашого дослідження вимагає уточнення термінологічного апарату, зокрема понять «модель» і «моделювання». В Енциклопедії освіти модель визначена як «умовна або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта» (Кремень, 2008, с. 516).

Відтак, структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників у закладах загальної середньої освіти має підтвердити або спростувати гіпотезу дослідження щодо дієвості застосованих підходів, принципів, факторів, умов, змісту, методів та форм щодо військово-патріотичного виховання старшокласників у закладах загальної середньої освіти (див. рис. 1).

Розроблена структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників характеризується такими особливостями: *цілісністю*, що виявляється в єдності її об'єктивних (мети, завдань, змісту військово-патріотичного виховання старшокласників) і суб'єктивних складових (особливостей навчально-пізнавальної активності старшокласників, специфіки взаємодії викладачів предмета «Захист України» і старшокласників); *структурованістю*, що визначається єдністю її основних структурно-функціональних блоків (цільового, концептуального, прогностичного, формувального, результативного, системності та поетапності *реалізації* моделі в умовах різнорівневого освітнього процесу); *динамічністю*, тобто постійною зміною, розвитком, удосконаленням (оновленням змісту, форм і методів військово-патріотичного виховання старшокласників); *інтегративністю*, коли в організаційному аспекті взаємозв'язок структурних блоків моделі відображає логіку досліджуваного процесу і забезпечує можливість його всебічного розгляду при співвіднесенні мети та результату військово-патріотичного виховання старшокласників; *відтворюваністю*, що уможливлює відтворення в процесі військово-патріотичного виховання старшокласників; *адаптивністю*, тобто пристосованістю моделі до процесу військово-патріотичного виховання старшокласників, що здійснюється в нових або змінених умовах.

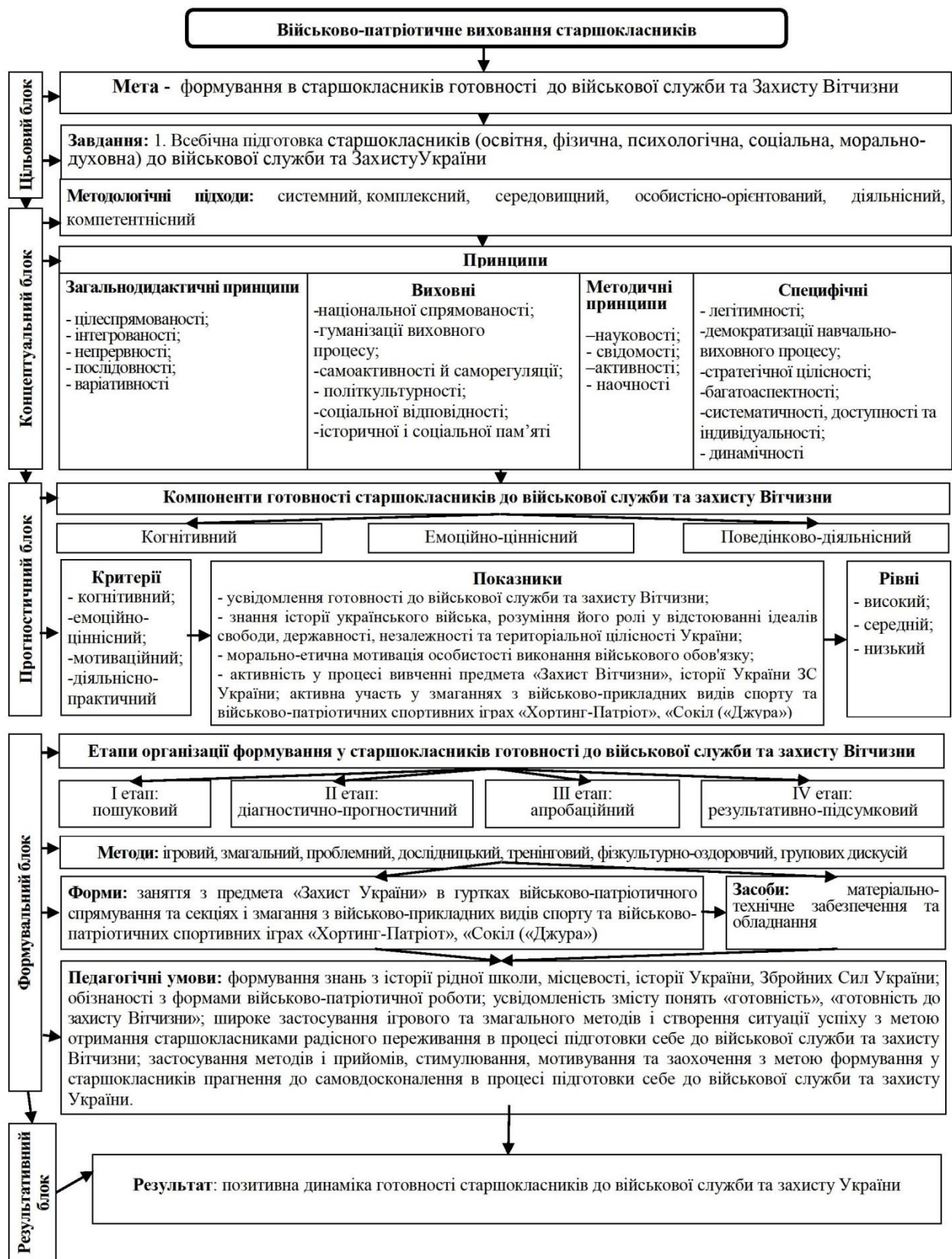

Рис. 1. Структурно-функціональна модель військово-патріотичного

виховання старшокласників.

Отже, запропонована структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників оцінюється як спосіб, за допомогою якого викладачі предмета «Захист України» будуватимуть освітній процес з метою підвищення рівня військово-патріотичної вихованості старшокласників.

Структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників побудована з урахуванням того, що, з одного боку, вона сама є доволі складною системою, з іншого – окремим компонентом більш широкої системи загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання молоді.

Тому спроектовані структурно-функціональні блоки військово-патріотичного виховання старшокласників спрямовані як на розвиток загальноосвітніх компонентів змісту, так і на формування в старшокласників видів готовності (освітньої, фізичної, психологічної, соціальної, морально-духовної).

Структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників розроблена на засадах системного, комплексного, середовищного, особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів і складається із 5 блоків:

- I блок – цільовий блок;
- II блок – концептуальний блок;
- III блок – прогностичний блок;
- IV блок – формувальний блок;
- V блок – результативний блок.

У цільовому блоці (I блок) структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників визначені цілі й завдання військово-патріотичного виховання старшокласників у соціальному й особистісному вимірах; у концептуальному блоці моделі – визначені принципи та наукові підходи військово-патріотичного виховання старшокласників. У

прогностичному блоці моделі – визначені компоненти, критерії, показники та рівні військово-патріотичного виховання старшокласників; у формувальному блоці моделі – визначені етапи, форми, засоби, методи та педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників; у результативному блоці – розкрита динаміка військово-патріотичного виховання старшокласників.

Структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників побудована на методичних засадах освітньо-виховного процесу в закладах загальної середньої освіти і відповідає завданням: комплексному, системному і цілеспрямованому впливу на особистість старшокласника з метою озброєння їх знаннями, уміннями та навичками з військової справи з метою всебічної підготовки (освітньої, фізичної, психологічної, соціальної, морально-духовної) до військової служби та захисту України.

Застосування системного підходу дозволяє забезпечити ієрархічність структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників та також можливість розгляду системи військово-патріотичного виховання старшокласників закладів загальної середньої освіти як складової цілісної загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання молоді; можливість виокремлення окремої структури та вивчення її зв'язків з іншими елементами педагогічної системи військово-патріотичного виховання старшокласників; утворення модулів у межах педагогічної системи військово-патріотичного виховання старшокласників; врахування мінливості та варіативності в межах окремої структури педагогічної системи військово-патріотичного виховання старшокласників.

Комплексний підхід дозволяє розглядати досліджувані об'єкти в єдності цілого і його частин. Також комплексний підхід дозволяє розглядати військово-патріотичне виховання старшокласників як цілісне явище, що складається із взаємопов'язаних складових готовності до військової служби та захисту України – освітньої, фізичної, психологічної, соціальної та духовної. Середовищний підхід вимагає враховувати умови освітнього середовища в яких

здійснюється діяльність учнівського та педагогічного колективів щодо військово-патріотичного виховання старшокласників. Діяльнісний підхід вимагає розглядати процес військово-патріотичного виховання старшокласників як діяльність. Згідно дослідника О. Леонтєва, формування будь-якого психічного утворення відбувається тільки в діяльності (Леонтєв, 1975). Відтак застосування діяльнісного підходу дозволяє розглядати процес військово-патріотичного виховання старшокласників у контексті військово-патріотичної діяльності. Компетентнісний підхід полягає у формуванні в старшокласників ключових та предметних компонентностей та орієнтації на особистість старшокласника, як на мету, результат і головний критерій ефективності військово-патріотичної вихованості. Цей підхід також вимагає врахування потенційних можливостей та інтересів старшокласників у процесі військово-патріотичного виховання.

У прогностичному блоці структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників визначені та функціонально пов'язані між собою компоненти військово-патріотичного виховання: когнітивний, емоційно-ціннісний; мотиваційний, діяльнісно-практичний. *Формуючий блок* структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання складається із чотирьох етапів (пошуковий, діагностично-прогностичний, апробаційний, результативно-підсумковий).

Перший етап – пошуковий (когнітивний), суть якого полягає у первинному формулюванні мети щодо військово-патріотичного виховання старшокласників, які здатні реалізувати творчий потенціал, активно використовуючи усвідомлення готовності до військової служби та захисту України як важливої складової життєдіяльності, розуміння ними важливості стану готовності зростаючої особистості до військової служби та захисту України у противагу стану не готовності до військової служби та захисту України, формування знань у старшокласників щодо історії українського війська й розуміння його ролі у відстоюванні ідеалів свободи, державності, незалежності та територіальної цілісності України.

Другий етап – діагностично-прогностичний (творчий) – це етап розроблення структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання, яка визначає підходи до використання активних методів освіти та виховання з формуванням в старшокласників мотивації до військово-патріотичної діяльності; визначення основних критеріїв, компонентів та рівнів військово-патріотичної вихованості старшокласників; формування в старшокласників інтересу до занять військово-прикладними видами спорту та реалізація своїх потреб, можливості й здібності у процесі військово-патріотичного виховання.

Третій етап – апробаційний (продуктивний) – етап впровадження структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників. На цьому етапі визначені зміст, форми та методи військово-патріотичного виховання старшокласників в процесі проведення занять з предмета «Захист України» та в процесі позакласної роботи з військово-патріотичного виховання.

Четвертий етап – результативно-підсумковий (рефлексивний) – оцінювання результатів військово-патріотичної вихованості старшокласників, які визначаються за показниками освітньої, фізичної, психологічної, соціальної та морально-духовної готовності до військової служби та захисту України. Методичний блок структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання складається із методів військово-патріотичного виховання старшокласників.

З метою успішної реалізації виконання завдань щодо запровадження системи військово-патріотичного виховання старшокласників у закладах загальної середньої освіти необхідно: створення освітньо-виховного середовища з військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі вивчення предмета «Захист України» та в процесі військово-патріотичного виховання у позакласній роботі.

Список використаних джерел

1. Афанасьев, В. Г. (1975). *Человек в системах управления*. Москва: Знамя.

2. Беспалько, В. П. (1977). Основы теории педагогических систем: проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та.
3. Бех, І. Д. (2008). Виховання особистості. Підручник. Київ. Либідь.
4. Бородай Е. (2010). *Класифікація методів військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі допризовної підготовки* Інтернет ресурс: <http://sources.pnpu.edu.ua/article/view/227427>).
5. Бузінська, Я. М. (2011). *Підготовка майбутніх учителів до реалізації міжпредметних зв'язків у початковій школі*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Ялта.
6. Гончаренко, С. У. (1997). *Український педагогічний словник*. Київ: Либідь.
7. Кремень, В. Г. (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер.
8. Леонтьев, А. Н. (1975). *Деятельность. Сознание. Личность*. Москва: Политиздат.
9. Новиков, А. М., Новиков, Д. А. (2008). Предмет и структура методологии. [Электронный ресурс]. *Мир образования*, 1.
10. Тестов, В. А. (2004). «Жёсткие» и «мягкие» модели обучения. Педагогика, 8. с. 35-39.
11. Штофф, В. А. (1966). *Моделирование и философия*. Москва-Ленинград: Наука.

Контрольні запитання

1. Яка сутність педагогічної структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників?
2. З яких компонентів складається структурно-функціональна модель військово-патріотичного виховання старшокласників?
3. Який зміст цільового блоку структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників?
4. Який зміст концептуального блоку структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників?
5. Який зміст прогностичного блоку структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників?
6. Який зміст формувального блоку структурно-функціональної моделі військово-патріотичного виховання старшокласників?
7. Які критерії та показники військово-патріотичного виховання старшокласників?
8. Які етапи військово-патріотичного виховання старшокласників.
9. Які педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників?
10. Які педагогічні засоби військово-патріотичного виховання старшокласників?

2.2. Методика військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації

Результати аналізу практики освітньо-виховної роботи в закладах загальної середньої освіти підтверджують, що рівень військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації не

відповідає сучасним вимогам. У багатьох закладах загальної середньої освіти початкова військова підготовка на заняттях із предмета «Захист України» та військово-патріотичне виховання в процесі позакласної роботи організовуються й проводиться на низькому методичному рівні. На заняттях із «Захисту України» переважають вербальні форми й методи навчання і виховання, що спрямовані на формування в учнів старших класів освітньої підготовки до військової служби та захисту України, нехтуючи формами й методами, що спрямовані на формування у старшокласників фізичної, психологічної, соціальної та морально-духовної підготовки до військової служби та захисту України.

Основна мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації у закладах загальної середньої освіти. Відповідно, завданнями дослідження є: вивчити сучасний стан військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації в закладах загальної середньої освіти; визначити та схарактеризувати критерії та показники військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації в закладах загальної середньої освіти; визначити та обґрунтувати педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації в закладах загальної середньої освіти.

На різних етапах наукового пошуку з проблеми військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації використовувався комплекс методів дослідження: *теоретичних* – вивчення, аналіз та узагальнення педагогічної і методичної літератури з проблеми дослідження з метою визначення теоретичних основ обраної теми, вироблення наукових підходів до визначення сутності й змісту основних понять та обґрунтування педагогічних умов військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації; вивчення і узагальнення досвіду закладів загальної середньої освіти з питань військово-

патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації; аналіз документації, інструктивно-методичних матеріалів і нормативних документів з метою вивчення стану військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації в закладах загальної середньої освіти; *емпіричних* – педагогічне спостереження під час проведення позакласних заходів, бесіди, опитування, анкетування, інтерв'ю в процесі організації і проведення констатувального та формувального етапів педагогічного експерименту; педагогічний експеримент з метою визначення ефективності педагогічних умов військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації; *статистичних* – методи математичної статистики з метою порівняльного аналізу результатів дослідження, з'ясування динаміки кількісних змін у рівнях військово-патріотичної вихованості старшокласників в закладах загальної середньої освіти.

Всього брало участь в опитуванні 343 учні старших класів закладів загальної середньої освіти Чернігівської, Запорізької, Миколаївської областей та м. Києва.

Результати аналізу практики навчально-виховної роботи у закладах загальної середньої освіти підтверджують, що рівень військово-патріотичного виховання старшокласників не відповідає сучасним вимогам.

У багатьох закладах загальної середньої освіти початкова військова підготовка на заняттях предмета «Захист України» та військово-патріотичне виховання в процесі позакласної роботи організовуються й проводиться на низькому методичному рівні. На заняттях із «Захисту України» переважають вербальні форми й методи навчання і виховання, що спрямовані на формування в учнів старших класів освітньої підготовки до військової служби та захисту України. При цьому, нехтувалися форми й методи, що спрямовані на формування у старшокласників фізичної, психологічної, соціальної та морально-духовної підготовки до військової служби та захисту України.

У результаті теоретичного дослідження проблеми військово-

патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації було визначено ключове поняття: військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації – це система методологічних підходів, педагогічних цілей, форм, методів, способів та прийомів, виконання яких забезпечує особистість від впливу агресивного інформаційного середовища та забезпечує формування у зростаючої особистості оборонної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, готовності (духовно-моральної, військової, фізичної) до військової служби та захисту України зі зброєю в руках.

У ході дослідження було розроблено критерії та показники військово-патріотичної вихованості учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації, а саме: *когнітивний критерій* (усвідомлення учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важливої складової життєдіяльності людини», розуміння учнем змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України; обізнаність із формами військово-патріотичної вихованості); *емоційно-ціннісний критерій* (інтерес до традицій та історії Збройних Сил України, історії України), позитивне ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання), прагнення до самовдосконалення в процесі військово-оборонної діяльності; *мотиваційний критерій* (компонент довільного імпульсу) (готовність до військової служби та захисту України як морально-етична мотивація особистості; самовдосконалення у підготовці до військової служби та захисту України; вольове прагнення до участі у різних формах діяльності військово-патріотичної спрямованості); *діяльнісно-практичний критерій* (активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій Збройних Сил України, історії України, проявленні поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників ООС (АТО), дітей війни; активність у змаганнях військово-прикладних та військово-патріотичних, спортивних іграх).

За результатами соціологічного опитування, проведеного Українським

центром Європейської політики у 2020 році («Світове дослідження цінностей 2020 в Україні»), кількість громадян України, які готові захищати свою країну, збільшилася у 2020 році на 16,6 %, і, відповідно, зменшилась кількість громадян, які не готові захищати свою країну (4,3 %) в порівнянні із результатами соціологічного опитування за цими показниками, проведеного у 2011 році Українським центром Європейської політики (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, с. 113).

З метою дослідження рівнів військово-патріотичної вихованості старшокласників за показниками когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційного та діяльнісно-практичного критеріїв, а також з'ясування чинників, що впливають на їх становлення, нами був проведений констатувальний етап експерименту.

Результати опитування за показником «усвідомлення старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 10 класах 52,2 % респондентів ЕГ і 50,5 % КГ мали низький рівень усвідомленості поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності»; 29,1 % старшокласників ЕГ і 30,2 % КГ мали середній рівень за цим показником і лише 18,7 % ЕГ і 19,3 % КГ мали високий рівень усвідомлення цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Кількісні показники усвідомленості учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності», %

Рівень усвідомленості поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності»	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	18,7	19,7
	К	19,3	18,0
Середній	Е	29,1	31,2
	К	30,2	30,0
Низький	Е	52,2	49,1
	К	50,5	52,0

Результати опитування за показником усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 11 класах тільки 19,7 % учнів ЕГ і 18,0 % КГ отримали суми балів, що відповідають високому рівню; середній рівень усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» зафіксовано у 31,2 % молодших підлітків ЕГ і 30,0 % учнів КГ; низький рівень зафіксовано у 49,1% старшокласників ЕГ і в 52,0 % КГ.

Результати анкетування учнів 10–11 класів з військово-патріотичної вихованості за показником «розуміння змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України» дозволили схарактеризувати старшокласників, які мають різний ступінь усвідомлення значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Кількісні показники розуміння старшокласниками змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України, %

Ступінь прояву розуміння змісту історії рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	13,7	14,2
	К	14,8	14,6
Середній	Е	29,2	31,3
	К	33,7	29,8
Низький	Е	57,1	54,5
	К	36,7	55,6

З таблиці 2.2 видно, що з-поміж старшокласників 10 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України зафіксований у 13,7 % респондентів ЕГ і 14,8 % КГ. Серед старшокласників 11 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту

історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 14,2 % учнів ЕГ і 14,6 % КГ. Низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України виявили 57,1 % старшокласників 10 класів ЕГ і 36,7 % учнів КГ. Серед школярів 11 класів низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 54,5 % учнів ЕГ і 55,6 % КГ.

З метою дослідження сформованості в старшокласників когнітивного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «обізнаність із формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»))» було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Кількісні показники обізнаності старшокласників із формами військово-патріотичної роботи, %

Ступінь прояву обізнаності із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігри «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»))	Група	Учні 10 класів		Учні 11 класів	
		осіб	%	осіб	%
Високий	Е	32	17,1	34	22,9
	К	35	19,3	29	20,8
Середній	Е	36	27,2	38	37,7
	К	35	24,3	35	34,9
Низький	Е	80	55,7	72	39,4
	К	79	56,4	68	44,3

З таблиці видно, що серед старшокласників 10 класів, які мали низький рівень обізнаності з формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і

військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») 55,7 % учнів ЕГ і 56,4 % КГ; у 11 класах таких було 39,4 % в ЕГ і 44,3 % у КГ; середній рівень серед старшокласників 10–11 класів зафіксовано у 27,2 % та 37,7 % в експериментальних групах і відповідно 24,3 % та 34,9 % – у контрольних; високий рівень у 17,1 % та 22,9 % в експериментальних групах і відповідно 19,3 % та 20,8 % – у контрольних.

З метою вивчення емоційно-ціннісного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «інтерес старшокласників до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Кількісні показники інтересу старшокласників до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Ступінь прояву інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	17,9	18,3
	К	17,0	19,8
Середній	Е	32,7	29,4
	К	31,1	37,1
Низький	Е	49,4	52,3
	К	51,9	43,1

З таблиці 2.4 видно, що старшокласники 10 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, що зафіксовано відповідно у 17,9 % і 32,7 % респондентів ЕГ і 17,0 % та 31,1 % учнів КГ. Серед старшокласників 11 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України відповідно 18,3 % і 24,4 % учнів ЕГ, у КГ – 19,8 % і 36,1 % учнів. Низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 49,4 % старшокласників 10 класів експериментальних і 51,9 % контрольних груп. Серед учнів 11 класів низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил

України, історії України продемонстрували 52,3 % школярів експериментальних і 43,1 % контрольних груп.

З метою вивчення сформованості у старшокласників мотиваційного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «прагнення до особистісного самовдосконалення в процесі військово-патріотичної діяльності» ми провели опитування учнів 10–11 класів щодо мотивів відвідування ними військово-спортивних секцій (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Кількісні показники мотивації старшокласників до військово-патріотичної діяльності, %

Рівень мотивації учнів до військово-патріотичної діяльності	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	12,5	11,2
	К	11,4	12,8
Середній	Е	22,4	21,8
	К	19,1	20,8
Низький	Е	65,1	64,5
	К	69,5	67,0

Отже, як демонструє таблиця 2.5, 12,5 % старшокласників 10 класів ЕГ та 11,4 % контрольних груп і 11 класів – 11,2 % ЕГ і 12,8 % КГ проявили високий рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності; 22,4 % старшокласників 10 класів ЕГ та 19,1 % контрольних груп і 11 класів – 21,8 % і 20,8 % проявили середній рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності; 65,1 % старшокласників проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності і 11 класів – 64,5 % ЕГ і 67,0 % КГ.

Для визначення рівнів сформованості позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) було опитано учнів 10–11 класів (табл. 2.6).

Таблиця 2.6

**Кількісні показники рівнів сформованості позитивного ставлення
старшокласників до різних форм позакласної роботи
з військово-патріотичного виховання, %**

Рівень сформованості позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	11,6	13,3
	К	12,4	12,8
Середній	Е	44,0	42,8
	К	41,5	41,9
Низький	Е	44,4	43,9
	К	46,1	45,3

Із таблиці видно, що серед учнів 10 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) мають 11,6 % респондентів ЕГ і 12,4 % КГ, середній – 44,0 % ЕГ і 41,5 % КГ, низький рівень за цим показником зафіксовано у 44,4 % учнів ЕГ та у 46,1 % КГ. Серед старшокласників 11 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) виявлено у 13,3 % старшокласників ЕГ і в 12,8 % КГ, середній рівень – у 42,8 % учнів ЕГ і в 41,9 % КГ; низький рівень – у 43,9 % школярів ЕГ і в 45,3 % КГ.

З метою вивчення сформованості у старшокласників діяльнісно-практичного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, історії Збройних Сил України, історії України» ми провели опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Кількісні показники рівнів активності старшокласників у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Рівень активності старшокласників у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	10,5	11,8
	К	11,9	10,1
Середній	Е	29,6	21,1
	К	30,0	22,4
Низький	Е	59,9	67,1
	К	58,1	67,5

У групі з низьким рівнем активності щодо проведення пошукової роботи, вивчення історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України було зафіксовано 59,9 % старшокласників 10 класів ЕГ і 58,1 % КГ. Серед старшокласників 11 класів до цієї групи увійшли 67,1 % ЕГ і 67,5 % КГ.

Визначення поважного ставлення старшокласників до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни здійснювалося за матеріалами опитування (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Кількісні показники поважного ставлення старшокласників до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %

Рівень активності щодо поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	12,9	11,7
	К	10,8	12,0
Середній	Е	22,0	31,6
	К	22,4	38,0
Низький	Е	65,1	56,7
	К	66,8	50,0

Опитування за показником «поважне ставлення учнів 10–11 класів до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей

похилого віку, учасників АТО, дітей війни» показало, що відповідно 12,9 % і 11,7 % респондентів ЕГ та 10,8 % і 12,0 % КГ – мали високий рівень, 22,0 % і 31,6 % учнів ЕГ і 22,4 % та 38,0 % КГ – виявили середній рівень і відповідно 65,1 % та 56,7 % учнів ЕГ і 66,8 % та 50,0 % респондентів КГ – мали низький рівень.

Результати опитування старшокласників за показником «активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») засвідчили, що серед учнів 10 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, дуже високу активність у проведенні зазначених заходів виявили 13,2 % респондентів ЕГ і 14,5 % КГ; високу активність підтвердили 20,8 % учнів ЕГ і 21,9 % КГ; середню активність виявили 40,3 % ЕГ і 39,3 % КГ; низьку активність показали 25,0 % старшокласників ЕГ і 24,3 % КГ (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Кількісні показники активності старшокласників у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), %

Показники активності у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Дуже висока	Е	13,2	11,2
	К	14,5	12,9
Висока	Е	20,8	19,2
	К	21,9	20,7
Середня	Е	40,3	35,3
	К	39,3	43,3
Низька	Е	25,7	34,3
	К	24,3	32,1

Результати опитування старшокласників 11 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, показали, що дуже високу активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») мали 11,2 % респондентів ЕГ і 12,9 % КГ. Високу

активність у проведенні зазначених заходів показали 19,2 % учнів ЕГ і 20,7 % КГ. Середню активність виявили 35,3 % респондентів ЕГ і 43, % КГ. Низьку активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») було зафіксовано у 34,3 % старшокласників ЕГ і 32,1 % учнів КГ 11 класів.

За підсумками констатувального етапу дослідження щодо військово-патріотичного виховання старшокласників в закладах загальної середньої освіти було з'ясовано, що причинами низького рівня військово-патріотичної вихованості учнів 10–11 класів є недостатня усвідомленість старшокласниками цінності поняття військово-патріотичної вихованості, як важливої складової життєдіяльності людини; недостатні знання щодо ролі українського війська у відстоюванні ідеалів свободи, державності, незалежності та територіальної цілісності України; низький інтерес до діяльності військово-патріотичної спрямованості; відсутнє бажання брати участь у різних формах військово-оборонної діяльності; немає мотивації щодо військово-патріотичної діяльності; відсутність вольового прагнення брати участь у різних формах діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України.

У процесі формувального етапу дослідження було *визначено* та експериментально перевірено педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації:

1. Формування в старшокласників мотивації до військово-патріотичної діяльності.

2. Удосконалення змісту, методів та організаційних форм щодо військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації.

3. Набуття старшокласниками позитивного практичного досвіду в процесі військово-патріотичних спортивних ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») та в процесі тренувань з цих видів ігор.

Шляхи реалізації цих умов ми бачимо у використанні потенційних можливостей освітнього середовища закладу загальної середньої освіти в якому

навчаються старшокласники.

Перша педагогічна умова – упроваджувалася з метою мотиваційно-ціннісного впливу на старшокласників та була спрямована на усвідомлення учнями 10–11 класів військово-патріотичної вихованості як важливої складової життєдіяльності особистості.

Друга педагогічна умова – упроваджувалася з метою впливу на пізнавальну сферу старшокласників через збагачення змісту оновлених навчальних програм з предмета «Захист України» історією героїчної боротьби учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013-2014 рр., Героїв Небесної Сотні, учасників антитерористичної операції та операції об'єднаних сил у Донецькій та Луганській областях, спротиву окупації та анексії Автономної Республіки Крим російською федерацією з метою формування в учнів старших класів образу патріота, героя-захисника України, стійкого до ворожої пропаганди і готового боронити свою країну зі зброєю в руках;

Третя педагогічна умова – впроваджувалася з метою емоційно-ціннісного впливу на старшокласників у процесі військово-патріотичних спортивних ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») для формування в старшокласників позитивного ставлення та інтересу до військово-патріотичної діяльності.

З метою дослідження рівнів військово-патріотичної вихованості за показниками когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційного та діяльнісно-практичного критеріїв був проведений формувальний етап експерименту. Результати опитування за показником усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 10 класах 19,0 % респондентів ЕГ і 46,5 % КГ мали низький рівень цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності»; 49,3 % молодших підлітків ЕГ і 30,2 % КГ мали середній рівень за цим показником і 31,7 % ЕГ і 23,3 % КГ мали високий рівень усвідомлення цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» (табл. 2.10).

Таблиця 2.10

**Кількісні показники усвідомленості старшокласниками цінності поняття
«військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності», %**

Рівень усвідомленості учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як складова життєдіяльності»	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	31,7	33,2
	К	23,3	24,0
Середній	Е	49,3	48,8
	К	30,2	29,8
Низький	Е	19,0	18,0
	К	46,5	46,2

Результати опитування за показником усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 11 класах 33,2 % учнів ЕГ і 24,0 % КГ отримали суми балів, що відповідають високому рівню; середній рівень усвідомленості поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» зафіксовано у 48,8 % молодших підлітків ЕГ і 29,8 % учнів КГ; низький рівень зафіксовано в 18,0 % старшокласників ЕГ і в 46, 2 % КГ.

Результати анкетування учнів 10–11 класів з військово-патріотичної вихованості за показником «розуміння змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України» дозволили схарактеризувати старшокласників, які мають різний ступінь усвідомлення значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України (табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Кількісні показники розуміння старшокласниками змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України, %

Ступінь прояву розуміння змісту історії рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	31,0	32,1
	К	22,1	21,6
Середній	Е	45,8	47,5
	К	28,7	29,5
Низький	Е	23,2	20,4
	К	49,2	48,9

З таблиці 2.11 видно, що з-поміж учнів 10 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України зафіксований у 31,0 % респондентів ЕГ і 22,1 % КГ. Серед старшокласників 11 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 32,1 % учнів ЕГ і 21,6 % КГ. Середній рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України виявили 45,8 % старшокласників 10 класів ЕГ і 28,7 % учнів КГ. Середній рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України виявили 47,5 % старшокласників 11 класів ЕГ і 29,5 % учнів 11 класів КГ. Серед старшокласників 11 класів низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 20,4 % учнів ЕГ і 48,9 % КГ.

З метою дослідження сформованості у старшокласників когнітивного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «обізнаність із формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські

походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Кількісні показники обізнаності старшокласників із формами військово-патріотичної роботи, %

Ступінь прояву обізнаності молодших підлітків із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігри «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»))	Учні 10 класів		Учні 11 класів	
	Група	%	Група	%
Високий	Е	30,8	Е	31,2
	К	19,7	К	21,2
Середній	Е	49,9	Е	48,8
	К	32,3	К	33,4
Низький	Е	19,3	Е	20,0
	К	48,0	К	45,4

З таблиці видно, що серед старшокласників 10 класів, які мали низький рівень обізнаності із формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) □ 19,3 % учнів ЕГ і 48,0 % КГ; у 11 класах таких було 20,0 % в ЕГ і 45,4 % у КГ; середній рівень серед старшокласників 10–11 класів зафіксовано у 49,9 % та 48,8 % в експериментальних групах і відповідно 32,3 % та 33,4 % – у контрольних; високий рівень у 30,8 % та 31,2 % в експериментальних групах і відповідно 19,7 % та 21,2 % – у контрольних.

З метою вивчення емоційно-ціннісного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «інтерес старшокласників до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

Кількісні показники інтересу старшокласників до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Ступінь прояву інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Учні 10 класів		Учні 11 класів	
	Група	%	Група	%
Високий	Е	35,9	Е	36,3
	К	21,2	К	22,8
Середній	Е	48,7	Е	51,4
	К	32,2	К	34,1
Низький	Е	15,4	Е	12,3
	К	46,6	К	43,1

З таблиці видно, що старшокласники 10–11 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, що зафіксовано відповідно у 35,9 % і 48,7 % респондентів ЕГ і 22,8 % та 34,1 % учнів КГ. Низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 15,4 % старшокласників 10 класів експериментальних і 46,6 % контрольних груп. Серед учнів 11 класів низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 12,3 % школярів експериментальних і 43,1 % контрольних груп.

З метою вивчення сформованості у старшокласників мотиваційного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «прагнення до особистісного самовдосконалення в процесі військово-патріотичної діяльності» було проведення опитування учнів 10–11 класів щодо мотивації старшокласників до військово-патріотичної діяльності (табл. 2.14).

Таблиця 2.14

**Кількісні показники мотивації старшокласників
до військово-патріотичної діяльності, %**

Рівень мотивації учнів до військово-патріотичної діяльності	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	41,9	30,1
	К	31,1	26,8
Середній	Е	50,2	40,8
	К	33,1	34,8
Низький	Е	7,9	29,1
	К	35,8	38,8

Отже, як демонструє таблиця 2.14, 41,9 % старшокласників 10 класів ЕГ та 31,1 % контрольних груп і 11 класів – 30,1 % ЕГ та 26,8 % КГ проявили високий рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності; 50,2 % старшокласників 10 класів ЕГ і 33,1 % КГ та 40,8 % ЕГ і 34,8 % КГ 11 класів проявили середній рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності; 7,9 % старшокласників 10 класів ЕГ та 35,8 % контрольних груп проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності та 29,1 % ЕГ і 38,8 % КГ 11 класів проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності.

Для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного критерію за показниками позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) було опитано учнів 10–11 класів (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

Кількісні показники рівнів сформованості позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання, %

Рівень сформованості позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання	Групи	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	33,6	33,3
	К	24,4	22,1
Середній	Е	46,6	47,7
	К	38,8	30,9
Низький	Е	19,8	19,0
	К	36,8	47,0

Із таблиці видно, що серед учнів 10 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) мають 33,6 % респондентів ЕГ і 24,4 % КГ, середній – 46,6 % ЕГ і 38,8 % КГ, низький рівень за цим показником зафіксовано у 19,8 % учнів ЕГ та в 36,8 % КГ. Серед старшокласників 11 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) виявлено у 33,3 % старшокласників ЕГ і в 22,1 % КГ, середній рівень – у 47,7 % учнів ЕГ і в 30,9 % КГ; низький рівень – у 19,0 % школярів ЕГ і в 47,0 % КГ.

З метою вивчення сформованості у старшокласників діяльнісно-практичного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.20).

Таблиця 2.20

Кількісні показники рівнів активності старшокласників у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Рівень активності старшокласників у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	33,6	33,1
	К	25,2	21,8
Середній	Е	47,7	45,5
	К	33,7	38,7
Низький	Е	18,7	21,4
	К	41,1	39,5

Із таблиці видно, що серед учнів 10 класів високий рівень активності щодо проведення пошукової роботи, вивчення історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України мають 33,6 % респондентів ЕГ і 25,2 % КГ; середній – 47,7 % ЕГ і 33,7 % КГ; низький рівень за цим показником зафіксовано у 18,7 % учнів ЕГ та у 41,1 % КГ. Серед старшокласників 11 класів високий рівень активності щодо проведення пошукової роботи, вивчення історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України виявлено в 33,1 % старшокласників ЕГ і в 21,8 % КГ; середній рівень – у 45,5 % учнів ЕГ і в 38,7 % КГ; низький рівень – в 21,4 % школярів ЕГ і в 39,5 % КГ.

Визначення поважного ставлення старшокласників до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни здійснювалося за матеріалами опитування (табл. 2.21).

Таблиця 2.21

Кількісні показники поважного ставлення старшокласників до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %

Рівень поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	36,6	30,1
	К	21,1	23,8
Середній	Е	50,2	52,0
	К	30,1	32,8
Низький	Е	13,2	17,9
	К	48,8	43,4

Опитування за показниками «поважне ставлення учнів 10–11 класів до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни» показало, що 36,6 % учнів 10 класів ЕГ і 30,1 % учнів 11 класів ЕГ та, відповідно, 21,1 % і 23,8 % КГ – мали високий рівень; 50,2 % і 52,0 % учнів ЕГ і 30,1 % та 32,8 % КГ – виявили середній рівень і, відповідно, 13,2 % та 17,9 % учнів ЕГ і 48,8 % та 43,4 % респондентів КГ – мали низький рівень.

Результати опитування старшокласників за показником «активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)» засвідчили, що серед учнів 10 класів, які брали участь у формувальному етапі експерименту, дуже високу активність у проведенні зазначених заходів виявили 20,2 % респондентів ЕГ і 11,9 % КГ; високу активність підтвердили 30,8 % учнів ЕГ і 19,4 % КГ; середню активність виявили 30,3 % ЕГ і 29,3 % КГ; низьку активність показали 6,7 % старшокласників ЕГ і 39,4 % КГ (табл. 2.22).

Таблиця 2.22

Кількісні показники активності старшокласників у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), %

Показники активності у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Дуже висока	Е	20,2	20,8
	К	11,9	10,7
Висока	Е	30,8	22,8
	К	19,4	20,8
Середня	Е	30,3	45,1
	К	29,3	30,3
Низька	Е	6,7	11,3
	К	39,4	38,2

Результати опитування учнів 11 класів, які брали участь у формульованому етапі експерименту, показали, що дуже високу активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») мали 20,8 % респондентів ЕГ і 10,7 % КГ. Високу активність у проведенні зазначених заходів показали 22,8 % учнів ЕГ і 20,8 % КГ. Середню активність виявили 45,1 % респондентів ЕГ і 30,3 % КГ. Низьку активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») було зафіксовано у 11,3 % старшокласників ЕГ і 38,2 % учнів 11 класів КГ.

Таким чином, отримані дані свідчать про те, що в результаті проведення формульованого етапу експерименту переміщення учнів 10–11 експериментальних класів із низьким рівнем військово-патріотичної вихованості старшокласників в групи з високим і середнім рівнями відбувалося інтенсивніше, ніж у контрольних класах. Така закономірність спостерігалася в усіх експериментальних класах учнів 10–11 класів. Це свідчить про ефективність експериментальної методики з військово-патріотичного виховання старшокласників.

Означена проблема у зарубіжних джерелах представлена в наукових дослідженнях західних вчених, зокрема, у роботах Ечеваррія (Ечеваррія, 2016), А. Міскімон, Б. О'Лофлін, Л. Розель (Miskimmon A., O'Loughlin B., & Roselle L., 2013). У зазначених роботах гібридна війна розглядається: у формі ведення збройної агресії та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій з метою впливу на масову свідомість громадян. При цьому, використання інформаційно-комунікаційних технологій є головною складовою гібридної війни, а допоміжною складовою є ведення збройної агресії за допомогою танків, літаків, ракет, кораблів тощо. Вчені зазначають, що інформаційно-комунікаційна технологія ведення війни спрямована для зміни когнітивної структури таким чином, щоб впливати на зміни в поведінці людей.

Погоджуємося із вченими Чупрій Л. В., Гай-Нижник П. П. (Чупрій & Гай-Нижник, 215, с. 474 – 481), які розглядають ідейно-світоглядну конфронтацію, що склалася між Україною і російською федерацією, як результат гібридної війни (вплив інформаційної її складової на свідомість (підсвідомість) зростаючої особистості), яку здійснює російська федерація проти України. За таких умов, зазначають дослідники, завдання консолідації суспільства – фактор, що зумовлює запит суспільства на підвищення ефективності військово-патріотичного виховання учнівської молоді в закладах освіти з метою убезпечення зростаючої особистості від інформаційної агресії та виховання громадянина-патріота, захисника України, готового зі зброєю в руках надійно захищати територіальну цілісність країни.

Аналіз означеної проблеми демонструє, що в країнах Євросоюзу, зокрема у Франції, на початкову військову підготовку відводиться близько 300 годин на рік. В Англії через систему позавійськової підготовки комплектується третина офіцерського складу і дві п'ятих молодшого командного складу для Збройних Сил країни. Також щорічну підготовку до служби в Збройних Силах Англії проходять понад 150 тисяч студентів та учнів закладів освіти. В той же час у закладах загальної середньої освіти нашої країни основним навчальним предметом, у процесі якого здійснюється військово-патріотичне виховання, є

предмет «Захист України», на вивчення якого відводиться всього 105 годин (10 – 11 класи) і 18 годин на навчально-польові заняття (Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень 2016, с. 2 – 17).

Ми що в сучасних складних умовах звернення до кращого зарубіжного досвіду країн Євросоюзу та країн-членів НАТО з побудови загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання молоді є перспективним для нашої країни. Так, зокрема у Франції та Великій Британії, складовими загальнодержавної системи військово-патріотичного виховання в закладах загальної середньої освіти є: початкова військова підготовка; військова підготовка на навчально-польових зборах; навчання у вигляді військових ігор, походів тощо. Крім того, в усіх британських університетах, а також у багатьох політехнічних інститутах та коледжах здійснюється військова підготовка молодшого офіцерського складу для Збройних Сил країни та військово-патріотичне виховання в державних і громадських організаціях (об'єднаннях, клубах, гуртках, спортивних секціях тощо).

Результати дослідження підтвердили загальну гіпотезу дослідження щодо реалізації експериментальної методики підвищення ефективності військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації узагальненими показниками динаміки рівнів військово-патріотичної вихованості учнів 10 – 11 класів на початку й наприкінці формувального етапу дослідження (табл. 2.23).

Таблиця 2.23.

Динаміка військово-патріотичної вихованості старшокласників на початок і на кінець експерименту

Рівні	Експериментальна група				Динаміка	Контрольна група				Динаміка
	на початок експерименту		на кінець експерименту			на початок експерименту		на кінець експерименту		
	осіб	%	осіб	%		осіб	%	осіб	%	
Високий	15	14,4	30	29,0	+14,6	13	14,3	14	15,8	+1,5
Середній	27	25,9	42	40,2	+14,3	25	26,2	26	27,6	+1,4
Низький	62	59,7	32	30,8	-28,9	55	59,5	53	56,6	-2,9

Результативність експериментальної роботи засвідчено кількісно-

якісними змінами показників військово-патріотичної вихованості в учнів експериментальних і контрольних груп на початку й наприкінці формувальних впливів. Так, кількість учнів із високим рівнем військово-патріотичної вихованості в експериментальних групах зросла на 14,6 % із середнім – на 14,3 %, а з низьким рівнем зменшилась на 28,9 %. У контрольних групах ця динаміка мала такий вигляд: кількість учнів із високим рівнем зросла на 1,5 %, із середнім – на 1,4 %, а з низьким рівнем зменшилась на 2,9 %.

Порівняння початкових і кінцевих результатів підтвердило ефективність обґрунтованих педагогічних умов військово-патріотичного виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації та необхідність їх творчого використання в освітньому процесі у закладах загальної середньої освіти.

Список використаних джерел

1. Echevarria Antulio J. Operating in the Gray Zone: An Alternative Paradigm for US Military Strategy 2016, [s. l.]: US Army War College <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/1013691.pdf>
2. Miskimmon A., O'Loughlin B. & Roselle L. Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order. 2013. http://www.rulac.org/assets/downloads/ILA_report_armed_conflict_2013.pdf
3. Горовий В. І. Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України [Текст] : [монографія] / [В. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 226 с. Інтернет ресурс: https://www.nas.gov.ua/siaz/Ways_of_development_of_Ukrainian_science/article/16018.008.pdf
4. Патріотичне виховання молоді як невід'ємна складова системи забезпечення національної безпеки України. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень 2016 С. 2 – 17. Інтернет ресурс <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/patriotuzm-d0e63.pdf>
5. Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти: метод. посіб. [Остапенко, О. І. (ред.), Зубалій, М. Д., Тимчик, М. В.] Кропивницький: Імекс-ЛТД. – 2019. – 168 с.
6. Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. – 260 с.
7. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Український центр європейської політики. Київ, 2020. – 216 с. Інтернет ресурс: http://ucerp.org.ua/wpcontent/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf
8. Форми і методи формування в учнів готовності до захисту Вітчизни : метод. рекомендації [Зубалій М.Д. (ред.), Остапенко О.І., Тимчик М. В.] : метод. рекомендації. Кропивницький: Імекс-ЛТД. – 2019. 72 с.
9. Чупрій Л. В., Гай-Нижник П. П. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів. Гілея: науковий вісник, / Л. В. Чупрій, П. П. Гай-

Контрольні запитання

1. Ставлення старшокласників до клубів військово-патріотичного спрямування?
2. Ставлення учнів старших класів до військово-патріотичних спортивних ігор «Хортиг-Патріот», «Сокіл («Джура»)?
3. Ставлення старшокласників до участі в акціях військово-патріотичного спрямування?
4. Ставлення старшокласників до тематичних вечорів військово-патріотичного спрямування?
5. Ставлення учнів старших класів до змагань військово-патріотичного спрямування?
6. Ставлення старшокласників до архівно-пошукової роботи про воїнів загиблих у Другій світовій війні?
7. Ставлення учнів старших класів до уроків мужності?
8. Ставлення старшокласників до Дня пам'яті загиблих у Другій світовій війні?
9. Які педагогічні умови військово-патріотичного виховання учнів старших класів?
10. Шляхи реалізації педагогічних умов військово-патріотичного виховання учнів старших класів?

2.3. Методика військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи

В умовах війни серед невідкладних завдань в освітній діяльності виступає військово-патріотичне виховання зростаючої особистості. Цінними для нашого дослідження стали наступні аспекти, виокремлені українським вченим І. Бехом. Проявом патріотизму та його базовими складовими є: любов до народу, Батьківщини, держави; суспільно значуща цілеспрямованість; духовно-моральна стійкість; готовність до саможертви; наявність почуття власної гідності. Дослідник наголошує, що любов до народу, Батьківщини, держави є головною, системоутворювальною цінністю, підґрунтям якої виступають усі інші перелічені цінності. Відповідно до такої теоретичної структури розгортається тривала методично-практична діяльність. Наголосимо, що поки ми не забезпечимо означене ціннісне підґрунтя, виховання межевої любові як

патріотизму видається досить проблемним. Виходячи з моделі патріотизму, на думку автора, слід розглядати й військово-патріотичний контекст, враховуючи його специфіку. Вона ж полягає у фізичній і духовно-моральній готовності до захисту цих трьох святинь. Тому І. Бех особливу увагу звертає на те, що це не просто служіння, а служіння – реальний їх захист тощо (Бех, 2018; 2015).

Виходячи з такого уявлення до центральної категорії любові, вчений наголошує, що слід долучити як рівновагому цінність вірності, яка фокусує у собі власну безкорисливу відданість, нехтування утилітарною ощадливістю, глибоку віру у свою справу, мужність, рішучість і стійке терпіння. Адже без вольових якостей, вірність як свідоме почуття – цінність не буде повноцінним. Воно ж має бути наповнене глибоким змістом та духовним сенсом й звучати – Я вірний і люблячий син свого народу, Батьківщини, держави. І. Бех виокремлює, що зростаюча особистість повинна проговорювати цю величну заповідь, і що важливо – бачити в ній саму себе.

Освітня практика прагне використати ідеї емоційного розуму як засобу регулювання і корекції процесу духовно-морального становлення. З огляду ж завдань військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи нам видається перспективним культивування ціннісного розуму. Відповідно розумове осягнення зливається з бажанням набуваючи стійкості й спрямованості, що й призводить до готовності можливими засобами захищати народ, Батьківщину, державу. Орієнтуючись на цю закономірність, відповідну виховну роботу необхідно спрямовувати від розуму розмірковувального до розуму ціннісного тощо. Однак зростаюча особистість первинно мусить набути досвіду розмірковування: вміння вичленяти причину і наслідок, встановлювати зв'язок між ними, прогнозувати варіанти. Після такого рівня мисленеве розміркування може у своєму процесі й результаті збагачуватися почуттєво. Тоді у свідомості вихованця й діятиме формула, згідно з якою значущо важливі бажання впливають з розуму, а похвальні дії й вчинки впливають з бажання як вираження потреби-мотиву. Це означатиме, що у такого вихованця діяльність ціннісно не відрізнятиметься від

готовності до захисту народу, Батьківщини, держави (Бех, 2020).

Тому методика військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи опиралася на положення І. Беґа, на яких організовувався освітній процес, а саме:

1. Готовність до захисту народу, батьківщини, держави як комплексне утворення, яке виникає під впливом духовно-морального, громадянського та національного виховання. Тому відбувалося поєднання у часі і виховання готовності до захисту народу, батьківщини, держави, і цілого ряду почуттів – цінностей, на які спрямовані вищезгадані види виховання. При цьому, якщо часовий інтервал між цими виховними цілями великий, то у свідомості старшокласників не виникне відповідного ціннісного зв'язку. Отже, буде закритим і шлях до духовної самосвідомості, що істотно гальмуватиме процес особистісного саморозвитку в учасників освітнього процесу.

2. Готовність до захисту народу, Батьківщини, держави корелює з моральною відповідальністю як за нинішню національно-державну ситуацію, так і з відповідальністю перед минулими поколіннями, героями, які боронили націю.

3. Осягнення старшокласниками почуття військово-спрямованого патріотизму відбувалося у формі духовно моральної опозиції. На рівні постановки виховної мети антиномічний ряд повинен бути таким: «Ви військово-патріотично недосконалі – Ви військово-патріотично досконалі». Цим самим задається вектор виховного руху зростаючої особистості й відповідне спрямування процесів свідомості й самосвідомості. На рівні етичного змісту ціннісна опозиція представляється наступним чином: відданість народу, батьківщині, державі – формальне ставлення до народу, батьківщини, держави.

4. Сходження зростаючої особистості до військово-спрямованого патріотизму як духовної цінності відбувалося у процесі відтворення нею власних елементарних діянь, які є в її досвіді, і усвідомлення їх прообразами надбань розвиненого військово-спрямованого патріотичного прагнення,

перетворення їх у символи вищих цінностей.

5. Успішність освітнього процесу щодо військово-патріотичного виховання старшокласників залежала від постійного блокування Я-егоцентричного (зверхності, гордині, потягу до влади та інших) і культивування Я-доброцентрованого (Бех, 2018; 2015).

Враховуючи аналіз наукових джерел та результати дослідження з військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи, експеримент був спрямований на те, щоб формувати в учнів 10–11-х класів розуміння та усвідомлення ролі і значення військово-патріотичного виховання, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор, фізичного розвитку з метою набуття необхідних знань, умінь і навичок, які є важливими для майбутнього захисника Вітчизни та популяризації престижу військової служби у Збройних Силах України; формувати у старшокласників стійку, усвідомлену мотивацію до занять фізкультурно-масовою роботою та потребу в заняттях військово-прикладною підготовкою, військово-спортивними іграми та єдиноборствами; виховувати морально-вольові якості (впевненість у собі, рішучість, витримку та самовладання, дисциплінованість, цілеспрямованість та інші); розвивати в учнів 10–11-х класів потребу в фізичній підготовленості; формувати в учасників освітнього процесу готовність до захисту Вітчизни та служби у Збройних Силах України; створювати умови для прояву школярами патріотизму, військово-патріотичної вихованості та уміння відстоювати свою честь, честь своєї школи; формувати у старшокласників високої патріотичної свідомості, почуття особистої відповідальності щодо захисту Вітчизни, національної і людської гідності; виховувати в здобувачів освіти здатність приймати відповідальні рішення і нести за них відповідальність, діяти у контексті обраних цінностей та досягати обраної мети тощо.

Відтак, було розроблено й уточнено методику військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи, яка передбачала використання сукупності таких складових як: використання

традиційного, нового й уточненого змісту уроків із «Захисту України», фізичної культури, щодо військово-патріотичного виховання учнів 10–11-х класів засобами військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств; застосування поєднання ефективних освітніх методів; реалізація визначених педагогічних умов військово-патріотичного виховання; дотримання визначених компонентів (когнітивний «знання про патріотизм та військово-патріотичне виховання», емоційно-ціннісний «бажання виявляти військово-патріотичну вихованість», довільного імпульсу «готовність проявляти військово-патріотичну вихованість», діяльнісно-практичний «уміння проявляти патріотизм та військово-патріотичну вихованість у поведінці») та відповідних показників військово-патріотичного виховання старшокласників.

Метою методики є військово-патріотичне виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи.

Освітній процес із учнями 10–11-х класів опирався на такі підходи: особистісно орієнтований, компетентнісний, проблемного навчання, діяльнісний, та на *принципи*: наочності, доступності, культуровідповідності, гуманізації виховного процесу, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, системності, особистісної орієнтації, гармонійного розвитку особистості, самоактивності та саморегуляції, соціальної відповідальності та інших.

Реалізація методики військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи відбувалася у чотири етапи.

Перший етап полягав у розширенні необхідних знань та уявлень учасників освітнього процесу про військово-патріотичне виховання, здатність до їх інтеграції для здійснення практичної діяльності (поєднання пізнавальної діяльності з діяльністю духовно-моральною); значення військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств у військово-патріотичному вихованні; усвідомлення важливості морально-вольових якостей, військово-патріотичного виховання в житті особистості.

Зміст другого етапу передбачав формування емоційно-ціннісної сфери старшокласників (сформованість ціннісних орієнтацій учнів 10–11-х класів,

бажання займатися військово-прикладною підготовкою, військово-спортивними іграми та єдиноборствами; позитивне ставлення до військово-патріотичного виховання засобами фізкультурно-масової роботи).

Третій етап відображався в готовності старшокласників до здійснення вчинку, виявлення духовної рішучості, здатності зосереджуватися на меті, усвідомлено приймати відповідальні рішення та умінні виконувати заплановане; готовності проявляти самостійність, витримку і самовладання, долати перешкоди у процесі занять військово-прикладною підготовкою, військово-спортивними іграми та єдиноборствами; умінні учасників освітнього процесу переходити від бажання проявляти цінності до їх діяльнісно-практичної реалізації.

Зміст четвертого етапу передбачав формування здатності старшокласників приймати відповідальні рішення, уміння самостійно виконувати практичну діяльність (діяти на основі обраних цінностей, виконувати обов'язки та доручення, свідомо участь у заняттях з військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор, єдиноборств та змаганнях); здійснення саморегуляції поведінки та уміння досягати запланованої мети (зробити усе життя зростаючої особистості вчинковим).

Вирішення запланованих завдань військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи щодо когнітивного компоненту «знання про патріотизм та військово-патріотичне виховання» відбувалося через засвоєння учнями 10–11-х класів знань про сутність патріотизму, військово-патріотичного виховання та їх складників, любові й вірності до народу, держави, Батьківщини, готовності до її захисту; розуміння своєї ролі в житті держави, значення суспільно значущої цілеспрямованості, духовно-моральної стійкості, готовності до саможертви; розуміння необхідності віри у свою справу, мужності, рішучості, витримки у процесі занять фізкультурно-масовою роботою та військово-прикладною підготовкою. Також важливим було дати старшокласникам необхідні знання про важливість занять фізкультурно-масовою роботою, військово-прикладною підготовкою та

єдиноборствами; дотримання дисципліни, уміння проявляти цілеспрямованість, стійкість та непохитність, діяти на користь спортивної команди, утримуватися від негативних бажань, поважати і виконувати обов'язки та розуміння необхідності фізичної і духовно-моральній готовності. Старшокласники здобували знання про самостійні заняття військово-прикладною підготовкою, фізичними вправами в домашніх умовах (дозування навантаження, індивідуальні особливості, фізична підготовленість); уміння складати індивідуальні програми з військово-прикладної підготовки та інше.

Реалізація завдань за допомогою емоційно-ціннісного компоненту «бажання виявляти військово-патріотичну вихованість» відбувалося через формування в учнів 10–11-х класів позитивного ставлення до військово-патріотичного виховання; мотивації до занять військово-прикладною підготовкою, фізкультурно-масовою роботою, військово-спортивними іграми, єдиноборствами та фізичними вправами, бажання діяти; проявів любові й вірності до народу, держави, Батьківщини, готовності до її захисту; сформованість установок на поведінку військово-патріотичного спрямування тощо. Зміст занять з військово-прикладної підготовки, фізкультурно-масової роботи та єдиноборств був спрямований на формування у здобувачів освіти позитивного ставлення до даних видів діяльності. У процесі військово-спортивних ігор, виконання тактико-технічні дії, фізичних вправ різної складності урахувалися інтереси старшокласників (учасникам освітнього процесу пропонувався вибір видів військово-прикладної підготовки та фізкультурно-масової роботи, фізичних вправ, поділ на команди), що сприяло формуванню мотивації військово-патріотичного виховання, позитивних емоцій, бажання відвідувати уроки «Захисту України», фізичної культури, тренування тощо.

Вирішення завдань військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи за допомогою компоненту довільного імпульсу «готовність проявляти військово-патріотичну вихованість» відбувалося у процесі практичної діяльності на уроках «Захист України»,

фізичної культури та у процесі позакласної й позашкільної роботи, які вимагали від учнів 10–11-х класів прояву любові й вірності до народу, Батьківщини, держави; суспільно значущої цілеспрямованості як підґрунтя досягнення мети; духовно-моральної стійкості та саможертви; готовність до прояву вольових якостей, строкової військової служби в Збройних Силах України та захисту Батьківщини, вибудовувати стратегію поведінки на основі усвідомлення цінності військово-патріотичного виховання. Учителями із предметів «Захист України», фізичної культури та тренерами створювалися виховні умови, під час виконання яких старшокласники прагнули проявити лідерські якості (спробувати себе в різних ролях у процесі військово-прикладної підготовки та фізкультурно-масової роботи), здійснити вольовий рішучий вчинок для виконання тактико-технічної дії, досягнення перемоги, цілі. Також виконувалася військово-прикладна підготовка у контексті військово-патріотичного виховання, яка полягала у формуванні старшокласників у дусі відданості принципам державної незалежності і соборності Україні; вимагала від учнів 10–11-х класів демонстрації умінь прояву витримки, рішучості, мужності, цілеспрямованості, терпіння (контролювати негативні емоції на фоні фізичної втоми). У процесі фізкультурно-масової діяльності педагогами створювалися ігрові ситуації, де старшокласники мали можливість проявляти самостійність, ініціативність з дотриманням встановлених норм та правил; відповідальне ставлення до своїх обов'язків та готовність допомогти партнерам по команді у складних, непередбачуваних, швидкозмінних умовах; готовність до самопожертви для загальнокомандного успіху, досягнення мети; уміння подолати страх; фізичну і духовно-моральну готовність до захисту України.

Реалізація завдань за допомогою діяльнісно-практичного компоненту «уміння проявляти патріотизм та військово-патріотичну вихованість у поведінці» відбувалося через здатність виявляти військово-патріотичну свідомість, любов до народу, Батьківщини, держави, суспільно значущу цілеспрямованість, духовно-моральну стійкість; здатність до самопожертви й прояву почуття власної гідності, активної безпосередньої участі у творчій

діяльності на благо Вітчизни та її захисту; вміння самостійно виконувати завдання різної складності, приймати рішення у їх реалізації; свідомо брати участь у заняттях з військово-прикладної підготовки та змаганнях; вміння працювати в спортивному колективі, підпорядковувати особисті інтереси загальній меті; здатність до самоаналізу та уміння здійснювати саморегуляцію поведінки у фізкультурно-масовій роботі; самостійно проявляти наполегливість, витримку, мужність, рішучість, терпіння, віру у свою справу для досягнення цілі тощо. Старшокласники свідомо, з бажанням брали участь у заняттях з військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор, фізкультурно-масової роботи, єдиноборств та змаганнях, проявляли військово-патріотичну вихованість.

Методика військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи включала впровадження в освітніх процес ефективні:

- *методи* (бесіди та дискусії із старшокласниками, метод відкритості, доручення, інтелектуальних ігор та змагань, уподібнення та особистого прикладу, метод педагогічної вимоги, заохочення, вправління у поведінці, переконання, дотримання режиму, створення ситуації успіху під час занять військово-прикладною підготовкою, єдиноборствами, військово-спортивними іграми; які взаємодоповнювали й збагачували освітню роботу й сприяли підвищенню рівнів військово-патріотичної вихованості учнів 10–11-х класів;

- *форми* (індивідуальна, самостійна та колективна робота із учасниками освітнього процесу під час занять військово-прикладною підготовкою, єдиноборствами, військово-спортивними іграми; масове залучення старшокласників до військово-патріотичного виховання у процесі позакласної й позашкільної роботи);

- *види* (військово-прикладна підготовка, сукупність військово-спортивних ігор, різновиди єдиноборств), уроки із «Захисту України», фізичної культури, тренування за інтересами, спортивно-ігрова діяльність інтелектуальні ігри та змагання та інше);

Розроблена методика військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи охоплювала поєднання виховного змісту, форм, видів й методів, які впроваджувалися у спільній освітній роботі спільно із учнями 10–11-х класів, педагогами та тренерами та батьками. Зміст даної роботи полягав у належній організації уроків із «Захисту України», фізичної культури, залученні школярів до військово-патріотичного виховання у процесі позакласної й позашкільної роботи із участю членів родини, учасників бойових дій, відомих спортсменів та тренерів; злагоджень, творчій, інтелектуальній, взаємодії старшокласників з дорослими.

Під час експерименту педагогами було створено ініціативну групу, де аналізувалися успішні приклади військово-патріотичного виховання та проблемні освітні ситуації, які виникали на уроках із «Захисту України», фізичної культури, у процесі позакласної й позашкільної роботи, обговорювали стратегію організації занять з фізкультурно-масової діяльності з урахуванням традицій ЗЗСО й досвіду успішних педагогів та інше.

Одна з основних тез, покладених в основу формувального етапу експериментальної роботи відображає розуміння значення ролі учителів із «Захисту України», фізичної культури, тренерів у процесі військово-патріотичного виховання.

Значущість педагога у процесі військово-патріотичного виховання полягає в можливості здійснювати освітні впливи на учнів 10–11-х класів, брати участь у процесах становлення особистості школяра. За допомогою різних видів військово-прикладної підготовки, єдиноборств та військово-спортивних ігор учителі із «Захисту України», фізичної культури мають змогу формувати в старшокласників готовність до захисту народу, Батьківщини, держави; суспільно значущу цілеспрямованість та духовно-моральну стійкість; наявність почуття власної гідності; готовність до саможертви та служби у Збройних Силах України; привчати до виконання обов'язків та доручень; формувати в здобувачів освіти потребу займатися фізкультурно-масовою

діяльністю; формувати вольові якості та розвивати фізичні; спрямовувати школярів на реалізацію власних ідей та інше.

В даному контексті цінними є поради І. Беха, який переконаний, що з метою надання духовній цінності граничної значущості доцільно педагогам ввести у методичний обіг категорію «жертва» лише у значенні нехтувати чимось (у крайньому розумінні: людина може жертвувати і своїм життям). Учений акцентує, що ця категорія має звучати як готовність старшокласника (вихованця) жертвувати чимось заради певної духовно цінності як вчинку. Щоб здобувачі освіти оволоділи такою готовністю, учителям слід розробити набір ситуацій-жертв найбільш типових для конкретного вікового періоду (ігри, змагання, розваги, спілкування). У результаті планомірного впливу педагога на розумово-почуттєву і вольову сфери старшокласника, він і привчається поступатися, тобто жертвувати менш значимим заради більш суспільно важливого. Отже досягаючи описані вище дві мети у процесі виховання у школярів духовних цінностей у їх граничних значимостях, коли вони безпосередньо визначають духовно-ціннісний спосіб її поведінки (Бех, 2018).

Було підтверджено, що педагоги мають змогу впливати на розвиток особистості старшокласника засобами – військово-прикладної підготовки, єдиноборств та військово-спортивних ігор, фізичними вправами, тренуваннями, інтелектуальними іграми та змаганнями тощо.

Неодноразово доведено, що військово-спортивні ігри та військово-прикладна підготовка є ефективними у військово-патріотичному вихованні учасників освітнього процесу. Залучення до них сприяє підвищенню в учнівської молоді рівнів військово-патріотичної вихованості, дає можливість отримати та поглибити необхідні знання, сформувати важливі уміння й навички для майбутніх захисників України, отримати новий, безцінний досвід. Систематичне й цілеспрямоване проведення змагань зі спортивних ігор сприяє формуванню в учнів 10–11-х класів позитивних емоцій, поваги та вдячності до тих, хто захищає рідну країну від ворогів. Такі захисники є для старшокласників взірцями поведінки. Увага до них в процесі фізкультурно-

масової роботи спонукає інтерес з боку школярів до військово-патріотичної діяльності.

Ефективним у військово-патріотичному вихованні старшокласників було проведення військово-прикладної підготовки, єдиноборств, військово-спортивних ігор, що сприяло поєднання інтелектуальної, ігрової та пізнавальної діяльності з діяльністю духовно-моральною.

Підтверджено, що військово-прикладна підготовка, єдиноборства та військово-спортивні ігри відіграють велику роль у виховному процесі і виконують функції, які спрямовані на формування особистості старшокласників та їх військово-патріотичної вихованості тощо. Наприклад:

- під час військово-прикладної підготовки, єдиноборств та військово-спортивних ігор учні 10–11-х класів засвоювали правила, ролі, необхідні знання, ціннісні установки, зміст організації військово-патріотичної та освітньої діяльності у цілому;

- у процесі військово-прикладної підготовки, єдиноборств та військово-спортивних ігор педагогами були змодельовані різні життєві ситуації, що дало можливість старшокласникам спробувати себе в різних ролях під час пошуку вірних освітніх рішень;

- учні 10–11-х класів під час військово-прикладної підготовки, єдиноборств та військово-спортивних ігор мали змогу самореалізуватися, де кожен школяр розкривав власні індивідуальні (неповторні) здібності та прояви. Учителі із «Захисту України», фізичної культури та тренери створювали освітні умови, у яких здобувачі освіти могли проявити себе, свої кращі якості (фізичні, морально-вольові) та перевірити на практиці здобуті знання, навички й уміння, отримати та накопичити власний досвід щодо військово-патріотичної підготовленості;

- у процесі військово-прикладної підготовки, єдиноборств та військово-спортивних ігор у старшокласників формувався колективізм (за допомогою спілкування та налагодження взаємодії), вони прагнули й досягали спільного командного результату, перемоги. Таким чином, у процесі військово-

спортивних ігор педагоги використовували сукупність форм та методів (змагання, інтелектуальні ігри, створення ситуацій успіху та інші), де кожен школяр вчився комунікувати з однолітками та учителями, знаходити точки дотику, способи подолання конфліктів, які виникали під час змагань або розбіжностей у поглядах, враховувати думки й бажання партнерів по команді та їх індивідуальні особливості тощо;

- учителі із «Захисту України», фізичної культури, тренери під час проведення військово-прикладної підготовки, єдиноборств та ігор створювали освітні умови, у яких передбачалася багатоваріативність проявів поведінки старшокласників. Відповідно, добирався зміст військово-спортивних ігор, який давав змогу школярам проявити себе у різних ситуаціях (у ситуації швидкозмінних умов, необхідності швидкого реагування, допомоги другу, очікування, прийняття рішучого рішення, взяття на себе відповідальності та бути цілеспрямованим, необхідності виявити витримку, наполегливість, дисциплінованість, лідерські якості, підпорядкувати власні інтереси інтересам спортивного колективу). Таким чином, військово-прикладна підготовка, єдиноборства та військово-спортивні ігри проявляють індивідуальні особливості та здібності учнів 10–11-х класів: інтелектуальні, морально-вольові, фізичні;

- педагоги у процесі проведення занять з військово-прикладної підготовки, єдиноборств та військово-спортивних ігор створювали позитивну атмосферу у колективі, простір для прояву старшокласниками творчості, відчуття комфорту й потреби команди, допомагали здобувачам освіти зняти втому і емоційне напруження за допомогою фізичних вправ (здійснювався індивідуальний та диференційований підхід), сприяли ефективній організації відпочинку тощо;

- уміло організована учителями фізкультурно-масова робота (інтелектуальні ігри та змагання, творчі конкурси, змагання) сприяла підвищенню рівнів військово-патріотичної вихованості, розширенню знань та світогляду школярів, вихованню особистісних якостей та рис характеру,

допомагала учасникам освітнього процесу засвоїти певні правила поведінки, встановлені норми, ціннісні установки, апробувати їх у практичній діяльності та потім застосовувати в реальному житті;

- військово-прикладна підготовка, єдиноборства та військово-спортивні ігри були ефективними, оскільки дана діяльність сприяла гармонійному розвитку особистості (прояву та удосконаленню когнітивних здібностей та покращенню фізичної підготовленості), формуванню вольових якостей, де учнів 10–11-х класів формували уміння долати різні труднощі, перешкоди, які виникали на практиці.

Ми погоджуємося з Г. Коломоєць, що військово-спортивні ігри є дієвими у патріотичному та військово-патріотичному вихованні. Адже спробувавши та перевіrivши себе у ігровій ситуації учасник освітнього процесу може здійснити самоаналіз, зробити висновки, знайти шляхи для уникнення неспіху, подолати страх помилитися та знайти шляхи досягнення поставленої мети, цілі. Учена акцентує, що брак досвіду певного виду діяльності компенсується можливістю його здобуття під час ігрових дій, виконання завдань. Таким чином, знання, вміння та навички, здобуті під час ігрової діяльності стануть у нагоді у реальному житті та сприятимуть адаптації у нових умовах, де їх можна застосувати в подальшому (Коломоєць, 2021).

Отже, можемо зробити висновки, що заняття з військово-прикладної підготовки, єдиноборств та військово-спортивних ігор допомагають старшокласникам отримати нові знання та уявлення, новий практичний досвід, засвоїти правила та норми поведінки; спробувати себе в різних ролях та видах діяльності; отримати необхідні уміння й навички роботи в спортивній команді та інше.

Також під час занять військово-прикладною підготовкою, єдиноборствами, військово-спортивними іграми та виконання фізичних вправ різної складності педагоги спрямовували зусилля на:

- роз'яснення необхідності військово-патріотичного виховання (про любов до народу, Батьківщини, держави; суспільно значущу цілеспрямованість;

духовно-моральну стійкість; готовність до саможертви; наявність почуття власної гідності, готовність до служби в Збройних Силах України тощо) та значення військово-прикладної підготовки, єдиноборств, військово-спортивних ігор, фізичної підготовленості, фізичних вправ у контексті досліджуваного феномену й розвитку людини;

- вивчення тактичних елементів військово-прикладної підготовки, техніки виконання фізичних вправ з елементами єдиноборств та військово-спортивних ігор, важливість бути наполегливим з дотриманням правил та дисципліни у процесі їх виконання;

- формування в учнів 10–11-х класів позитивних емоцій, почуттів, переконань;

- прояв на заняттях з фізкультурно-масової роботи вольових якостей: виховання витримки, дисциплінованості, мужності, рішучості, терпіння, що допомагало старшокласникам долати труднощі, які виникали у процесі освітньої діяльності;

- формування в учнів позитивного ставлення до занять військово-прикладною підготовкою, єдиноборствами, військово-спортивними іграми та фізкультурною діяльністю;

- залучення учнів 10–11-х класів до активної самостійної та колективної діяльності у процесі позакласної й позашкільної роботи;

- формування потреби до систематичних занять військово-прикладною підготовкою, військово-спортивними іграми та фізкультурною діяльністю;

- масове залучати старшокласників до військово-патріотичного виховання, формування практичних умінь і навичок, уміння самостійно організовувати й займатися фізкультурно-масовою роботою тощо.

Методика військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи охоплювала поєднання ефективних видів, форм і методів освітньої роботи, які сприяли розвитку творчості учасників освітнього процесу, самовдосконаленню, вираженню власних емоцій, прояву вольових якостей. Старшокласники виконуючи завдання учителів «Захисту України»,

фізичної культури та тренерів (цілеспрямована військово-прикладна підготовка, фізичні вправи, елементи єдиноборств, військово-спортивні ігри, інтелектуальні творчі завдання) яскраво проявляли бажання та прагнення здобути перемогу, показати кращі рівні військово-патріотичної вихованості, індивідуальні фізичні та вольові якості, реалізувати потребу в активності. Також, виховний процес був побудований на оволодінні учнями 10–11-х класів необхідних знань про патріотизм, військово-патріотичне виховання; створенні позитивної, доброзичливої емоційно привабливої атмосфери (колективна співпраця); умінні самотійно виконувати фізичні вправи тощо.

Ефективність військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи була зумовлена використанням педагогами таких методів:

- **Відкритості** – старшокласники були активними учасниками виховного процесу, долучалися до колективної організації та проведення занять з військово-прикладної підготовки, єдиноборств, військово-спортивних ігор та фізкультурно-масової роботи у цілому; мали змогу відвідати заняття з військово-патріотичного виховання батьки, друзі, однолітки тощо; учні 10–11-х класів залучалися до пошукової роботи, аналізу науково-методичного матеріалу, обговорення спірних й суперечливих ситуацій з метою дослідження всіх можливих варіантів їх вирішення.

- **Доручення** – учасники освітнього процесу мали можливість самотійно виконувати завдання, які були важливими для спільної мети. Виконуючи доручення старшокласники проявляли творчість, ініціативність, кращі індивідуальні якості та командну взаємодію. У процесі виконання завдань у старшокласників виникало виражене бажання проявити себе серед однолітків, знайти кращий вихід із створеної педагогічної ситуації. Учителі «Захисту України», фізичної культури та тренери створювали умови, які мали позитивне спрямування (помітити в кожному учневі щось хороше, краще).

- **Змагання** – даний метод дав змогу учням 10–11-х класів реалізувати власні потреби, бажання, інтереси, продемонструвати кращу тактико-технічну й

фізичну підготовленість у здоровому суперництві. Змагальна діяльність сприяла формуванню духовно-моральної стійкості, цілеспрямованості, дисциплінованості, стійкості й самоутвердженню школярів, утворенню віри у власні сили тощо. Також старшокласники залучалися до організації змагань з різних видів військово-прикладної підготовки, єдиноборств, військово-спортивних ігор. По завершенню змагань учителі із «Захисту України», фізичної культури та тренери стимулювали учнів, акцентуючи на важливості військово-патріотичного виховання.

- **Уподібнення** – на заняття з військово-прикладної підготовки, єдиноборств, військово-спортивних ігор запрошувалися учасники бойових дій, відомі спортсмени та тренери, що дало змогу старшокласникам наслідувати успішні приклади.

- **Педагогічної вимоги** – сприяв прояву старшокласниками витримки, цілеспрямованості, наполегливості, рішучості у процесі виконання військово-прикладної діяльності, складних фізичних вправ.

- **Створення ситуації успіху** – під час занять з військово-прикладної підготовки, єдиноборств, військово-спортивних ігор створювалися педагогами умови де кожен старшокласник мав змогу відчувати радість перемоги, успіху, досягнення мети, як в індивідуальному так і в командному заліку.

- **Заохочення** – учителі із «Захисту України», фізичної культури та тренери заохочували здобувачів освіти, беручи разом з ними безпосередню участь у виконанні військово-прикладної підготовки, єдиноборств, військово-спортивних ігор, фізичних вправ, демонстрацією мотиваційних відеороликів про важливість військово-патріотичного виховання, фізичної підготовленості, цінними подарунками (грамоти, медалі).

- **Вправління у поведінці** – зміст методу полягав у виконанні старшокласниками суспільно значущої цілеспрямованості, структурованих, послідовних фізичних вправ у процесі фізкультурно-масової роботи, доручень, обов'язків та вимог на уроках із «Захисту України», фізичної культури та у процесі позакласної й позашкільної роботи з метою вироблення важливих

умінь та навичок, позитивних форм поведінки. Встановлено, що багаторазове, тривале повторення тактико-технічних дій, фізичних вправ, вимог, норм поведінки, у контексті військово-патріотичного виховання, сприяє формуванню в здобувачів освіти фізичної і духовно-моральної готовності, постійної звички, потреби й тощо.

• **Переконання та роз'яснення** – даний метод полягав у спонуканні учнів 10–11-х класів до цілеспрямованих, наполегливих, рішучих дії у процесі військово-прикладної діяльності спрямованих на готовність до самопожертви, прояв наявності почуття власної гідності. Дієвість даних методів залежала від урахування учителями із «Захисту України», фізичної культури та тренерами індивідуальних особливостей старшокласників, їх інтересів та рівнів військово-патріотичної вихованості. За допомогою переконання та роз'яснення педагоги мали змогу повідомити здобувачів освіти про особливості конкретного виду військово-прикладної підготовки або фізичної вправи, акцентували на важливості суспільно значущої цілеспрямованості, духовно-моральної стійкості, готовності до саможертви, наявності почуття власної гідності, дотримання, норм поведінки в тій чи іншій ігровій або змагальній ситуаціях, готовності до служби у Збройних Силах України тощо.

Слід зазначити, що учителями з предмета «Захисту України», фізичної культури та тренерами використовувалися індивідуальні, самостійні та колективні форми роботи із учнями 10–11-х класів під час занять військово-прикладною підготовкою, єдиноборствами, військово-спортивними іграми. Також методика військово-патріотичного виховання старшокласників передбачала використання позакласної й позашкільної роботи тощо.

Отже, методика військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи за умов використання вищезазначених чинників та складових була ефективною.

Список використаних джерел

1. Бех, І. Д. (2018). Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ.
2. Бех, І. Д., & Чорна, К. І. (2006). Програма патріотичного виховання дітей та

учнівської молоді. Київ.

3. Бех, І. Д. (2015). Патріотизм у потенціалі педагогічної науки: матеріали XII Захаренківських педагогічних читань, Всеукраїнської науково-практичної конференції «Патріотизм - нагальна потреба України й українців» (Черкаси, 19 травня). Черкаси: ЧОПОПП. С. 6-10.

4. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі: посіб. / уклад. М. Д. Зубалій, В. В. Івашковський, О. І. Остапенко, М. В. Тимчик, Б. Б. Шаповалов, З. М., Діхтяренко, І. П. Білоцерківець, – Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2016. 225 с.

5. Зубалій М. Д. (2010). *Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді*. Київ.

6. Захарків С.Й. (2021). *Виховання дисциплінованості старших підлітків у процесі занять єдиноборствами*: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

7. Касіч Н. П. (2020). *Виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності*: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

8. Коломоець, Г.А. (2021). *Патріотичне виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор*: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

9. Нечипоренко, Л. А. (2009). *Педагогічні умови забезпечення особистісних досягнень підлітків засобами фізичної культури*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.

10. Остапенко О., Тимчик М. Військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Київ, 2021. Вип.25. Кн 2. С. 62-73.

11. Тимчик, М. В. (2013). *Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.

12. Шамич, О. М. (2011). *Формування громадської активності молодших підлітків у дитячих спортивних об'єднаннях за місцем проживання*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

13. Філософський енциклопедичний словник / голова ред. кол. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

14. Прохоров О.А. Експериментальна перевірка педагогічних умов та технології готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах педагогічного менеджменту. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 27. С. 322–332.

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови / авт.-уклад. Бусел В. Київ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.

16. Довгань, Н. Ю. (2017). *Виховання фізичної культури студентів (теоретико-методичний аспект)*. (Монографія). Миколаїв: Іліон.

17. Панагушина О.Є. (2008) *Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Херсон.

Контрольні запитання

1. Що є проявом патріотизму та його базовими складовими?
2. У чому полягав зміст положень І. Беха, на яких організовувався освітній процес та впроваджувалася методика військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи?
3. У чому полягав зміст чотирьох етапів реалізації методики військово-

патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи?

4. Розкрийте зміст показників когнітивного компоненту «знання про патріотизм та військово-патріотичне виховання»?

5. Розкрийте зміст показників емоційно-ціннісного компоненту «бажання виявляти військово-патріотичну вихованість»?

6. Розкрийте зміст показників компоненту довільного імпульсу «готовність проявляти військово-патріотичну вихованість»?

7. Розкрийте зміст показників діяльнісно-практичного компоненту «уміння проявляти патріотизм та військово-патріотичну вихованість у поведінці»)?

8. Завдяки яким видам, формам та методам освітньої роботи була досягнута ефективність військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи?

9. На які принципи опирались освітній процес із учнями 10–11-х класів під час військово-патріотичного виховання?

2.4. Педагогічні умови військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності

Під час аналізу психолого-педагогічної літератури встановлено, що військово-патріотичне виховання старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності здійснюється у процесі цілеспрямованої, організованої, планомірної діяльності із здобувачами освіти, взаємодії з батьками та іншими шкільними колективами. Розробляючи педагогічні умови та методику військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів у фізкультурно-оздоровчій діяльності, нами було враховано такі складові:

- критерії та показники військово-патріотичного виховання старших підлітків;

- анатомо-фізіологічні, психологічні та вікові особливості учнів 7–9-х класів у процесі занять з а, орієнтування на місцевості, плаванням в обмундируванні та іншій діяльності, які впливають на процес військово-патріотичного виховання;

- участь сім'ї та закладів загальної середньої освіти у військово-прикладній діяльності (а, кульова стрільба, подолання перешкод, а,

орієнтування на місцевості, плаванням в обмундируванні тощо) старших підлітків;

- врахування особливостей закладів загальної середньої освіти та їх традицій, під час яких здійснюється військово-патріотичне виховання старших підлітків, а саме специфіку кульової стрільби, подолання перешкод, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні тощо;

- які засоби, форми і методи є найбільш ефективними у процесі військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів у процесі кульової стрільби, подолання перешкод, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні та іншої фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Також методика військово-патріотичного виховання старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності передбачала реалізацію ефективних педагогічних умов, які ми визначили як головні, а саме:

1. Впровадження дієвих змісту, форм і методів освітньої роботи з метою виховання в учнів 7–9-х класів мотивації до військово-прикладної підготовки та готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України.

2. Залучення учасників освітнього процесу до організації та проведення змагань з різних видів фізкультурної та військово-прикладної підготовки на основі створення ситуацій успіху.

3. Взаємодія сім'ї і школи у військово-патріотичному вихованні учнів 7–9-х класів у фізкультурно-оздоровчій діяльності.

4. Забезпечення комплексної роботи з учителями «Захист України», фізичної культури та тренерами-інструкторами щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків.

З метою дослідження рівнів військово-патріотичної вихованості старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності за показниками когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційного, та діяльнісно-практичного критеріїв, а також з'ясування чинників, що впливають на їх становлення, нами був проведений перший етап констатувального експерименту. Результати опитування за показником «усвідомлення старшими підлітками цінності

поняття «військово-патріотичне виховання, як складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 8 класах 60,1 % респондентів ЕГ і 62,7 % КГ мали низький рівень усвідомленості військово-патріотичного виховання; 26,1 % старших підлітків ЕГ і 23,2 % КГ мали середній рівень за цим показником і лише 13,8 % ЕГ і 14,1 % КГ мали високий рівень усвідомлення цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як складника життєдіяльності» (табл. 2.24).

Таблиця 2.24

Кількісні показники усвідомленості учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як складника життєдіяльності», %

Рівень усвідомленості учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	13,8	17,2
	К	14,1	17,8
Середній	Е	26,1	22,2
	К	23,2	20,0
Низький	Е	60,1	60,6
	К	62,7	62,2

Результати опитування за показником усвідомленості молодшими підлітками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива, складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 9 класах тільки 17,2 % учнів ЕГ і 17,8 % КГ отримали суми балів, що відповідають високому рівню; середній рівень за цим показником зафіксовано у 22,2 % старших підлітків ЕГ і 20,0 % учнів КГ; низький рівень зафіксовано в 60,6 % старших підлітків ЕГ і в 62,2 % КГ.

Результати анкетування учнів 8–9 класів з військово-патріотичної вихованості за показником «розуміння змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України» дозволили схарактеризувати молодших підлітків, які мають різний ступінь усвідомлення значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України (табл. 2.25)

Таблиця 2.25

Кількісні показники розуміння старшими підлітками змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України, %

Ступінь прояву розуміння змісту історії рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	11,2	12,0
	К	12,6	13,7
Середній	Е	21,4	22,3
	К	16,8	19,9
Низький	Е	67,4	65,7
	К	70,6	66,4

З таблиці 2.25 видно, що з-поміж старших підлітків 8 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України зафіксований у 11,2 % респондентів ЕГ і 12,6 % КГ. Серед молодших підлітків 9 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 12,0 % учнів ЕГ і 13,7 % КГ. Низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України виявили 67,4 % старших підлітків 8 класів ЕГ і 70,6 % учнів КГ. Серед школярів 9 класів низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 65,7 % учнів ЕГ і 66,4 % КГ.

З метою дослідження сформованості в старших підлітків когнітивного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «обізнаність із формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»))» було проведено опитування учнів 8–9 класів (табл. 2.26).

Таблиця 2.26

**Кількісні показники обізнаності старших підлітків із формами
військово-патріотичної роботи, %**

Ступінь прояву обізнаності молодших підлітків із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігри «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»))	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	18,8	12,6
	К	19,0	13,7
Середній	Е	29,8	23,8
	К	22,8	29,9
Низький	Е	51,4	63,6
	К	58,1	56,4

З таблиці видно, що серед молодших підлітків 8 класів, які мали низький рівень обізнаності з формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) 51,4 % учнів ЕГ і 58,1 % КГ; у 9 класах таких було 63,6 % в ЕГ і 56,4 % у КГ; середній рівень серед старших підлітків 8–9 класів зафіксовано у 29,8 % та 23,8 % в експериментальних групах і відповідно 22,8 % та 29,9 % – у контрольних; високий рівень у 18,8 % та 12,6 % в експериментальних групах і відповідно 19,0 % та 13,7 % – у контрольних.

З метою визначення емоційно-ціннісного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «інтерес старших підлітків до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» було проведено опитування учнів 8–9 класів (табл. 2.27).

Таблиця 2.27

**Кількісні показники інтересу старших підлітків до традицій та історії рідної
школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %**

Ступінь прояву інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
1	2	3	4
Високий	Е	20,8	12,0
	К	19,0	13,1
Середній	Е	29,0	23,0

1	2	3	4
	К	22,1	29,8
Низький	Е	50,2	65,0
	К	58,9	57,1

З таблиці 2.27 видно, що старші підлітки 8 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, що зафіксовано відповідно у 20,8 % і 29,0 % респондентів ЕГ і 19,0 % та 22,1 % учнів КГ. Серед старших підлітків 9 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України відповідно 12,0 % і 23,0 % учнів ЕГ, у КГ – 13,1 % і 29,8 % учнів. Низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 50,2 % старших підлітків 8 класів експериментальних і 58,9 % контрольних груп. Серед учнів 9 класів низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 65,0 % школярів експериментальних і 57,1 % контрольних груп.

З метою визначення сформованості у старших підлітків мотиваційного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «мотивації до військово-патріотичної діяльності» ми провели опитування учнів 8–9 класів щодо мотивації учнів до військово-патріотичної діяльності (табл. 2.28).

Таблиця 2,28

Кількісні показники мотивації учнів до військово-патріотичної діяльності, %

Рівень мотивації в учнів до військово-патріотичної діяльності	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	12,3	12,2
	К	11,4	11,0
Середній	Е	21,8	23,6
	К	22,1	22,8
Низький	Е	65,9	64,2
	К	66,5	66,2

Отже, як демонструє таблиця 2.9, 12,3 % старших підлітків 8 класів ЕГ та 11,4 % контрольних груп і 9 класів – 12,2 % ЕГ і 11,0 % КГ проявили високий

рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності; 21,8 % старших підлітків 5 класів ЕГ та 20,1 контрольних груп і 6 класів – 22,8 % і 21,8 % проявили середній рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності, 65,9 % старших підлітків 8 класів ЕГ та 66,5 % контрольних груп проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності і 9 класів – 64,2 % ЕГ і 66,2 % КГ проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності.

Для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного критерію за показниками позитивного ставлення старших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) було опитано учнів 8–9 класів (табл. 2.29).

Таблиця 2.29

Кількісні показники рівнів сформованості позитивного ставлення старших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання, %

Рівень сформованості позитивного ставлення старших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	12,5	17,0
	К	13,0	16,8
Середній	Е	27,1	24,2
	К	25,8	22,0
Низький	Е	60,4	58,8
	К	61,2	61,2

Із таблиці видно, що серед учнів 8 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) мають 12,5 % респондентів ЕГ і 13,0 % КГ, середній – 27,1 % ЕГ і 25,8 % КГ, низький рівень за цим показником зафіксовано у 60,4 % учнів ЕГ та в 61,2 % КГ. Серед підлітків 9 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) виявлено в 17,0 %

молодших підлітків ЕГ і в 16,8 % КГ, середній рівень – у 24,2 % учнів ЕГ і в 22,0 % КГ; а низький рівень – в 58,8 % школярів ЕГ і в 61,2 % КГ.

З метою визначення сформованості у старших підлітків діяльнісно-практичного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» ми провели опитування учнів 5–6 класів (табл. 2.30).

Таблиця 2.30

Кількісні показники рівнів активності старших підлітків у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Рівень активності старших підлітків у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	13,5	17,0
	К	14,0	16,0
Середній	Е	28,1	24,2
	К	26,6	21,1
Низький	Е	60,4	58,4
	К	61,2	62,9

У групі з низьким рівнем активності щодо проведення пошукової роботи, вивчення історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України було зафіксовано 60,4 % молодших підлітків 8 класів ЕГ і 51,1 % КГ. Серед молодших підлітків 6 класів до цієї групи увійшли 65,2 % ЕГ і 65,8 % КГ.

Визначення поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни здійснювалося за матеріалами опитування (табл. 2.31).

Опитування за показником «поважне ставлення учнів 8–9 класів до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни» показало, що відповідно 12,2 % і 11,0 % респондентів ЕГ та 11,8 % і 12,6 % КГ – мали високий рівень, 29,0 % і 30,6 % учнів ЕГ і 28,4 % та 38,0 % КГ – виявили середній рівень і відповідно

58,8 % та 55,7 % учнів ЕГ і 59,8 % та 58,4 % респондентів КГ – мали низький рівень.

Таблиця 2.31

Кількісні показники поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %

Рівень активності щодо поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни	Група	Учні 8 класів		Учні 9 класів	
		осіб	%	осіб	%
Високий	Е	24	12,2	21	11,0
	К	18	11,8	19	12,6
Середній	Е	31	29,0	39	30,6
	К	32	28,4	35	38,0
Низький	Е	70	58,8	64	55,7
	К	74	59,8	68	58,4

Результати опитування старших підлітків за показником «активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») засвідчили, що серед учнів 8 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, дуже високу активність у проведенні зазначених заходів виявили 9,2 % респондентів ЕГ і 10,8 % КГ; високу активність підтвердили 21,8 % учнів ЕГ і 22,9 % КГ; середню активність виявили 42,3 % ЕГ і 40,2 % КГ; низьку активність показали 26,7 % молодших підлітків ЕГ і 26,1 % КГ (табл. 2.32).

Результати опитування старших підлітків 9 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, показали, що дуже високу активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») мали 10,0 % респондентів ЕГ і 11,5 % КГ. Високу активність у проведенні зазначених заходів показали 20,2 % учнів ЕГ і 21,7 % КГ. Середню активність виявили 42,3 % респондентів ЕГ і 43,8 % КГ. Низьку активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») було

зафіксовано в 27,5 % молодших підлітків ЕГ і 23,0 % учнів 9 класів КГ.

Таблиця 2.32

Кількісні показники активності старших підлітків у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), %

Показники активності у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Дуже висока	Е	9,2	10,0
	К	10,8	11,5
Висока	Е	21,8	20,2
	К	22,9	21,7
Середня	Е	42,3	42,3
	К	40,2	43,8
Низька	Е	26,7	27,5
	К	26,1	23,0

За підсумками констатувального етапу дослідження щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності в закладах загальної середньої освіти було з'ясовано, що причинами низького рівня військово-патріотичної вихованості учнів 8–9 класів є недостатня усвідомленість старшими підлітками цінності поняття військово-патріотичної вихованості, як важливої складової життєдіяльності людини; недостатні знання щодо ролі українського війська у відстоюванні ідеалів свободи, державності, незалежності та територіальної цілісності України; низький інтерес до діяльності військово-патріотичної спрямованості; відсутнє бажання брати участь у різних формах військово-оборонної діяльності; немає мотивації щодо військово-патріотичної діяльності; відсутність вольового прагнення брати участь у різних формах діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України.

Зміст педагогічної умови «Впровадження дієвих змісту, форм і методів освітньої роботи з метою виховання в учнів 7–9-х класів мотивації до військово-прикладної підготовки та готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України» передбачав використання сучасних фізичних вправ та видів військово-прикладної підготовки з урахуванням інтересів та бажань

учасників освітнього процесу.

Під військово-прикладною підготовкою ми передбачаємо цілеспрямовану, організовану взаємодію між учителями «Захист України», фізичної культури та тренерами-інструкторами, батьками та старшими підлітками, яка спрямована на військово-патріотичне виховання, освоєння цінностей фізичної культури, здоров'я, формування готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України, потреби до систематичної рухової активності (які за своїм змістом має оздоровчий вплив). За допомогою поєднання фізкультурно-оздоровчої та військово-прикладної діяльності учителі із предметів «Захист України», фізичної культури та тренери мають можливість формувати не лише фізичні, але й морально-вольові якості старших підлітків; задовольняти потреби й бажання учнів 7–9-х класів; вирішувати освітні завдання й педагогічні проблеми, що є важливим у контексті військово-патріотичного виховання здобувачів освіти.

Під час військово-патріотичного виховання старших підлітків у військово-прикладній діяльності застосовувалися такі *форми*, як: індивідуальні й колективні заходи; позакласні та позашкільні заняття.

Індивідуальні форми роботи у процесі військово-патріотичного виховання дозволили нам краще зрозуміти неповторні здібності, інтереси та бажання учасників освітнього процесу у фізкультурно-оздоровчій діяльності, умови проведення позакласної й позашкільної роботи щодо захисту України, уроків з предмету фізичної культури, секційних занять та чи використовується диференційований підхід під час фізичних навантажень; особливості військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів засобами фізкультурно-оздоровчої діяльності (подолання перешкод, о, лижні забіги, різновиди єдиноборств, стрільба по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні та ін.); використання фізкультурно-оздоровчої діяльності в умовах сім'ї; готовність старших підлітків до строкової військової служби в Збройних Силах України.

Вважаємо, що ефективність індивідуальної форми роботи у процесі

військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів у процесі подолання перешкод, лижних забігів, різновидів єдиноборств, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні полягала у встановленні суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителів з предметів «Захист України», фізичної культури, тренерів секцій з учасниками освітнього процесу та їх батьками, що сприяло встановленню партнерських стосунків та інше.

Впровадження колективних форм освітньої роботи з учнями середніх класів у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності допомагало згуртувати здобувачів освіти за військово-прикладними та спортивними уподобаннями, що сприяло активізації підлітків до самовиховання, долучатися до військово-патріотичної роботи. Вважаємо, що під час вирішення освітніх завдань і доручень (колективно підготувати необхідний інвентар й перевірити їх придатність до використання; визначити план військово-тактичних дій; проявити впевненість у собі, наполегливість, рішучість під час долавання труднощів та інше) школярі мали змогу комунікувати, знаходити спільне вірне рішення в колективі, що сприяло встановленню партнерських стосунків об'єднаних спільною ціллю. Тому впровадження колективних форм освітньої роботи давало можливість учителям із предметів «Захист України», фізичної культури, тренерам взаємодіяти одночасно з усіма підлітками, що сприяло покращенню їх військово-патріотичній вихованості.

Слід зазначити, що якіснішому військово-патріотичному вихованню старших підлітків у військово-прикладній діяльності сприяло використання самостійної форми роботи. Зміст самостійної роботи полягав у виконанні учасниками освітнього процесу персональних доручень учителів із предметів «Захист України», фізичної культури, тренерів та домашніх завдань.

Зокрема, педагоги задавали такі завдання як:

- розробити орієнтовний зміст фізичних навантажень на конкретний вид фізкультурної діяльності для покращення фізичної підготовленості (кожне самостійне завдання перевірялося й узгоджувалося з учителями індивідуально);
- самостійно підготувати план військово-тактичних дій власного заняття;

- відпрацювати елементи військово-тактичних дій та фізичних вправ до автоматизму проявляючи наполегливість, самовладання, впевненість у собі;
- підготувати презентацію військово-прикладної діяльності у сім'ї та інші.

Підтвердило ефективність військово-патріотичного виховання старших підлітків впровадження позакласної та позашкільної форм роботи. Нами використовувалися такі види військово-прикладної діяльності як о, лижні забіги, стрільба по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні. Це сприяло формуванню у школярів мотивації до військово-прикладної підготовки та готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України, оскільки поєднання даних видів є малодоступним для учнів, що і викликало додатковий інтерес.

Встановлено, що старший підлітковий вік є сенситивним періодом для військово-патріотичного виховання, а лижні забіги, стрільба по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні є дієвими видами щодо прояву морально-вольових якостей, фізичної підготовленості, долаття труднощів; реалізації власних потреб; формування готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України тощо.

Уміле застосування лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні сприяло налагодженню стосунків між учасниками освітнього процесу, оскільки дана військово-прикладна та фізична підготовка формує бажання в учнів долати труднощі й допомагати (здійснювати страховку) партнерам по команді, при цьому жертвуючи власними інтересами заради досягнення цілі. У процесі зазначених занять старші підлітки мають можливість проявити кращі індивідуальні та колективні якості, адже дані види фізкультурно-оздоровчої та військово-прикладної підготовки передбачає як індивідуальну так і групову роботу тощо. Цінність даної сукупності видів полягала у тому, що кожен учасник освітнього процесу мав змогу обрати свій елемент або елементи військово-прикладної діяльності.

Ефективність військово-патріотичного виховання старших підлітків

залежала від впровадження заняття з лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні, оскільки дані види військово-прикладної діяльності передбачають використання різноманіття фізичних вправ, рухових і тактико-технічних елементів, які підбираються індивідуально для кожного учасника освітнього процесу з урахуванням його бажань, гендерних особливостей тощо. Дівчатам більш привабливими були заняття з стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості (варто зазначити, що хлопцям також подобалися дані види військово-прикладної підготовки); бажання хлопців припадали на такі види як подолання перешкод, лижні забіги, стрільби по мішенях, плавання в обмундируванні (дівчата у свою чергу також долучалися до даних видів занять).

Щодо формування в учнів 7–9-х класів мотивації до військово-прикладної підготовки та готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України учителями із предметів «Захист України», фізичної культури, тренерами-інструкторами зверталася увага на дотримання таких аспектів як: підтримка кожного підлітка у складних навчально-тренувальних ситуаціях, у труднощах, які виникали під час виконання військово-тактичних та технічних елементів у лижних забігах, стрільбі по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні; уміння вчителя помітити позитивні елементи навіть за умов неповного виконання школярем завдання, доручення; тренерами-інструкторами та учителями було акцентовано на важливості командних дій під час виконання завдання, оскільки підтримка товариша по команді може сприяти загальному успіху, перемозі. Також акцентувалося на важливості прояву вольових якостей (рішучості, цілеспрямованості, витримки, самовладання, впевненості у собі та інших), оскільки досягнення кінцевої мети у військово-прикладній діяльності залежить від долаття перешкод, доведення розпочатої справи (тактико-технічні дії, пошукова робота тощо) до кінця. Такий підхід сприяв військово-патріотичному вихованню старших підлітків, оскільки кожен учасник освітнього процесу під час занять з лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні отримував

задоволення від участі в командній фізкультурно-оздоровчій діяльності, з бажанням відвідував заняття, мав своє місце у команді, усвідомлював свою причетність до важливої справи.

Застосування педагогічної умови «Впровадження дієвих змісту, форм і методів освітньої роботи з метою виховання в учнів 7–9-х класів мотивації до військово-прикладної підготовки та готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України» сприяло формуванню у здобувачів освіти мотивації до фізкультурно-оздоровчій діяльності тому, що вона передбачала врахування бажання кожного підлітка, яким видом військово-прикладної діяльності вони хочуть займатися тощо. Такий комплексний підхід сприяв ефективному здійсненню військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів.

Дієвість означених форм військово-патріотичного виховання старших підлітків була зумовлена використанням учителями із предметів «Захист України», фізичної культури, тренерами-інструкторами, як зазначалося, таких методів освітньої роботи як рефлексивно-експліцитний, змагання з військово-спортивної та військово-прикладної підготовки, створення ситуації успіху, заохочення, доручення, проблемних ситуацій, прикладу та інші.

Педагогічна умова «Залучення учасників освітнього процесу до організації та проведення змагань з різних видів фізкультурної та військово-прикладної підготовки на основі створення ситуацій успіху» впроваджувалася з метою формування позитивного самоствавлення старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності; визначення готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України.

Під час організації змагальної діяльності вчителі із предметів «Захист України», фізичної культури, тренери-інструктори створювали умови, за яких учасники освітнього процесу взаємодіяли та комунікували між собою у військово-прикладній діяльності й намагалися подолати як посильні труднощі, так і підвищеної складності. Старші підлітки залучали друзів, батьків, знайомих для створення груп підтримки на змаганнях з лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні; самостійно

здійснювали суддівство, вели протоколи змагань та статистику; учні 7–9-х класів залучали молодших школярів до проведення навчально-тренувальних занять. За такого підходу, здобувачі освіти з більшою зацікавленістю ставилися до різних аспектів військово-патріотичного виховання засобами фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Погоджуючись із думкою українських дослідників, сучасне виховання старших підлітків під час фізкультурно-оздоровчої діяльності буде ефективнішим, якщо воно будуватиметься за умов здійснення змагальної та спортивної діяльності, адже під час змагань учасники освітнього процесу реалізують власні бажання та інтереси (обираючи види військово-прикладної підготовки самостійно), мають можливість самоствердитися з однолітками, проявляють рішучість, цілеспрямованість, самовладання, впевненість у собі, творчість тощо. На думку М. Тимчика, вмiле використання змагальної діяльності формує в учнів 7–9-х класів прагнення до здорового суперництва, бажання проявити лiдерські якостi для досягнення мети, долати труднощi й перешкоди, досягати з командою успіху в спiльнiй справi (Тимчик, 2013).

Учителі із предметів «Захист України», фізичної культури, тренери-інструктори у процесі організації змагальної діяльності, з обраних військово-прикладних видів спорту, намагалися створити середовище, в якому школярі могли б вільного спілкуватися з ровесниками, ділитися емоціями, які вони проявляли під час змагань. Педагоги створювали приятельські, партнерські стосунки із старшими підлітками. Тому здобувачі освіти з розумінням ставились до настанов та порад учителів у процесі змагань. Такий підхід також дозволяв учителям із предметів «Захист України», фізичної культури, тренерам-інструкторам краще зрозуміти бажання учнів 7–9-х класів, їх бачення, судження та позицію щодо конкретного військово-тактичного, змагального епізоду чи до всіх змагань в цілому; зрозуміти, які труднощі виникали в школярів та як вони їх долали тощо.

Організація та проведення змагань з лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні передбачала створення

педагогами умов, за яких старші підлітки набували уміння й навички самостійно виконувати технічні елементи, військово-тактичні та фізичні вправи без втручання дорослих, що давало їм можливість самоствердитися, самовиразитися, здобути перемогу (індивідуальну або колективну).

Так у процесі організації та проведення змагальної діяльності учителі із предметів «Захист України», фізичної культури, тренери-інструктори ставили старшим підліткам такі завдання як:

- Ви відповідаєте за виконання конкретного завдання, свої та командні обов'язки;
- Ви зобов'язані довести розпочату справу до кінцевої мети (дійти фінішу);
- проявити готовність допомогти партнеру по команді;
- Ви повинні проявити якості необхідні майбутньому захиснику України;
- Ви захищаєте честь класу, школи, Батьківщини та інші.

Ці та інші завдання були спрямовані на формування в учнів 7–9-х класів відчуття своєї причетності, необхідності колективу, командного гравця; розуміння індивідуальних можливостей; уміння враховувати, у процесі досягнення перемоги, не лише власні бажання та потреби, а й партнерів; усвідомлення підлітками значення досягнення мети, бути готовим захищати Батьківщину, відданості принципам державної незалежності і соборності України.

Варто зазначити, що під час організації та проведення змагальної діяльності з обраних видів військово-патріотичної підготовки школярі проявляють у колективі лідерські та морально-вольові якості, рішучість й сміливість взяти на себе відповідальність за виконану роботу, яку доручив учитель із предмету «Захист України» або тренер-інструктор, самостійність й впевненість у собі під час виконання певного військово-тактичного або технічного елементу, самовладання й витримка, яка проявляється у самоорганізації старших підлітків на загальний успіх колективу, команди.

На військово-патріотичних заняттях із змагальною спрямованістю в

учасників освітнього процесу часто проявлялася бурхлива емоційність, що простежувалося у їх стосунках з товаришами або суперниками по команді. Тому учителі із предметів «Захист України», фізичної культури, тренери-інструктори за допомогою допоміжних фізичних вправ знижували емоційне збудження підлітків. При цьому педагоги підказували школярам, яким чином спрямовувати власні емоції на користь своєї команди, а саме: емоційно реагувати на свою успішно виконану вправу, завдання, військово-тактичну дію або технічну дію партнера по команді, що сприяло підняттю командного духу; учні 7–9-х класів спрямовували власні емоції на самоналаштування перед стартом змагань та інше. Такий підхід учителів та тренерів-інструкторів сприяв ефективному впровадженню сучасних змісту, форм і методів щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Залучення учасників освітнього процесу до змагальної діяльності з лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні будувалося на основі створення ситуацій успіху. Так використання ситуацій успіху й змагань як методу військово-патріотичного виховання сприяло ефективному залученню учні 7–9-х класів до військово-прикладної та фізкультурної діяльності, оскільки кожен здобувач освіти мав можливість самореалізуватися, самоствердитись, проявити самовладання, впевненість у собі, цілеспрямованість, рішучість під час суперництва. Учителі із предметів «Захист України», фізичної культури, тренери-інструктори створювали умови, за яких усі старші підлітки мали можливість відчувати радість перемоги над супротивником, успіх у саморозвитку. Тому педагоги здійснювали поділ на команди таким чином, ураховуючи індивідуальні можливості кожного школяра, щоб фізично слабші підлітки входили у склад команди лідерів, фізично сильніших школярів; педагоги виділяли кращі індивідуальні якості (фізичні, моральні, вольові, особистісні) кожного учасника освітнього процесу, які проявлялися під час змагань, військово-прикладної діяльності; учителі доручали кожному учню виконати самостійно посилене

військово-патріотичне, тактико-технічне або організаційне завдання тощо.

Педагогічна умова «Взаємодія сім'ї і школи у військово-патріотичному вихованні учнів 7–9-х класів у фізкультурно-оздоровчій діяльності» розроблялася з метою залучення батьків до спільної виховної військово-патріотичної та фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Спільна взаємодія учителів із предметів «Захист України», фізичної культури, тренерів-інструкторів та педагогічного колективу школи з батьками, підлітками в сучасних умовах набуває особливої важливості, оскільки теперішні школярі малорухливі (проводять час за смартфонами, комп'ютерними іграми та інше), відповідно, уникають фізичних навантажень, не завжди дотримується здорового способу життя. Тому, враховуючи сукупність даних факторів, важливо залучати учасників освітнього процесу до спільної з батьками та педагогами військово-патріотичної діяльності, адже морально-вольові якості учнів 7–9-х класів найефективніше виховуються під час активного дозвілля в закладах загальної середньої освіти та за їх межами. Цікава, нова рухова активність для старших підлітків носить високий виховний вплив, якщо вона організовується разом із однолітками та членами родини. Ігрова діяльність за інтересами викликає в учнів середніх класів позитивні емоції, які школярі можуть розділити із своїм найближчим оточенням, що дає можливість педагогам та батькам повною мірою формувати необхідні військово-патріотичні якості особистості (Касіч, 2020).

Взаємодія школи і сім'ї передбачала узгодження мети та завдань військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів; залучення батьків до спільної військово-прикладної діяльності зі старшими підлітками; проведення батьківських зборів; узгодження військово-прикладної та фізкультурної роботи з підлітками в домашніх умовах; залучення батьків до показових виступів з лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні.

Важливим було за допомогою батьків вивчити умови проживання та місцевості, де проживають школярі, оскільки це допомогло вчителям із

«Захисту України», фізичної культури, тренерам-інструкторам вивчити стиль життя та уподобання учнів середніх класів, своєчасно визначити, якими видами військово-прикладної й фізкультурно-оздоровчої діяльності рекомендовано займатися, а якими не бажано або які будуть менш дієвими під час військово-патріотичного виховання підлітків. Цінною є інформація, яка дала змогу педагогам зрозуміти домінуючу сферу діяльності здобувачів освіти поза навчальним закладом, де учителі із «Захисту України», фізичної культури й тренери-інструктори не можуть здійснювати педагогічний контроль, чи має місце у цій діяльності військово-прикладна та фізкультурна робота. Відтак, знання про те чим займаються учнів 7–9-х класів поза закладом загальної середньої освіти, дає змогу педагогам дати кожному школяру можливості реалізувати свої інтереси та військово-прикладні бажання, що безумовно, дає високий ефект під час військово-патріотичного виховання.

Безумовно, військово-патріотичне виховання старших підлітків у процесі військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності найбільше здійснювалося в школі учителями із «Захисту України», фізичної культури й тренерами-інструкторами, але інформація про те чим школярі займаються після навчання, були цінними та посилювали освітній процес та вплив на підлітків. Цінною була здобута інформація й про те, чому не хочуть старші підлітки займатися військово-прикладною підготовкою, фізичною культурою, що дало змогу педагогам раціонально спланувати зміст виховної роботи, що допомогло кожному учаснику освітнього процесу проявити свої кращі військово-патріотичні, фізичні та творчі можливості. Отже взаємодія сім'ї і школи у військово-патріотичному вихованні учнів 7–9-х класів приносила високий виховний вплив. Адже батьки сприяли військово-патріотичному вихованню підлітків й самі мали змогу переконатися у необхідності військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчій діяльності для всебічного розвитку учнів тощо.

Зміст взаємодії закладів загальної середньої освіти із сім'ями щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків також передбачав виявлення сукупності дієвих форм і методів та ступінь їх впливу на розвиток

особистості школярів; розробити систему освітніх військово-прикладних та фізкультурних заходів та інше. Тому нами використовувалися такі методи роботи з батьками як: бесіди, аналіз проблемних освітніх ситуацій, пояснення, переконання, розповіді, опитування; аналіз та спостереження за професійною діяльністю педагогів і їх взаємодію з батьками.

Тематика у роботі з батьками була спрямована на вирішення таких питань як:

1. Питання з історії українського війська різних часів до розвитку сучасних Збройних сил України.
2. Питання героїчного минулого українського народу, його героїчної боротьби за свободу і незалежність.
3. Яку роль відіграють батьки у військово-патріотичному вихованні старших підлітків.
4. Яке місце посідає військово-прикладна та фізкультурно-оздоровча діяльність у домашніх умовах.
5. Чи довірливі стосунки батьків й підлітків в сім'ї.
6. Чи є сімейні військово-патріотичні та спортивні традиції та інші.

Дієвою у військово-патріотичному вихованні старших підлітків була взаємодія закладів загальної середньої освіти з сім'ями, визначення спільних завдань щодо освітньої, військово-прикладної та фізкультурної діяльності. Дана взаємодія вчителів із предметів «Захист України», фізичної культури, тренерів-інструкторів та батьків передбачала спільну участь у теоретичних заняттях («Впровадження ігрових технологій та військово-прикладної діяльності з таких видів як лижні забіги, стрільба по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні»; «Розвиток емоційної сфери у процесі військово-патріотичного виховання старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій роботі», «Важливість таких якостей як цілеспрямованість, рішучість, самовладання, витримка, впевненість у собі, дисциплінованість для старших підлітків» тощо), практичних заняттях (відвідування позакласної й позашкільної роботи щодо захисту України уроків із фізичної культури, секційних занять, залучення до

занять з лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні), листуванні через мережу Інтернет, що сприяло покращенню необхідних знань та умінь батьків стосовно військово-патріотичного виховання школярів, важливості військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності; покращенню взаємостосунків між батьками та дітьми тощо.

Така взаємодія сім'ї та школи дозволила налагодити співпрацю учителів із «Захисту України», фізичної культури, тренерів-інструкторів і батьків, виробити спільну стратегію й бачення у військово-патріотичному вихованні старших підлітків у процесі традиційних занять із використанням лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні та іншої військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Педагогічна умова «Взаємодія сім'ї і школи у військово-патріотичному вихованні учнів 7–9-х класів у фізкультурно-оздоровчій діяльності» посилювала ефективність військово-патріотичного виховання старших підлітків, оскільки забезпечувала взаємодію сім'ї, закладів загальної середньої освіти, секцій та гуртків. Так особистий приклад батьків додатково мотивував підлітків разом проводити в домашніх умовах військово-прикладну та фізкультурно-оздоровчу діяльність. Впровадження даної педагогічної умови дозволило педагогам краще контролювати й вносити корективи в освітній процес й організацію дозвілля за місцем проживання учнів тощо.

Зміст педагогічної умови «Забезпечення комплексної роботи з учителями «Захист України», фізичної культури та тренерами-інструкторами щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків» передбачав розроблення, чіткої, узгодженої стратегії військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів у процесі військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності. Також був спрямований на забезпечення злагодженої освітньої роботи з учителями «Захист Вітчизни», фізичної культури та тренерами-інструкторами для досягнення поставленої мети, щодо військово-патріотичного

виховання старших підлітків через реалізацію розробленого змістового забезпечення під час військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Тому, нами була здійснена підготовка вчителів «Захист Вітчизни», фізичної культури та тренерів-інструкторів з метою підвищення їх педагогічної майстерності, яка передбачала участь у круглих столах про військово-патріотичне виховання підлітків засобами військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності; у педагогічних радах шкіл; підготовлених науково-методичних лекціях; відвідуванні відкритих військово-прикладних та фізкультурних занять із використанням лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні тощо; впровадження сучасних фізкультурних форм та освітньо-виховних методів із вивченням педагогічного досвіду щодо проблем військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів.

Підготовка вчителів «Захист України», фізичної культури та тренерами-інструкторами щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчій діяльності передбачала їх участь в теоретичних та практичних заняттях. Тому, наводимо тематику даних занять про військово-патріотичне виховання учнів 7–9-х класів із використанням лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні:

1. Військово-патріотичне виховання старших підлітків у військово-прикладній та фізкультурно-оздоровчій діяльності в сучасних умовах.

2. Ефективність впровадження уточнених педагогічних умов та освітньо-виховних методів у військово-патріотичному вихованні учнів 7–9-х класів.

3. Питання з історії українського війська різних часів до сучасних Збройних сил України.

4. Питання героїчного минулого українського народу, його героїчної боротьби за свободу і незалежність.

5. Уміле використання програми з «Фізичної культури для 5-9 класів» у

контексті військово-патріотично виховання підлітків.

6. Спрямованість позакласної й позашкільної роботи щодо захисту України та уроків із фізичної культури на формування в учасників освітнього процесу усвідомлення себе як важливої частинки колективу, який має спільну мету.

7. Заходи спрямовані на поєднання військово-патріотичного виховання з фізичної підготовкою старших підлітків, їх фізичним розвитком, на готовність до служби в Збройних Силах України.

8. Урахування вікових закономірностей старших підлітків у військово-патріотичному вихованні у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності.

9. Визначення рівнів військово-патріотичної вихованості старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності.

10. Використання ігрових технологій та військово-спортивних ігор під час традиційних уроків фізичної культури.

11. Необхідність виховання рішучості, впевненості у собі, цілеспрямованості, дисциплінованості, витримки та самовладання у контексті військово-патріотичного виховання підлітків засобами фізкультурно-оздоровчої діяльності.

12. Специфіка фізкультурно-оздоровчої діяльності у військово-патріотичному вихованні.

13. Які найпоширеніші помилки у військово-патріотичному вихованні старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності.

14. Роль батьків та членів родини у військово-патріотичному вихованні школярів у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності.

15. Формування у старших підлітків бажання проявляти патріотизм у поведінці, готовність служити інтересам України.

16. Оптимізація взаємодії вчителів із «Захисту Вітчизни», фізичної культури, тренерів-інструкторів під час урочної, позакласної й позашкільної роботи щодо захисту України.

Забезпечення комплексної роботи із вчителями «Захист України»,

фізичної культури та тренерами-інструкторами щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків відбувалося з урахуванням таких компонентів як: знання та усвідомлення педагогами сутності і змісту патріотизму, військово-патріотичного виховання підлітків; використання педагогічних підходів у процесі військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності; уточнення експериментальної роботи у контексті позакласної й позашкільної роботи щодо захисту України та навчальної програми з фізичної культури та інших освітньо-виховних документів школи; вивчення сучасного педагогічного досвіду щодо військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів у військово-прикладній та фізкультурно-оздоровчій діяльності; встановити, якими методами мотивувати старших підлітків й зацікавити займатися лижними видами спорту, стрільбою по мішенях, орієнтуванням на місцевості, плаванням в обмундируванні для військово-патріотичного виховання; з'ясувати, чи володіють учителі із «Захисту України», фізичної культури та тренери-інструктори сучасними діагностичними методами для визначення рівнів військово-патріотичної вихованості старших підлітків, чи прагнуть працювати над професійним розвитком.

Участь вчителів із «Захисту України», фізичної культури та тренерів-інструкторів в теоретичних та практичних заняттях, сприяла розширенню знань з проблеми військово-патріотичного виховання учнів 7–9-х класів під час урочної, позакласної й позашкільної роботи щодо захисту України та формуванню необхідних умінь у процесі військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Тому важливою умовою щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків була підготовка учителів із «Захисту України», фізичної культури та тренерів-інструкторів до організації військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої роботи, оскільки від педагогів великою мірою залежить дієвість освітньо-виховного процесу. Ефективність організації занять з військово-прикладної підготовки також залежить від майстерності учителів, використання ними сучасних та дієвих форм і методів військово-патріотичного

виховання, які дають змогу визначати необхідні рівні вихованості старших підлітків, зацікавити їх новими засобами фізкультурно-оздоровчої діяльності (із використанням лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні) та залучити батьків до спільної освітньої роботи. Дана педагогічна умова забезпечувала зміст, у якому вчителі із «Захисту України», фізичної культури та тренери-інструктори мали можливість не лише навчати учнів 7–9-х класів згідно діючих навчальних програм, а й формувати в них військово-патріотичні якості, рішучість, впевненість у собі, цілеспрямованість, самостійність, дисциплінованість, самовладання та уміння долати труднощі.

Нами були проведені показові уроки й тренування під час позакласної й позашкільної роботи щодо захисту України з військово-прикладної підготовки з обраних видів для вчителів із «Захисту України», фізичної культури, тренерів-інструкторів, де педагоги мали можливість обговорити й обмінятися думками щодо організації даних занять, а також обмінятися досвідом роботи щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності. У ході дискусій разом з педагогами було складено план дій щодо проведення занять, в якому були зазначені методичні рекомендації, які забезпечили б дієвість військово-патріотичного виховання підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності, а саме:

1. Ураховувати самопочуття кожного школяра перед виконанням військово-прикладної підготовки, фізичних вправ.

2. Перед початком виконання фізичних вправ здійснювати попередження травматизму учнів.

3. Підбір видів військово-прикладної підготовки та фізичних вправ має передбачати індивідуальні можливості старших підлітків для долаття посильних труднощів.

4. Використання нетрадиційних видів та засобів освітньо-виховної роботи із учнями 7–9-х класів, з урахуванням їх інтересів та бажань.

5. Ставитися до учасників освітнього процесу як до найвищої цінності.

6. Уміння організувати освітній процес таким чином, щоб дати можливість кожному підлітку відчувати радість перемоги у процесі військово-прикладної підготовки, досягнення мети.

7. Систематично залучати старших підлітків до участі в організації та проведенні занять з обраних видів військово-прикладної підготовки.

8. Створювати ситуації успіху в процесі військово-прикладної підготовки, уміти допомагати здобувачам освіти за необхідності.

Освітня робота ґрунтувалася на комплексній роботі із вчителями «Захист України», фізичної культури, тренерами-інструкторами щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності; суб'єкт-суб'єктній взаємодії та творчого підходу всіх учасників освітнього процесу. Усі дії педагогів у роботі з учнями 7–9-х класів будувалися на демократичній основі, довірі один до одного, спільній взаємодії. Під час організації занять з лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні, використовувалася сукупність необхідних методів та створювалися умови для об'єктивного визначення здібностей та рівнів військово-патріотичної вихованості старших підлітків. За допомогою таких підходів учителі з предметів «Захист України», фізичної культури, тренери-інструктори мали змогу встановити уподобання учнів, які військово-прикладні, тактико-технічні та фізкультурні елементи посилені для старших підлітків, від яких вони отримують радість, що є невід'ємною частиною їхнього гармонійного розвитку.

У контексті даної педагогічної умови в роботі з вчителями «Захист України», фізичної культури та тренерами-інструкторами значна увага приділялася врахуванню вікових, анатомо-фізіологічних та психологічних особливостей учнів 7–9-х класів. Також ми радили педагогам не імітувати та не копіювати шаблонний стиль викладання занять інших колег, які часто використовують авторитарний стиль проведення занять, спрямований лише на виконання навчальної програми без творчого підходу, що не сприяє вирішенню необхідних виховних завдань (Касіч, 2020). Було акцентовано на тому, що

метою експериментальної роботи є військово-патріотичне виховання старших підлітків, а не досягнення спортивного результату будь-якою ціною.

Цілеспрямована робота з учителями й тренерами сприяла формуванню у них педагогічної майстерності, збагаченню педагогічного досвіду щодо військово-патріотичного виховання школярів у військово-прикладній та фізкультурно-оздоровчій діяльності у співпраці сім'ї та школи.

Педагогічні умови військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності (занять з використанням лижних забігів, стрільби по мішенях, орієнтування на місцевості, плавання в обмундируванні) опирались на такі принципи як:

- доступності (кожне військово-прикладне та фізкультурно-оздоровче заняття організовувалося таким чином, щоб кожному підлітку запропонований матеріал був посильним, цікавим, з урахуванням індивідуальних, вікових та статевих особливостей; здійснювався диференційований підхід; кількість повторень та тривалість фізичних вправ залежала від можливостей учнів;

- наочності (у процесі проведення військово-прикладної діяльності щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків вчителі «Захисту України», фізичної культури та тренерам-інструкторам на особистому прикладі демонстрували правильність поведінки у колективі та за його межами, виконання військово-тактичних та фізкультурних елементів, техніки вправ; важливим у процесі показу й демонстрації було використання словесного супроводу та інше);

- суб'єкт-суб'єктної взаємодії (загальновідомо, що старші підлітки характеризуються прагненням бути дорослими, самостійно, без втручання долати труднощі, осмислити період зрілості, усвідомлюють вплив негативних явищ (екологічні проблеми, тероризм, грабіж, занепад суспільства, зомбування засобами масової інформації тощо (Бех, 2015). Тому, суб'єкт-суб'єктна взаємодія передбачала визнання учнів 7–9-х класів на рівні з дорослими, а не об'єктами виховання. Важливим було врахування бачення, думок та поглядів старших підлітків; не порушувати гідності кожного школяра.

- системності (здійснення даного принципу передбачало забезпечити регулярне відвідування занять із військово-прикладної підготовки та фізкультурно-оздоровчої діяльності; планувати фізичні та військово-тактичні вправи таким чином, щоб вони були послідовними, з урахуванням вікових особливостей школярів, взаємопов'язаними під час проведення одного-двох занять та упродовж усієї запланованої експериментальної програми тощо) (Касіч, 2020).

Таким чином використання сукупності зазначених педагогічних умов та принципів сприяли значному підвищенню ефективності організації освітнього процесу щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності.

З метою дослідження рівнів військово-патріотичної вихованості старших підлітків у процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності за показниками когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційного, та діяльнісно-практичного критеріїв за результатами формувального етапу експерименту нами був проведений другий етап формувального експерименту. Результати опитування за показником «усвідомлення старшими підлітками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 8 класах 17,5 % респондентів ЕГ і 51,5 % КГ мали низький рівень усвідомленості військово-патріотичного виховання, як важливої складової життєдіяльності; 47,4 % старших підлітків ЕГ і 30,2 % КГ мали середній рівень за цим показником і 35,1 % ЕГ і 18,3 % КГ мали високий рівень усвідомлення цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» (табл. 2.33).

Результати опитування за показником усвідомленості старшими підлітками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 9 класах 31,7 % учнів ЕГ і 21,0 % КГ отримали суми балів, що відповідають високому рівню; середній рівень усвідомленості поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» зафіксовано у 48,5 % старших підлітків ЕГ і 31,8 %

учнів КГ; низький рівень зафіксовано в 19,8 % старших підлітків ЕГ і в 45, 2 % КГ.

Таблиця 2.33

Кількісні показники усвідомленості учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання як важлива складова життєдіяльності», %

Рівень усвідомленості учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності»	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	35,1	31,7
	К	18,3	23,0
Середній	Е	47,4	48,5
	К	30,2	31,8
Низький	Е	17,5	19,8
	К	51,5	45,2

Результати анкетування учнів 8–9 класів з військово-патріотичної вихованості за показником «розуміння змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України» дозволили схарактеризувати старших підлітків, які мають різний ступінь усвідомлення значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України (табл. 2.34)

Таблиця 2.34

Кількісні показники розуміння старшими підлітками змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України, %

Ступінь прояву розуміння змісту історії рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	30,8	33,9
	К	22,1	21,7
Середній	Е	46,1	51,8
	К	37,7	37,2
Низький	Е	23,1	14,3
	К	40,2	41,1

З таблиці 2.34 видно, що з-поміж старших підлітків 8 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності

України зафіксований у 30,8 % респондентів ЕГ і 22,1 % КГ. Серед старших підлітків 9 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 33,9 % учнів ЕГ і 21,7 % КГ. Середній рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, старших підлітків 9 класів ЕГ і 37,2 % учнів КГ учнів 9 класів. Серед школярів 9 класів низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 14,3 % учнів ЕГ і 41,1 % КГ.

З метою дослідження сформованості в старших підлітків когнітивного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «обізнаність із формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»))» було проведено опитування учнів 8–9 класів (табл. 2.35).

Таблиця 2.35

Кількісні показники обізнаності старших підлітків із формами військово-патріотичної роботи, %

Ступінь прояву обізнаності молодших підлітків із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігри «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»))	Учні 8 класів		Учні 9 класів	
	Група	%	Група	%
Високий	Е	37,9	Е	32,8
	К	20,7	К	20,0
Середній	Е	49,9	Е	54,7
	К	31,3	К	32,4
Низький	Е	12,2	Е	12,5
	К	48,2	К	47,6

З таблиці видно, що серед старших підлітків 8 класів, які мали низький рівень обізнаності з формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту,

Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокил» («Джура») 12,2 % учнів ЕГ і 48,2 % КГ; у 9 класах таких було 12,5 % в ЕГ і 47,6 % у КГ; середній рівень серед старших підлітків 8–9 класів зафіксовано у 49,9 % та 54,7 % в експериментальних групах і відповідно 31,3 % та 32,4 % – у контрольних; високий рівень у 37,9 % та 32,8 % в експериментальних групах і відповідно 20,7 % та 20,0 % – у контрольних.

З метою вивчення емоційно-ціннісного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «інтерес старших підлітків до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» було проведено опитування учнів 8–9 класів (табл. 2.36).

Таблиця 2.36

Кількісні показники інтересу старших підлітків до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Ступінь прояву інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Учні 8 класів		Учні 9 класів	
	Група	%	Група	%
Високий	Е	34,9	Е	37,0
	К	22,0	К	23,8
Середній	Е	49,5	Е	50,2
	К	31,2	К	36,1
Низький	Е	15,6	Е	12,8
	К	46,8	К	40,1

З таблиці видно, що старші підлітки 8 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, що зафіксовано відповідно у 34,9 % і 49,5 % респондентів ЕГ і 22,0 % та 31,2 % учнів КГ. Серед старших підлітків 9 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України відповідно 37,0 % і 50,2 % учнів ЕГ, у КГ – 23,8 % і 36,1 % учнів. Низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 15,6 % старших підлітків 8 класів експериментальних і 46,8 % контрольних груп. Серед учнів 9 класів низький рівень інтересу до

традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 12,8 % школярів експериментальних і 40,1 % контрольних груп.

З метою вивчення сформованості у старших підлітків мотиваційного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «прагнення до особистісного самовдосконалення в процесі військово-патріотичної діяльності» ми провели опитування учнів 8–9 класів щодо мотивів військово-патріотичної діяльності (табл. 2.37).

Таблиця 2.37

Кількісні показники мотивації старших підлітків до військово-патріотичної діяльності, %

Рівень мотивації учнів до військово-патріотичної діяльності	Група	Учні 8 класів, %	Учні 9 класів, %
Високий	Е	30,9	33,1
	К	20,1	20,8
Середній	Е	49,2	48,8
	К	37,1	38,8
Низький	Е	19,9	18,1
	К	42,8	40,4

Отже, як демонструє таблиця 2.37, 30,9 % старших підлітків 8 класів ЕГ та 20,1 % контрольних груп і 9 класів – 33,1 % ЕГ і 20,8 % КГ проявили високий рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності; 49,2 % старших підлітків 8 класів ЕГ та 37,1 % контрольних груп і 9 класів – 48,8 % і 38,8 % проявили середній рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності, 19,9 % старших підлітків 8 класів ЕГ та 42,8 % контрольних груп проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності і 9 класів – 18,1 % ЕГ і 40,4 % КГ проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності.

Для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного критерію за показниками позитивного ставлення старших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької

військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») було опитано учнів 8–9 класів (табл. 2.38).

Таблиця 2.38

Кількісні показники рівнів сформованості позитивного ставлення старших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання, %

Рівень сформованості позитивного ставлення старших підлітків до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання	Учні 5 класів		Учні 6 класів	
	Групи	%	Групи	%
Високий	Е	33,6	Е	32,0
	К	23,4	К	23,8
Середній	Е	48,0	Е	48,8
	К	30,5	К	33,9
Низький	Е	18,4	Е	19,2
	К	46,1	К	42,3

Із таблиці видно, що серед учнів 8 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) мають 33,6 % респондентів ЕГ і 23,4 % КГ, середній – 48,0 % ЕГ і 30,5 % КГ, низький рівень за цим показником зафіксовано у 18,4 % учнів ЕГ та в 46,1 % КГ. Серед підлітків 9 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) виявлено в 32,0 % старших підлітків ЕГ і в 23,8 % КГ, середній рівень – у 48,8 % учнів ЕГ і в 33,9 % КГ; а низький рівень – в 19,2 % школярів ЕГ і в 42,3 % КГ.

З метою вивчення сформованості у старших підлітків діяльнісно-практичного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» ми провели опитування учнів 8–9 класів (табл. 2.39).

Таблиця 2.40

Кількісні показники рівнів активності старших підлітків у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Рівень активності старших підлітків у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Учні 8 класів		Учні 9 класів	
	Групи	%	Групи	%
Високий	Е	31,6	Е	33,3
	К	26,4	К	20,9
Середній	Е	48,8	Е	47,5
	К	31,0	К	38,0
Низький	Е	19,6	Е	19,2
	К	42,6	К	41,1

У групі з низьким рівнем активності щодо проведення пошукової роботи, вивчення історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України було зафіксовано 19,6 % старших підлітків 8 класів ЕГ і 42,6 % КГ. Серед старших підлітків 9 класів до цієї групи увійшли 19,2 % ЕГ і 41,1 % КГ.

Визначення поважного ставлення старших підлітків до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни здійснювалося за матеріалами опитування (табл. 2.41).

Таблиця 2.41

Кількісні показники поважного ставлення старших підлітків до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %

Рівень поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %	Група	Учні 8 класів %	Учні 9 класів %
Високий	Е	38,8	39,1
	К	23,1	25,0
Середній	Е	49,2	51,8
	К	32,1	34,8
Низький	Е	12,0	9,1
	К	44,8	40,2

Опитування за показником «поважне ставлення учнів 8□9 класів до

національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни» показало, що відповідно 38,8 % ЕК і 39,1 % респондентів ЕГ та 23,1 % і 25,0 % КГ – мали високий рівень, 49,2 % і 51,8 % учнів ЕГ і 32,1 % та 34,8 % КГ – виявили середній рівень і відповідно 12,0 % та 9,1 % учнів ЕГ і 44,8 % та 40,2 % респондентів КГ – мали низький рівень.

Результати опитування старших підлітків за показником „активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор „Хортинг-Патріот“ і „Сокіл“ („Джура“) засвідчили, що серед учнів 8 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, дуже високу активність у проведенні зазначених заходів виявили 22,0 % респондентів ЕГ і 10,9 % КГ; високу активність підтвердили 29,8 % учнів ЕГ і 20,0 % КГ; середню активність виявили 43,3 % ЕГ і 30,0 % КГ; низьку активність показали 4,9 % старших підлітків ЕГ і 39,0 % КГ (табл. 2.42).

Таблиця 2.42

Кількісні показники активності старших підлітків у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), %

Показники активності у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)	Група	Учні 8 класів %	Учні 9 класів %
Дуже висока	Е	22,0	21,1
	К	10,9	9,0
Висока	Е	29,8	27,2
	К	20,1	20,3
Середня	Е	43,3	44,0
	К	30,0	33,3
Низька	Е	4,9	7,7
	К	39,0	37,7

Результати опитування старших підлітків 9 класів, які брали участь у формуальному етапі експерименту, показали, що дуже високу активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») мали 21,1 % респондентів ЕГ і

9,0 % КГ. Високу активність у проведенні зазначених заходів показали 27,2 % учнів ЕГ і 20,3 % КГ. Середню активність виявили 44,0 % респондентів ЕГ і 33,3 % КГ. Низьку активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») було зафіксовано у 7,7 % старших підлітків ЕГ і 37,7 % учнів 9 класів КГ.

Таким чином, отримані дані свідчать про те, що в результаті проведення формувального етапу експерименту переміщення учнів 8–9 експериментальних класів із низьким рівнем військово-патріотичної вихованості старших підлітків в процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності в групі з високим і середнім рівнями відбувалося інтенсивніше, ніж у контрольних класах. Така закономірність спостерігалася в усіх експериментальних класах учнів 8–9 класів. Все це свідчить про ефективність експериментальної методики з військово-патріотичного виховання старших підлітків в процесі фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Список використаних джерел

1. Бех, І. Д., & Чорна, К. І. (2006). Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ.
2. Бех, І. Д. (2015). *Вибрані наукові праці. Виховання особистості*. (Т.1, 2). Чернівці: Букрек.
3. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі: посіб. / уклад. М. Д. Зубалій, В. В. Івашковський, О. І. Остапенко, М. В. Тимчик, Б. Б. Шаповалов, З. М., Діхтяренко, І. П. Білоцерківець, – Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2016. 225 с.
4. Зубалій М. Д. (2010). *Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді*. Київ.
5. Касіч Н. П. (2020). *Виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності*: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
6. Касіч, Н. П., (2017). Виховання цілеспрямованості учнів основної школи у фізкультурно-оздоровчій діяльності. *Нові технології навчання*, 90, 45-48.
7. Касіч, Н. П., (2018). Зміст, форми і методи виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності. *Проблеми освіти: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти»*, 89, 45-54.
8. Коломоець, Г.А. *Патріотичне виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор*: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
9. Нечипоренко, Л. А. (2009). *Педагогічні умови забезпечення особистісних досягнень підлітків засобами фізичної культури*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.
10. Остапенко О., Тимчик М. Військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Київ, 2021. Вип.25. Кн 2. С. 62-73.

11. Тимчик, М. В. (2013). Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.

12. Тимчик, М. В. (2014). Єдність школи та сім'ї у військово-патріотичного вихованні старших підлітків у процесі занять хортингом. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*, 18, 2, 313–321.

13. Тимчик, М. В., Коломоєць, Г. А., & Доукіна, Ю. Є. (2014b). *Фізичне виховання підлітків у позакласній роботі закладів загальної середньої освіти*. Кіровоград, Імекс-ЛТД.

14. Шамич, О. М. (2011). *Формування громадської активності молодших підлітків у дитячих спортивних об'єднаннях за місцем проживання*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

Контрольні запитання

1. У чому полягав зміст педагогічної умови «Впровадження дієвих змісту, форм і методів освітньої роботи з метою виховання в учнів 7–9-х класів мотивації до військово-прикладної підготовки та готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України»?

2. У чому полягав зміст педагогічної умови «Залучення учасників освітнього процесу до організації та проведення змагань з різних видів фізкультурної та військово-прикладної підготовки на основі створення ситуацій успіху»?

3. У чому полягав зміст педагогічної умови «Взаємодія сім'ї і школи у військово-патріотичному вихованні учнів 7–9-х класів у фізкультурно-оздоровчій діяльності».

4. У чому полягав зміст педагогічної умови «Забезпечення комплексної роботи з учителями «Захист України», фізичної культури та тренерами-інструкторами щодо військово-патріотичного виховання старших підлітків»?

5. На які принципи опирались педагогічні умови військово-патріотичного виховання старших підлітків у процесі військово-прикладної та фізкультурно-оздоровчої діяльності?

2.5. Педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи

Мета експерименту полягала у теоретичному обґрунтуванні та практичній апробації педагогічних умов військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи.

У філософському енциклопедичному словнику умови трактуються як «необхідні обставини, які вможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь» (Шинкарук, 2002, с. 442).

Поняття «умова» О. Панагушина визначає як «багатопланову й змістовно

наповнену дефініцію, яка за своєю сутністю є комплексом певних обставин, від яких залежить формування відносин «суб'єкт – суб'єкт», що зумовлюють взаємодію та розв'язання цілісних завдань» (Панагушина, 2008, с. 12-13).

Досліджуючи педагогічні умови та технології готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності О. Прохоров встановив, що «педагогічні умови визначаються як взаємозалежні та взаємозумовлені фактори, що створюють у єдності середовище для організації навчального процесу і впливають на його якість та ефективність» (Прохоров, 2010, с. 330).

У контексті нашого дослідження цінним є визначення Н. Довгань: педагогічні умови – основа планування продуктивного освітнього середовища з урахуванням сучасних змісту, форм і методів спрямованих на досягнення позитивної мотивації учнівської молоді до діяльності (Довгань, 2017).

У дослідженні Г. Коломоєць, організаційно-педагогічні умови розглядаються як сукупність педагогічних дій та взаємодія суб'єктів педагогічного процесу, які сприяють ефективності виховання тощо (Коломоєць, 2021).

Отже, педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи визначаємо як єдність взаємозалежних факторів, обставин, які сприяють ефективності освітнього процесу, орієнтують педагогів та старшокласників на здійснення військово-патріотичного виховання завдяки використанню фізкультурно-масової роботи.

Військово-патріотичне виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи вимагає від учителів предмета «Захист України», фізичної культури та тренерів-інструкторів впровадження дієвих педагогічних умов та освітніх методів у процесі проведення уроків, секційних та гурткових занять; використання оновлених та сучасних видів фізкультурно-масової роботи (різновиди єдиноборств, військово-прикладна підготовка, військово-спортивні ігри та інше).

Грунтовне вивчення й аналіз теоретичних аспектів військово-патріотичного виховання старшокласників та уточненню понять «військово-

патріотичне виховання», «патріотичне виховання», «Військово-патріотичне виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи» було визначено зміст, педагогічні умови та особливості освітнього процесу з учнями 10–11-х класів. Під час наукового дослідження було доведено ефективність використання різновидів військово-прикладної підготовки, єдиноборств, військово-спортивних ігор та фізкультурно-масової роботи у цілому щодо військово-патріотичного виховання старшокласників. Розроблено критерії військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи з відповідними показниками та рівнями вихованості; вивчено й проаналізовано здобуті результати стану військово-патріотичної вихованості старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи, що в сукупності дало змогу визначити дієві педагогічні умови досліджуваної категорії.

Також при розробці педагогічних умов військово-патріотичної вихованості старшокласників було враховано: необхідність використання у освітній практиці закладів загальної середньої освіти виховного потенціалу фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств; забезпечення високого рівня знань та ціннісних установок старшокласників щодо військово-патріотичного виховання; удосконалення змістового наповнення позакласної й позашкільної роботи щодо захисту України, уроків із фізичної культури; урізноманітнення науково-методичного забезпечення учителів закладів загальної середньої освіти щодо впровадження фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств у практику діяльності.

Тому, визначено педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи:

1. Підготовка учителів із предметів «Захист України» та фізичної культури до впровадження методики військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи.

2. Використання виховного потенціалу фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств в

освітньому процесі ЗЗСО.

3.3містово-методичне забезпечення військово-патріотичної вихованості старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи.

З метою дослідження рівнів військово-патріотичної вихованості старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи за показниками когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційного, та діяльнісно-практичного критеріїв, а також з'ясування чинників, що впливають на їх становлення, нами був проведений констатувальний етап експерименту. Результати опитування за показником «усвідомлення старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 10 класах 65,1 % респондентів ЕГ і 61,7 % КГ мали низький рівень усвідомленості військово-патріотичного виховання; 22,1 % старшокласників ЕГ і 25,2 % КГ мали середній рівень за цим показником і лише 12,8 % ЕГ і 13,1 % КГ мали високий рівень усвідомлення цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як складника життєдіяльності» (табл. 2.43).

Таблиця 2.43

Кількісні показники усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності», %

Рівень усвідомленості учнями цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності»	Група	Учні 10 класів %	Учні 11 класів %
Високий	Е	12,8	14,2
	К	13,1	15,8
Середній	Е	22,1	23,2
	К	25,2	26,2
Низький	Е	65,1	62,6
	К	61,7	58,0

Результати опитування за показником усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива, складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 11 класах тільки 14,2 % учнів ЕГ і 15,8 % КГ отримали суми балів, що відповідають високому рівню; середній рівень за цим показником зафіксовано у 23,2 % старшокласників ЕГ і 26,2 % учнів КГ; низький рівень зафіксовано в 62,6 % старшокласників ЕГ і в 58,0 % КГ.

Результати анкетування учнів 10–11 класів з військово-патріотичної вихованості за показником «розуміння змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України» дозволили схарактеризувати старшокласників, які мають різний ступінь усвідомлення значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України (табл. 2.44)

Таблиця 2.44

Кількісні показники розуміння старшокласниками змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України, %

Ступінь прояву розуміння змісту історії рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	10,6	12,4
	К	11,9	14,9
Середній	Е	20,4	20,3
	К	21,8	24,9
Низький	Е	69,0	67,3
	К	66,3	60,2

З таблиці 2.44 видно, що з-поміж старшокласників 10 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України зафіксований у 10,6 % респондентів ЕГ і 11,9 % КГ. Серед старшокласників 11 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 12,4 % учнів ЕГ і 14,9 % КГ. Низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України виявили 67,3 % старшокласників 8 класів ЕГ і 60,2 % учнів КГ.

З метою дослідження сформованості в старшокласників когнітивного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «обізнаність із формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські

походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.45).

Таблиця 2.45

Кількісні показники обізнаності старшокласників із формами військово-патріотичної роботи, %

Ступінь прояву обізнаності із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігри «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»))	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	17,7	16,6
	К	19,8	17,8
Середній	Е	23,8	22,8
	К	27,6	28,3
Низький	Е	58,5	60,6
	К	52,6	53,9

З таблиці видно, що серед старшокласників 10 класів, які мали низький рівень обізнаності з формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) □ 58,5 % учнів ЕГ і 52,6 % КГ; у 11 класах таких було 60,6 % в ЕГ і 53,9 % у КГ; середній рівень серед старшокласників 10–11 класів зафіксовано у 23,8 % та 22,8 % в експериментальних групах і відповідно 27,6 % та 28,3 % – у контрольних; високий рівень у 17,7 % та 16,6 % в експериментальних групах і відповідно 19,8 % та 17,8 % – у контрольних.

З метою визначення емоційно-ціннісного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «інтерес старшокласників до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.46).

Таблиця 2.46

Кількісні показники інтересу старшокласників до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Ступінь прояву інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	21,4	22,0
	К	22,8	23,1
Середній	Е	24,9	28,0
	К	28,1	29,9
Низький	Е	53,7	50,0
	К	49,1	47,0

З таблиці 2.46 видно, що старшокласники 10 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, що зафіксовано відповідно у 21,4 % і 24,9 % респондентів ЕГ і 22,8 % та 28,1 % учнів КГ. Серед старшокласників 11 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України відповідно 22,0 % і 28,0 % учнів ЕГ, у КГ – 23,1 % і 29,9 % учнів. Низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 53,7 % старшокласників 10 класів експериментальних і 49,1 % контрольних груп. Серед учнів 11 класів низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 50,0 % школярів експериментальних і 47,0 % контрольних груп.

З метою визначення сформованості у старшокласників мотиваційного критерію військово-патріотичної вихованості за показником мотивації старшокласників до фізкультурно-масової роботи ми провели опитування учнів 10–11 класів щодо мотивації учнів 10–11 класів до фізкультурно-масової роботи діяльності (табл. 2.47).

Отже, як демонструє таблиця 2.9, 11,8 % старшокласників 10 класів ЕГ та 12,4 % контрольних груп і 11 класів – 11,2 % ЕГ і 12,0 % КГ проявили високий рівень мотивації до фізкультурно-масової діяльності; 23,8 % старшокласників 10 класів ЕГ та 24,8 % контрольних груп і 11 класів – 22,6 % і 23,8 % проявили

середній рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності, 64,4 % старшокласників 10 класів ЕГ та 62,8 % контрольних груп проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності і 11 класів – 66,2 % ЕГ і 64,2 % КГ проявили низький рівень мотивації до фізкультурно-масової діяльності.

Таблиця 2,47

Кількісні показники мотивації старшокласників до фізкультурно-масової діяльності, %

Рівень мотивації в учнів до військово-патріотичного виховання у процесі фізкультурно-масової роботи	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	11,8	11,2
	К	12,4	12,0
Середній	Е	23,8	22,6
	К	24,8	23,8
Низький	Е	64,4	66,2
	К	62,8	64,2

Для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного критерію за показниками позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) було опитано учнів 10–11 класів (табл. 2.48).

Таблиця 2.48

Кількісні показники рівнів сформованості позитивного старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання, %

Рівень сформованості позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	11,5	14,6
	К	13,6	16,0
Середній	Е	23,1	21,2
	К	27,8	25,8
Низький	Е	65,4	64,2
	К	58,6	58,2

Із таблиці видно, що серед учнів 10 класів високий рівень позитивного

ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) мають 11,5 % респондентів ЕГ і 13,6 % КГ, середній – 23,1 % ЕГ і 27,8 % КГ, низький рівень за цим показником зафіксовано у 60,4 % учнів ЕГ та в 61,2 % КГ. Серед старшокласників 11 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) виявлено в 14,6 % старшокласників ЕГ і в 16,0 % КГ, середній рівень – у 21,2 % учнів ЕГ і в 25,8 % КГ; а низький рівень – в 64,2 % школярів ЕГ і в 58,2 % КГ.

З метою визначення сформованості у старшокласників діяльнісно-практичного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» ми провели опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.49).

Таблиця 2.49

Кількісні показники рівнів активності старшокласників у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Рівень активності старшокласників у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	15,3	16,4
	К	16,9	17,8
Середній	Е	26,1	25,2
	К	28,8	27,1
Низький	Е	58,6	58,4
	К	54,3	55,1

Із таблиці видно, що серед учнів 10 класів високий рівень активності щодо проведення пошукової роботи, вивчення історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України мають 15,3 % респондентів ЕГ і 16,9 % КГ, середній – 26,1 % ЕГ і 28,8 % КГ, низький рівень за цим показником зафіксовано у 58,6 % учнів ЕГ та в 54,3 % КГ. Серед

старшокласників 11 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокил» («Джура»)) виявлено в 16,4 % старшокласників ЕГ і в 17,8 % КГ, середній рівень – у 25,2 % учнів ЕГ і в 27,1 % КГ; а низький рівень – в 58,4 % школярів ЕГ і в 55,1 % КГ.

Визначення поважного ставлення старшокласників до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни здійснювалося за матеріалами опитування (табл. 2.50).

Таблиця 2.50

Кількісні показники поважного ставлення старшокласників до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %

Рівень активності щодо поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	11,8	12,5
	К	13,8	14,9
Середній	Е	27,5	31,9
	К	28,4	34,0
Низький	Е	60,7	55,6
	К	57,8	51,1

Опитування за показником «поважне ставлення учнів 10–11 класів до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни» показало, що відповідно 11,8 % і 12,5 % респондентів ЕГ та 13,8 % і 14,9 % КГ – мали високий рівень, 27,5 % і 31,9 % учнів ЕГ і 28,4 % та 34,0 % КГ – виявили середній рівень і відповідно 60,7 % та 55,6 % учнів ЕГ і 57,8 % та 51,1 % респондентів КГ – мали низький рівень.

Результати опитування старшокласників за показником «активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор

«Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) засвідчили, що серед учнів 10 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, дуже високу активність у проведенні зазначених заходів виявили 11,8 % респондентів ЕГ і 13,8 % КГ; високу активність підтвердили 22,8 % учнів ЕГ і 25,9 % КГ; середню активність виявили 32,3 % ЕГ і 33,2 % КГ; низьку активність показали 33,1 % старшокласників ЕГ і 27,1 % КГ (табл. 2.51).

Таблиця 2.51

Кількісні показники активності старшокласників у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), %

Показники активності у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Дуже висока	Е	11,8	12,3
	К	13,8	13,1
Висока	Е	22,8	21,8
	К	25,9	23,7
Середня	Е	32,3	32,4
	К	33,2	33,8
Низька	Е	33,1	33,5
	К	27,1	29,4

Результати опитування старшокласників 11 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, показали, що дуже високу активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») мали 12,3 % респондентів ЕГ і 13,1 % КГ. Високу активність у проведенні зазначених заходів показали 21,8 % учнів ЕГ і 23,7 % КГ. Середню активність виявили 32,4 % респондентів ЕГ і 33,8 % КГ. Низьку активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») було зафіксовано в 33,5 % старшокласників ЕГ і 29,4 % учнів 11 класів КГ.

За підсумками констатувального етапу дослідження щодо військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі у процесі фізкультурно-масової роботи в закладах загальної середньої освіти було з'ясовано, що

причинами низького рівня військово-патріотичної вихованості учнів 10– 11 класів є недостатня усвідомленість старшокласниками цінності поняття військово-патріотичної вихованості, як важливої складової життєдіяльності людини; недостатні знання щодо ролі українського війська у відстоюванні ідеалів свободи, державності, незалежності та територіальної цілісності України; низький інтерес до діяльності військово-патріотичної спрямованості; відсутнє бажання брати участь у різних формах військово-оборонної діяльності; немає мотивації щодо військово-патріотичної діяльності; відсутність вольового прагнення брати участь у різних формах діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України.

Педагогічна умова **«Підготовка учителів із предметів «Захист України» та фізичної культури до впровадження методики військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи»** мала на меті уточнення та узгодження з педагогами змісту освітньої роботи з старшокласниками щодо військово-патріотичного виховання у процесі фізкультурно-масової роботи й забезпечення відповідного методичного супроводу. Забезпечення учителів предметів «Захист України» та фізичної культури інформаційно-методичними матеріалами щодо особливостей організації та проведення фізкультурно-масової роботи (військово-прикладна підготовка, тактико-технічні дії, військово-спортивні ігри, заняття єдиноборствами). Ознайомлення педагогів з визначеними рівнями військово-патріотичної вихованості учнів 10–11-х класів, надання рекомендацій щодо різних форм роботи. Розширення знань та вмінь учителів предметів «Захист України», фізичної культури щодо особливостей військового-патріотичного виховання старшокласників.

Для ефективної освітньої роботи щодо військово-патріотичного виховання старшокласників необхідно було уточнити сукупність чинників підготовки учителів предметів «Захист України» та фізичної культури, покликаних на формування необхідних знань про зміст історії і традицій свого ЗЗСО, історії України, роль війська у відстоюванні ідеалів свободи та

державності України; форми та види військово-патріотичної роботи; формування інтересу до традицій та історії Збройних Сил України, позитивного ставлення до військово-патріотичного виховання та прагнення до самовдосконалення в процесі військово-оборонної діяльності; формування готовності до військової служби та захисту Вітчизни, виконання військового обов'язку; вольового прагнення брати участь у різних формах діяльності спрямованої на підготовку до військової служби та захисту України та інших умінь щодо досліджуваної категорії.

На підставі здобутих результатів було вирішено організувати забезпечення учителів предметів «Захист України» та фізичної культури належними освітніми та методичними матеріалами, зокрема було розроблено «Лекторій для учителів».

Питанню військово-патріотичного виховання присвячено немало праць педагогів та психологів. Проте, можемо визначити характеристики, спільні для багатьох досліджень. Так, військово-патріотичне виховання старшокласників у фізкультурно-масовій діяльності:

- розглядається як морально-вольова інтегративна якість старшокласника;
- проявляється в активних діях старшокласників, готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України, свідомому підпорядкуванню своїх дій нормам та правилам моралі;
- системність процесу виховання, передбачає вміння здобувачами освіти підкорятися певним правилам, що проявляється у свідомому їх виконанні;
- включає в себе самостійність, дисциплінованість, цілеспрямованість, самоствердження, витримку та самовладання, впевненість у собі, організованість, відповідальність, готовність до військової служби та захисту Вітчизни, підпорядковувати дії соціальним установкам тощо;
- ефективна організація педагогами освітнього процесу в контексті військово-патріотичного виховання сприятиме вихованню в старшокласників свідомої (внутрішньої) готовності до строкової військової служби в Збройних

Силах України та захисту Вітчизни;

- спрямоване на виховання патріотизму старшокласників, волі до перемоги, цілеспрямованості, що необхідне майбутньому захиснику України;
- передбачає розвиток гармонійної особистості, патріота Батьківщини.

Слід наголосити, що для ефективної організації освітнього процесу викладачам предмета «Захист України» та учителям фізичної культури слід приділяти значну увагу таким аспектам як: використання дієвих форм, видів, принципів, методів і педагогічних умов освітньої роботи, які відповідають реальним потребам старшокласників; врахування індивідуальних, гендерних та вікових закономірностей кожного здобувача освіти; створення педагогами цікавого, нового змістового забезпечення під час занять військово-прикладною підготовкою та фізкультурно-масовою роботою, дружньої взаємодії між школярами та інше.

Учителі із «Захисту України» та фізичної культури з інтересом ознайомлювалися із запропонованими науково-методичними матеріалами щодо військово-патріотичного виховання старшокласників, користувалися розробленими лекціями, які допомогли педагогам краще зрозуміти, яким чином організовувати військово-прикладні та фізкультурно-масові заняття щодо досліджуваного феномену. Отже, було необхідним за допомогою спільної взаємодії з учителями доповнити та узгодити освітньо-виховний процес необхідним змістом щодо військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи (військово-прикладна підготовка, тактико-технічні дії, військово-спортивні ігри, заняття єдиноборствами).

Ознайомлення учителів з предметів «Захист України» та фізичної культури із розробленими лекціями дозволило їм розібратися із ключовими аспектами, сутністю і змістом військово-патріотичного виховання у процесі фізкультурно-масової роботи; акцентувати свою увагу на важливості старшого шкільного віку щодо готовності до строкової військової служби в Збройних Силах України та захисту Вітчизни. При цьому зверталася увага педагогів на основах військово-патріотичного виховання учнів 10–11-х класів; складних

виховних завданнях, та яким чином використати в освітній діяльності набуті знання й уміння під час занять військово-прикладною підготовкою, військово-спортивними іграми, єдиноборствами). У підсумку, взаємодія з учителями із «Захисту України» та фізичної культури дозволила об'єктивно урахувати потреби педагогів й, відповідно, внести корективи у методику військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи.

Забезпечення учителів предметів «Захист України» та фізичної культури інформаційно-методичними матеріалами щодо особливостей організації та проведення фізкультурно-масової роботи (військово-прикладна підготовка, тактико-технічні дії, військово-спортивні ігри, заняття єдиноборствами) відбувалося у процесі аналізу лекційних матеріалів, круглих столів, бесід, дискусій й мало на меті допомогти їм розібратися у таких аспектах:

- висвітлення важливості військово-патріотичного виховання учнів 10–11-х класів як педагогічного процесу, який спрямований на суспільно-значущу діяльність;
- ознайомлення учителів предметів «Захист України» та фізичної культури з вітчизняним та зарубіжним досвідом військово-патріотичного виховання учасників освітнього процесу;
- вибудовування педагогічної взаємодії щодо військово-патріотичного виховання засобами фізкультурно-масової роботи з урахуванням вікових закономірностей старшокласників;
- важливість застосування принципів виховання: гуманізації виховного процесу, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, особистісної орієнтації, цілісності, соціальної відповідальності, гармонійного розвитку, життєвої смислотворчої самодіяльності та інших;
- врахування особливостей взаємовідносин із учнями 10–11-х класів у закладах загальної середньої освіти, позакласній та позашкільній діяльності, громадських організаціях тощо;
- поглиблення знань та уявлень педагогів щодо впроваджувати в освітній

процес методичу військово-патріотичного виховання старшокласників у фізкультурно-масовій роботі (військово-прикладна підготовка, тактико-технічні дії, військово-спортивні ігри, заняття єдиноборствами);

- розширення знань учителів з предметів «Захист України» та фізичної культури щодо підбору педагогічного інструментарію для вирішення освітніх завдань щодо військово-патріотичного виховання (яким чином уникати типових помилок під час військово-прикладної діяльності; врахування специфіки різновидів військово-спортивних ігор та єдиноборств як важливого інструменту виховання патріотично налаштованих, свідомих старшокласників та формування їх готовності до військової служби та захисту Вітчизни; використання змагальної роботи; яким чином поєднувати позакласну й позашкільну роботу щодо захисту України та уроки з фізичної культури та інше).

Слід наголосити, що важливим у підготовці учителів з предметів «Захист України» та фізичної культури було розширення їх можливостей під час практичної військово-прикладної та фізкультурно-масової діяльності. Педагоги мали змогу під час освітньої діяльності спробувати себе в незвичній, новій ролі (організація і проведення занять з використанням нетрадиційних для конкретного закладу загальної середньої освіти видів військово-прикладної підготовки тощо).

Програма підготовки учителів з предметів «Захист України» та фізичної культури передбачала:

- ознайомлення учителів з предметів «Захист України» та фізичної культури за допомогою відео занять із військово-прикладної підготовки старшокласників;

- відкриті заняття з використанням видів військово-прикладної підготовки, єдиноборств й військово-спортивних ігор для педагогів (показ та роз'яснення тактико-технічних елементів та інше);

- аналіз елементів військово-прикладної підготовки, фізичних вправ, які спрямовані на формування у старшокласників витримки та самовладання,

дисциплінованості, рішучості, впевненості у собі та інші морально-вольові якості;

- застосування методики військово-патріотичного виховання учнів 10–11-х класів під час проведення уроків із «Захисту України», фізичної культури, гурткових занять та демонстрація їх проведення (структура організації занять з військово-прикладної підготовки із вирішенням запланованих завдань; виконання старшокласниками доручень учителів; формування командної дисципліни й взаємодії тощо);

- ознайомлення з методами роботи щодо військово-патріотичного виховання школярів засобами фізкультурно-масової роботи в групах, парах та індивідуально; використання доступних фізичних вправ та видів військово-прикладної підготовки, які відповідають особливостям старшокласників, їх розумового, психічного, фізичного розвитку, можливостям та інтересам та інше.

Під час взаємодії з учителями «Захисту України», фізичної культури, інструкторами гурткових занять цінними були консультації щодо проблемних ситуацій у військово-прикладній та фізкультурно-масовій роботі. Тому здійснювалася: науково-методична допомога педагогам; обмін успішним досвідом роботи закладів загальної середньої освіти у роботі із старшокласниками; поради, які види військово-прикладної та фізкультурно-масової роботи краще використати залежно від особливостей конкретного класу з використанням відповідних виховних методів; учителям «Захисту України», фізичної культури, інструкторам гурткових занять у коректній формі зазначалося на їхні не доопрацювання в організації фізкультурної та військово-прикладної діяльності з внесення коректив; допомога в налагодженні освітньої взаємодії між учителями «Захисту України», фізичної культури, інструкторами й старшокласниками. Тому для відпрацювання навичок ефективного вирішення проблемних ситуацій у процесі військово-патріотичного виховання учнів 10–11-х класів було проведено практикум «Педагогічні ситуації на заняттях із «Захисту України», фізичної культури».

Адже як відмічає С. Захарків аналіз вирішення проблемних ситуацій дає можливість педагогам обговорити можливості їх вирішення, спонукає до пошуку оптимальних варіантів. Ситуації можна використати в тому числі й у процесі проведення освітньої роботи з старшокласниками. Це підштовхне їх до роздумів, змусить подивитися на конкретну ситуацію з різних точок зору, збагатить арсенал учителів новими методами роботи та педагогічними прийомами у цілому. Педагогічна ситуація, на думку С. Захарківа, являє собою сукупність умов і обставин, які вимагають від учителів, тренерів, інструкторів швидкого прийняття педагогічно вірного рішення. Це є фрагмент реального життя у закладі загальної середньої освіти, вчителя і учасника освітнього процесу, батьків, колег. Існують різні точки зору на класифікацію педагогічних ситуацій. Загальновідомо, що педагогічні ситуації поділяють на стихійні, які виникають у поточному педагогічному процесі, та цілеспрямовано сконструйовані, які створюються педагогами з певною метою, ціллю. Вчені і дослідники-практики виокремлюють декілька видів педагогічних ситуацій: (ситуації–ілюстрації: для демонстрації та обговорення пропонується конкретний освітній приклад або зразок поведінки тощо; ситуації–вправи: у пропонованій ситуації перед учасниками освітнього процесу стоїть завдання виявити певні елементи або аспекти досліджуваної категорії; ситуації–оцінки: пропонована проблема вже вирішена, але школярі мають проаналізувати та оцінити її; ситуація–проблема: розігрується ситуація і ставиться ряд питань, які слід проаналізувати і вирішити (Захарків, 2021).

Змістове наповнення підготовки учителів із «Захисту України», фізичної культури до реалізації методики військово-патріотичного виховання старшокласників у фізкультурно-масовій діяльності дало можливість розширити знання та уміння педагогів щодо специфіки досліджуваного феномену, удосконалити педагогічну майстерність.

У підготовці учителів «Захисту України», фізичної культури та інструкторів гурткових занять увага приділялася необхідності врахування віковим закономірностей старшокласників, які стосуються їх фізичного

розвитку. Наголошувалося, що запропоновані види військово-прикладної підготовки, фізкультурно-масової роботи та військово-спортивні ігри (навантаження) повинні відповідати можливостям старшокласників. Акцентувалося, що фізичні вправи або військово-тактичні завдання не мають бути надскладними, але при цьому і не надлегкими. Адже під час виконання практичного доручення, фізичного навантаження учні 10–11-х класів повинні долати посильні перешкоди, труднощі, проявляти витримку, самовладання, дисциплінованість, цілеспрямованість тощо.

Важливим у роботі з учителями «Захисту України», фізичної культури та інструкторами гурткових занять стала науково-методична підтримка у створенні ситуації успіху у процесі військово-патріотичного виховання старшокласників засобами фізкультурно-масової роботи як ефективного інструменту в роботі педагога. Акцентувалося, що створення ситуацій успіху сприяє успішному, гармонійному, творчому розвитку кожного школяра, розкриттю його фізичних та особистісних якостей; передбачає створення освітніх умов для усвідомлення учнями 10–11-х класів своїх реальних можливостей.

Ми погоджуємося із С. Захарківим, що успіх допомагає учням повірити у власні сили та можливості, уникнути типових помилок під час освітньої діяльності та у повсякденному житті, підтримує при невдачах. Успіх дає можливість старшокласникам переживати моменти радості й задоволення від того, що результат, якого вони досягли у фізкультурно-масовій діяльності співпадає з рівнем їх домагань, чи, навіть, перевищив їх. Як результат в учнів 10–11-х класів формуються стійкіші мотиви діяльності, змінюється рівень самооцінки, самоповаги, самоствердження, розкриваються приховані можливості тощо. Успіх стає своєрідним механізмом розвитку особистісних якостей, сприяє усвідомленню індивідуальних (унікальних) можливостей, вихованню впевненості у собі. С. Захарків наголошує, що «успіх має усвідомлюватися в процесі надбання соціального досвіду та набуватися за рахунок докладених власних зусиль та старанності» (Захарків, 2021, с. 228).

Отже, підготовка учителів «Захисту України», фізичної культури та інструкторів гурткових занять до реалізації методики військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі занять військово-прикладною та фізкультурно-масовою роботою передбачала: уточнення та узгодження змісту освітньої роботи й забезпечення відповідного науково-методичного супроводу; аналіз особливостей організації та проведення фізкультурно-масової роботи; розширення знань та вмінь щодо особливостей військового-патріотичного виховання старшокласників та інше.

Педагогічна умова **«Використання виховного потенціалу фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств в освітньому процесі ЗЗСО»**. Впровадження даної умови передбачало: розкриття виховного потенціалу фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств в освітньому процесі; використання виховного потенціалу фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств тощо.

Вивчення психолого-педагогічної літератури та освітньої практики дозволяє зробити висновки, що використання фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств сприяє:

- розвитку когнітивних, фізичних, вольових якостей старшокласників;
- формуванню уявлень в учнів 10–11-х класів про роль і значення військово-прикладної підготовки, фізичного розвитку, фізкультурно-масової роботи; розвитку фізичних якостей (силі, витривалості, гнучкості, активності, стійкості, спритності);
- розширенню знань та надбання умінь щодо організації та проведення фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств;
- формуванню морально-вольових якостей (впевненості у собі, рішучості, витримки та самовладання, дисциплінованості, цілеспрямованості та інших);

- підвищенню рівнів військово-прикладної, військово-тактичної та фізичної підготовленості старшокласників;

- формуванню мотивації учасників освітнього процесу до занять з військово-патріотичного виховання, яке забезпечується засобами фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств;

- вихованню творчої, гармонійної, фізично розвиненої особистості;

- формуванню готовності до захисту Вітчизни та служби у Збройних Силах України тощо.

Ми погоджуємося із Г. Коломоець, що у процесі військово-спортивних іграх учасники освітнього процесу отримують практикоорієнтовані знання, уміння й навички. Учні мають можливість перевірити здобуті знання у військово-прикладній та фізкультурній діяльності, спробувати себе в різних ролях. Участь у різних ігрових конкурсах та змаганнях дає змогу школярам випробувати власні сили, проаналізувати свої слабкі та сильні індивідуальні можливості, розвинути морально-вольові якості та інше. Для реалізації даної педагогічної умови ми опиралися на наукові доробки Г. Коломоець, про цінність військово-спортивних ігор, військово-прикладної підготовки у контексті військово-патріотичного виховання учнівської молоді, а саме:

- виховання у старшокласників відданості принципам державної незалежності і соборності України;

- створення педагогами умов для дієвого плекання українських суспільно-державницьких цінностей, національних військово-патріотичних історичних традицій;

- популяризації серед учасників освітнього процесу здорового і безпечного способу життя;

- уміння організовувати фізкультурно-масову роботу у закладах загальної середньої освіти та в домашніх умовах;

- створення умов під час організації і проведення військово-спортивних ігор для прояву активної громадянської позиції;

- удосконалення в закладах загальної середньої освіти системи військово-патріотичного виховання школярів;

- впровадження нових, уточнених форм та методів військово-патріотичного виховання старшокласників;

- використання дієвих методик самовиховання;

- формування у старшокласників стійкої мотивації до самостійних занять фізкультурно-масовою роботою, підвищення рівнів військово-тактичної та фізичної підготовленості;

- залучення в учнів до рухової активності, занять різними видами військово-прикладної діяльності, які передбачають підготовку до дій у непередбачуваних ситуаціях, надання самодопомоги та взаємодопомоги;

- використання військово-прикладної підготовки старшокласників з метою набуття необхідних знань, умінь і навичок, які є важливими для майбутнього захисника Вітчизни та популяризації престижу військової служби у Збройних Силах України;

- ознайомлення школярів з основами захисту Вітчизни, надання першої допомоги;

- вивчення старшокласниками героїчних сторінок історії українського народу;

- формування свідомого громадянина-патріота (Коломоець, 2021).

Впровадження зазначеної педагогічної умови відбувалася через формування у старшокласників розуміння сутності та змісту фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств військово-патріотичного спрямування, де учні 10–11-х класів мали змогу виявити свої кращі уміння та навички, самостійно та колективно виконувати доручення й реалізовувати рішення, творчо підходити до реалізації поставлених завдань учителями із «Захисту України», фізичної культури та тренерами-інструкторами.

Також під час організації і проведення фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств

педагогами акцентувалася увага на тому, що дані види діяльності спрямовані не лише на фізичну і тактичну підготовку, а й допомагають у вихованні ціннісних установок, морально-вольових якостей старшокласників, зокрема: патріотизму, впевненості у собі, ініціативності, самостійності, витримці та самовладанню, рішучості, доброзичливості, колективній взаємодії тощо.

Учителями із «Захисту України», фізичної культури та тренерами-інструкторами проводилася фізкультурно-масова робота військово-патріотичного спрямування, зміст якої передбачав виховання в учнів 10–11-х класів патріотичної свідомості, почуття особистої відповідальності за результат виконаного доручення; готовність до захисту Вітчизни та служби у Збройних Силах України; формування основ здорового способу життя старшокласника.

Вивчення мети, завдань та змістового наповнення особливостей організації і проведення фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств дає підстави стверджувати, що дані види освітньої діяльності володіють необхідним виховним потенціалом (виховання високоморальних громадян, захисників державного суверенітету, патріотів України, формування готовності до захисту Вітчизни та служби у Збройних Силах України тощо).

Таким чином, педагогічна умова «Використання виховного потенціалу фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств в освітньому процесі ЗЗСО» спрямовувалась на розширення уявлень учителів із «Захисту України», фізичної культури та тренерів-інструкторів щодо можливостей використання фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор, єдиноборств та їх впровадження в освітній процес у школах, позаурочній та позашкільній діяльності.

Організаційно-педагогічна умова **«Змістово-методичне забезпечення військово-патріотичної вихованості старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи»** сприяла: уточненню змісту, форм та методів виховної роботи з старшокласниками; забезпеченню уявлень учнів 10–11-х

класів про сутність і зміст основних понять і категорій військово-патріотичного виховання; підбір педагогічного інструментарію для якісного викладання уроків із «Захисту України», фізичної культури щодо військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи.

Уточнення змісту, форм і методів виховної роботи з старшокласниками було забезпечено через ґрунтовний аналіз та впровадження ефективних сучасних форм освітньої роботи. Враховувалися вікові та індивідуальні особливості учнів 10–11-х класів, коли учасники освітнього процесу обирали види військово-прикладної підготовки, мали бажання проявляти свою позицію, відстоювати переконання тощо.

У процесі фізкультурно-масової роботи ми надали перевагу інтерактивним формам та методам освітньої роботи. Це дозволило учителям із «Захисту України», фізичної культури та тренерам-інструкторам долучати старшокласників до активного спілкування, обговорення проблемних питань, вирішення військово-прикладних та тактичних завдань.

На наш погляд, ефективність змісту військово-патріотичного виховання учнів 10–11-х класів у процесі фізкультурно-масової роботи була досягнута завдяки використанню педагогами: інтерактивних лекцій, дискусій, інтелектуальних ігор, квестів, спілкування (перегляд і обговорення відеоматеріалів), методу відкритості, доручення, змагання, уподібнення, методу педагогічної вимоги, створення ситуації успіху, заохочення, переконання, дотримання режиму, аналіз історій і ситуацій.

Підбір учителями із «Захисту України», фізичної культури та тренерами-інструкторами педагогічного інструментарію для формування позитивного ставлення здобувачів освіти до військово-патріотичного виховання у процесі військово-прикладної підготовки здійснювався через такі чинники:

- формування готовності до захисту Вітчизни та служби у Збройних Силах України;
- формування в старшокласників усвідомленої мотивації до занять фізкультурно-масовою роботою та соціально значущих видів діяльності;

- розвиток в учасників освітнього процесу потреби в фізичній підготовленості;
- розуміння учнями 10–11-х класів своєї ролі в житті суспільства, відповідальності за майбутнє Батьківщини;
- виховання позитивного ставлення до уроків «Захисту України», фізичної культури, фізкультурно-масової роботи, різновидів єдиноборств, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор;
- створення під час фізкультурно-масової роботи умов для прояву школярами патріотизму, військово-патріотичної вихованості;
- отримання старшокласниками досвіду самореалізації у процесі військово-прикладної підготовки;
- формування військово-тактичних навичок та умінь у командній взаємодії тощо;
- формування морально-вольових якостей (рішучість, витримка, самовладання, впевненість у собі, дисциплінованість, цілеспрямованість та інші), уміння відстоювати свою честь, честь своєї школи, спортивної секції.

Було доведено, що поєднання традиційного змісту уроків із «Захисту України», фізичної культури, ефективних освітніх інтерактивних форм і методів з використанням різновидів єдиноборств, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор дає можливість учителям організувати якісний виховний процес щодо військово-патріотичного виховання старшокласників.

Зміст уроків та фізкультурно-масової роботи у цілому був спрямований на засвоєння учасниками освітнього процесу необхідного матеріалу щодо військово-патріотичного виховання (знання про патріотизм, військово-патріотичне виховання, морально-вольові якості, усвідомленням школярами змісту і сенсу значущості військово-патріотичне виховання та військово-прикладної підготовки); формування усвідомленої мотивації до занять фізкультурно-масовою роботою та соціально значущих видів діяльності бажання досягати цілей через позитивне емоційне почуття мотиву

самоствердження, інтересу до військово-патріотичного виховання; формування у старшокласників готовності проявляти вольову рішучість, витримку, самовладання, впевненість у собі, дисциплінованість, цілеспрямованість, уміння підкорятися власним цілям, нормам та правилам; уміння самостійно втілювати набуті цінності в військово-прикладну та фізкультурно-масову діяльність, виконувати обов'язки та доручення, реалізовувати вчинок). Такий підхід, під час організації уроків із «Захисту України», фізичної культури та фізкультурно-масової роботи, сприяв успішному вирішенню запланованих завдань щодо військово-патріотичне виховання старшокласників.

Організація уроків із «Захисту України», фізичної культури здійснювалася в межах діючих навчальних програм із «Захисту України», «Фізичної культури для 10–11 класів» та з використанням різновидів єдиноборств, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор, які посилювали освітній процес.

Дана педагогічна умова спрямовувалась на впровадження дієвих змісту, форм і методів військово-патріотичного виховання старшокласників засобами фізкультурно-масової роботи та реалізацію компонентів військово-патріотичної вихованості. Сприяла покращенню рівнів військово-патріотичної вихованості учнів 10–11-х класів у процесі занять різновидами єдиноборств, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та інше.

Педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи базувалася на принципах наочності, доступності, культуровідповідності, суб'єкт-суб'єктної взаємодії, гармонійного розвитку особистості, самоактивності та саморегуляції, соціальної відповідальності та інших.

З метою дослідження сформованості в старшокласників когнітивного, емоційно-ціннісного, мотиваційного, та діяльнісно-практичного критеріїв військово-патріотичної вихованості в процесі фізкультурно-масової роботи було проведено опитування учнів 10–11 класів на другому етапі формувального етапу експерименту.

Результати опитування за показником «усвідомлення старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 10 класах 12,8 % респондентів ЕГ і 47,0 % КГ мали низький рівень усвідомленості військово-патріотичного виховання, як важливої складової життєдіяльності; 48,8 % старших підлітків ЕГ і 34,2 % КГ мали середній рівень за цим показником і 38,4 % ЕГ і 18,8 % КГ мали високий рівень усвідомлення старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» (табл. 2.52).

Таблиця 2.52

Кількісні показники усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання» як складника життєдіяльності, %

Рівень усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності»	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	38,4	30,4
	К	18,8	21,2
Середній	Е	48,8	50,7
	К	34,2	30,0
Низький	Е	12,8	18,9
	К	47,0	48,8

Результати опитування старшокласників за показником усвідомленості старшокласниками цінності поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» продемонстрували, що у 11 класах 30,4 % учнів ЕГ і 21,2 % КГ отримали суми балів, що відповідають високому рівню; середній рівень усвідомленості поняття «військово-патріотичне виховання, як важлива складова життєдіяльності» зафіксовано у 50,7 % старших підлітків ЕГ і 30,0 % учнів КГ; низький рівень зафіксовано в 18,9 % старших підлітків ЕГ і в 48,8 % КГ.

Результати анкетування учнів 10–11 класів з військово-патріотичної вихованості за показником «розуміння змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України» дозволили схарактеризувати старших підлітків, які мають різний ступінь усвідомлення значущості змісту історії і традицій рідної

школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України (табл. 2.53)

Таблиця 2.53

Кількісні показники розуміння старшокласниками змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України, %

Ступінь прояву розуміння змісту історії рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	31,2	34,0
	К	20,7	22,9
Середній	Е	49,6	50,6
	К	34,7	34,2
Низький	Е	19,2	15,4
	К	44,6	42,9

З таблиці 2.53 видно, що з-поміж старших підлітків 10 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України зафіксований у 31,2 % респондентів ЕГ і 20,7 % КГ. Серед старшокласників 11 класів високий ступінь прояву розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 34,0 % учнів ЕГ і 22,9 % КГ. Середній рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, старшокласників 11 класів ЕГ і 50,6 % учнів 34,2 % КГ. Серед школярів 11 класів низький рівень розуміння значущості змісту історії і традицій рідної школи, місцевості, історії України, ролі війська у відстоюванні свободи та державності України продемонстрували 15,4 % учнів ЕГ і 42,9 % КГ.

З метою дослідження сформованості в старшокласників когнітивного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «обізнаність із формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної

гри «Сокіл» («Джура»)) було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.54).

Таблиця 2.54

**Кількісні показники обізнаності старшокласників із формами
військово-патріотичної роботи, %**

Ступінь прояву обізнаності із формами військово-патріотичної роботи (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, гри «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»))	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	35,5	30,8
	К	22,9	19,2
Середній	Е	50,6	51,8
	К	30,7	31,2
Низький	Е	13,9	17,4
	К	46,4	49,6

З таблиці видно, що серед старшокласників 10 класів, які мали низький рівень обізнаності з формами позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) □ 13,9 % учнів ЕГ і 46,4 % КГ; у 9 класах таких було 17,4 % в ЕГ і 49,6 % у КГ; середній рівень серед старшокласників 10–11 класів зафіксовано у 50,5 % та 51,8 % в експериментальних групах і відповідно 30,7 % та 31,2 % – у контрольних; високий рівень у 35,5 % та 30,8 % в експериментальних групах і відповідно 22,9 % та 19,2 % – у контрольних.

З метою вивчення емоційно-ціннісного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «інтерес старшокласників до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» було проведено опитування учнів 10–11 класів (табл. 2.55).

З таблиці видно, що старшокласники 10 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, що зафіксовано відповідно у 32,3 % і 50,0 % респондентів ЕГ і 21,8 % та 33,2 % учнів КГ.

Таблиця 2.55

Кількісні показники інтересу старшокласників до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Ступінь прояву інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	32,3	34,4
	К	21,8	22,4
Середній	Е	50,0	52,2
	К	33,2	34,1
Низький	Е	17,7	13,4
	К	45,0	43,5

Серед старшокласників 11 класів проявили високий і середній рівні інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України відповідно 34,4 % і 52,2 % учнів ЕГ, у КГ – 22,4 % і 34,1 % учнів. Низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 13,4 % старшокласників 10 класів експериментальних і 43,5 % контрольних груп. Серед учнів 11 класів низький рівень інтересу до традицій та історії рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України продемонстрували 13,4 % школярів експериментальних і 43,5 % контрольних груп.

З метою вивчення сформованості у старшокласників мотиваційного критерію військово-патріотичної вихованості за показником „прагнення до особистісного самовдосконалення в процесі військово-патріотичної діяльності“ ми провели опитування учнів 10–11 класів щодо мотивів військово-патріотичної діяльності (табл. 2.56).

Таблиця 2,56

Кількісні показники мотивації старшокласників до військово-патріотичної діяльності, %

Рівень мотивації учнів до військово-патріотичної діяльності	Група	Учні 10 класів %	Учні 11 класів %
Високий	Е	30,9	33,1
	К	20,1	20,8
Середній	Е	49,2	48,8
	К	37,1	38,8
Низький	Е	19,9	18,1
	К	42,8	40,4

Отже, як демонструє таблиця 2.56, 30,9 % старшокласників 10 класів ЕГ та 20,1 % контрольних груп і 11 класів – 33,1 % ЕГ і 20,8 % КГ проявили високий рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності; 49,2 % старшокласників 10 класів ЕГ та 37,1 % контрольних груп і 11 класів – 48,8 % і 38,8 % проявили середній рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності, 19,9 % старшокласників 10 класів ЕГ та 42,8 % контрольних груп проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності і 11 класів – 18,1 % ЕГ і 40,4 % КГ проявили низький рівень мотивації до військово-патріотичної діяльності.

Для визначення рівнів сформованості емоційно-ціннісного критерію за показниками позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»)) було опитано учнів 10–11 класів (табл. 2.57).

Таблиця 2.57

Кількісні показники рівнів сформованості позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання, %

Рівень сформованості позитивного ставлення старшокласників до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання	Учні 10 класів		Учні 11 класів	
	Групи	%	Групи	%
Високий	Е	33,6	Е	32,0
	К	23,4	К	23,8
Середній	Е	48,0	Е	48,8
	К	30,5	К	33,9
Низький	Е	18,4	Е	19,2
	К	46,1	К	42,3

Із таблиці видно, що серед учнів 10 класів високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) мають 33,6 % респондентів ЕГ і 23,4 % КГ, середній – 48,0 % ЕГ і 30,5 % КГ, низький рівень за цим показником зафіксовано у 18,4 % учнів ЕГ та в 46,1 % КГ. Серед старшокласників 11 класів

високий рівень позитивного ставлення до різних форм позакласної роботи з військово-патріотичного виховання (туристські походи, змагання військово-прикладних видів спорту, ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)) виявлено в 32,0 % старших підлітків ЕГ і в 23,8 % КГ, середній рівень – у 48,8 % учнів ЕГ і в 33,9 % КГ; а низький рівень – в 19,2 % школярів ЕГ і в 42,3 % КГ.

З метою вивчення сформованості у старшокласників діяльнісно-практичного критерію військово-патріотичної вихованості за показником «активність у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України» ми провели опитування учнів 8–9 класів (табл. 2.58).

Таблиця 2.58

Кількісні показники рівнів активності старшокласників у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України, %

Рівень активності старшокласників у проведенні пошукової роботи, вивченні історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України, історії України	Учні 10 класів		Учні 11 класів	
	Групи	%	Групи	%
Високий	Е	31,6	Е	33,3
	К	26,4	К	20,9
Середній	Е	48,8	Е	47,5
	К	31,0	К	38,0
Низький	Е	19,6	Е	19,2
	К	42,6	К	41,1

У групі з низьким рівнем активності щодо проведення пошукової роботи, вивчення історії і традицій рідної школи, місцевості, Збройних Сил України та історії України було зафіксовано 19,6 % старшокласників 10 класів ЕГ і 42,6 % КГ. Серед старшокласників 11 класів до цієї групи увійшли 19,2 % ЕГ і 41,1 % КГ.

Визначення поважного старшокласників до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни здійснювалося за матеріалами опитування (табл. 2.59).

Таблиця 2.59

Кількісні показники поважного ставлення старшокласників до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %

Рівень поважного ставлення до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни, %	Група	Учні 10 класів, %	Учні 11 класів, %
Високий	Е	35,8	37,8
	К	21,4	23,4
Середній	Е	48,8	54,1
	К	30,7	33,4
Низький	Е	15,4	8,1
	К	47,9	43,2

Опитування за показником «поважне ставлення учнів 10–11 класів до національних символів України, ветеранів Другої світової війни, людей похилого віку, учасників АТО, дітей війни» показало, що відповідно 35,8 % ЕК і 37,8 % респондентів ЕГ та 21,4 % і 23,4 % КГ – мали високий рівень, 48,8 % і 54,1 % учнів ЕГ і 30,7 % та 33,4 % КГ – виявили середній рівень і відповідно 15,4 % та 8,1 % учнів ЕГ і 47,9 % та 43,2 % респондентів КГ – мали низький рівень.

Результати опитування старшокласників за показником «активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») засвідчили, що серед учнів 10 класів, які брали участь у констатувальному етапі експерименту, дуже високу активність у проведенні зазначених заходів виявили 21,2 % респондентів ЕГ і 11,2 % КГ; високу активність підтвердили 30,6 % учнів ЕГ і 22, % КГ; середню активність виявили 41,6 % ЕГ і 32,3 % КГ; низьку активність показали 6,0 % старшокласників ЕГ і 34,4 % КГ (табл. 2.60).

Результати опитування старшокласників 11 класів, які брали участь у формувальному етапі експерименту, показали, що дуже високу активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту, Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») мали 20,8 % респондентів ЕГ і

12,1 % КГ.

Таблиця 2.60

Кількісні показники активності старшокласників до спорту та Національної дитячо-юнацької військово-спортивної гри «Хортинг-Патріот» і військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»), %

Показники активності у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура»)	Учні 10 класів		Учні 11 класів	
	Група	%	Група	%
Дуже висока	Е	21,8	Е	20,8
	К	11,2	К	12,1
Висока	Е	30,6	Е	25,8
	К	22,1	К	27,3
Середня	Е	41,6	Е	43,8
	К	32,3	К	34,8
Низька	Е	6,0	Е	9,6
	К	34,4	К	25,8

Високу активність у проведенні зазначених заходів показали 25,8 % учнів ЕГ і 27,3 % КГ. Середню активність виявили 43,8 % респондентів ЕГ і 34,8 % КГ. Низьку активність у туристських походах, змаганнях із військово-прикладних видів спорту та ігор «Хортинг-Патріот» і «Сокіл» («Джура») було зафіксовано в 9,6 % старшокласників ЕГ і 25,8 % учнів 11 класів КГ.

Таким чином, отримані дані свідчать про те, що в результаті проведення формувального етапу експерименту переміщення учнів 10–11 експериментальних класів із низьким рівнем військово-патріотичної вихованості старшокласників в процесі фізкультурно-масової роботи в групі з високим і середнім рівнями відбувалося інтенсивніше, ніж у контрольних класах. Така закономірність спостерігалася в усіх експериментальних класах учнів 10–11 класів. Все це свідчить про ефективність експериментальної методики з військово-патріотичного виховання старшокласників в процесі фізкультурно-масової роботи.

Список використаних джерел

1. Бех, І. Д., & Чорна, К. І. (2006). Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ.\
2. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посіб. / уклад. М. Д. Зубалій, В. В. Івашковський, О. І. Остапенко, М. В. Тимчик, Б. Б. Шаповалов, З. М., Діхтяренко, І. П. Білоцерківцев, – Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2016. 225 с.

3. Зубалій М. Д. (2010). *Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді*. Київ.
4. Захарків С. Й. (2021). *Виховання дисциплінованості старших підлітків у процесі занять єдиноборствами*: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
5. Касіч Н. П. (2020). *Виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності*: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
6. Коломосьць, Г.А. (2021). *Патріотичне виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор*: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
7. Нечипоренко, Л. А. (2009). *Педагогічні умови забезпечення особистісних досягнень підлітків засобами фізичної культури*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.
8. Остапенко О., Тимчик М. Військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць*. Київ, 2021. Вип.25. Кн 2. С. 62-73.
9. Тимчик, М. В. (2013). *Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.
10. Шамич, О. М. (2011). *Формування громадської активності молодших підлітків у дитячих спортивних об'єднаннях за місцем проживання*. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
11. Філософський енциклопедичний словник / голова ред. кол. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
12. Прохоров О.А. Експериментальна перевірка педагогічних умов та технології готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах педагогічного менеджменту. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 27. С. 322–332.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / авт.-уклад. Бусел В. Київ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
14. Довгань, Н. Ю. (2017). *Виховання фізичної культури студентів (теоретико-методичний аспект)*. (Монографія). Миколаїв: Іліон.
15. Панагушина О.Є. (2008) *Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Херсон.

Контрольні запитання

1. У чому полягав зміст педагогічної умови «Підготовка учителів із предметів «Захист України» та фізичної культури до впровадження методики військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи»?
2. У чому полягав зміст педагогічної умови «Використання виховного потенціалу фізкультурно-масової роботи, військово-прикладної підготовки, військово-спортивних ігор та єдиноборств в освітньому процесі ЗЗСО»?
3. У чому полягав зміст педагогічної умови «Змістово-методичне забезпечення військово-патріотичної вихованості старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи»?
4. Завдяки яким формам та методам освітньої роботи була досягнута ефективність змісту військово-патріотичного виховання учнів 10–11-х класів у

процесі фізкультурно-масової роботи

5. На які принципи опирались педагогічні умови військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі фізкультурно-масової роботи?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьев, В. Г. (1975). Человек в системах управления. Москва: Знамя.
2. Беспалько, В.П. (1977). Основы теории педагогических систем: проблемы и методы психолого-педагогического обеспечения технических обучающих систем. Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та.
3. Бех І. Д. (2012). Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посібник К.: Академвидав.
4. Бех, І. Д. (1998). Особистісно-зорієнтоване виховання: наук.-метод. посіб. Київ: ІЗМН.
5. Бех, І. Д. (2015). Патріотизм у потенціалі педагогічної науки: матеріали XII Захаренківських педагогічних читань, Всеукраїнської науково-практичної конференції «Патріотизм - нагальна потреба України й українців» (Черкаси, 19 травня). Черкаси: ЧОПОПП. С. 6-10.
6. Бех, І. Д. (2018). Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. Початкова школа. Науково-методичний журнал, 1, 5–11.
7. Бех, І. Д., & Чорна, К. І. (2006). Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ.
8. Бех, І.Д. (2008). Виховання особистості. Підручник. Київ. Либідь.
9. Бех, І. Д. (2015). Вибрані наукові праці. Виховання особистості. (Т.1, 2). Чернівці: Букрек.
10. Бінецький, Д. О. (2020). Виховання в молодших підлітків прагнення до самостійності у процесі спортивно-ігрової діяльності. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.
11. Бородай Е. (2010). Класифікація методів військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі допризовної підготовки. Інтернет ресурс: <http://sources.pnpu.edu.ua/article/view/227427>).
12. Бузінська, Я. М. (2011). Підготовка майбутніх учителів до реалізації міжпредметних зв'язків у початковій школі. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Ялта.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови / авт.-уклад. Бусел В. Київ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
14. Військове виховання: історія, теорія та методика. (2002). Навчальний посібник; за ред. В. В. Ягупова. Київ : «Graphic&Design». 560 с.
15. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посіб. / уклад. М. Д. Зубалій, В. В. Івашковський, О. І. Остапенко, М. В. Тимчик, Б. Б. Шаповалов, З. М., Діхтяренко, І. П. Білоцерківець, – Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2016. 225 с.
16. Власенко, О. М. (2015). Історично-філософські основи аналізу патріотизму як духовної цінності суспільства. Проблеми освіти: Наук-метод. зб. Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ. Вип. 85. С. 57-60.
17. Возняк С.М. & Іващенко А.М. (2017). Стратегія сучасного гібридного конфлікту і сценарії протидії гібридним загрозам. Матеріали всеукраїнської

науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р. – Маріуполь: Дон. ДУУ, 2017. – 311 с.

18. Волошина Н. М. (2010). Соціально-філософський вимір патріотизму сучасного українського суспільства. (Автореф. дис. канд. філософ. наук). Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ.

19. Всеукраїнська військово-спортивна гра «Джура» («Сокіл») (2013). Метод. посібник / Г. А. Коломоєць, О. С. Бондарчук, А. М. Грива, А. А. Ребрина, В. Я. Тимофєєв, М. Б. Бігус. Київ. 216 с.

20. Гарнійчук, В. М. (2013а). Основні тенденції та сутність патріотизму старших підлітків в сучасних умовах. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, 1 (17). С. 174-182.

21. Гончаренко, С. У. (1997). Український педагогічний словник. Київ: Либідь.

22. Горовий В. І. (2015). Соціокультурні механізми формування ментального імунітету проти зовнішніх маніпуляцій свідомістю населення України : (Монографія), [В. Горовий (кер. проекту), О. Онищенко, В. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 228 с.

23. Довгань, Н. Ю. (2017). Виховання фізичної культури студентів (теоретико-методичний аспект). (Монографія). Миколаїв: Іліон.

24. Єрмоменко, Е. А. (2014). Хортинг - національний вид спорту України: метод. посіб. Київ: Паливода А. В.

25. Журба, К.О. (2019). Теоретико-методичні засади виховання смисложиттєвих цінностей у школярів основної та старшої школи. (Дис. док. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

26. Захарків С.Й. (2021). Виховання дисциплінованості старших підлітків у процесі занять єдиноборствами: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

27. Захарків, С. Й. (2020). Психолого-педагогічний аналіз проблеми виховання дисциплінованості старших підлітків у процесі занять єдиноборствами. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), 3 (123) 20, 60-63.

28. Зоря, Ю. М. (2014). Організаційно-педагогічні засади використання інформаційно-комунікаційних технологій у патріотичному вихованні старшокласників у позакласній роботі. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України. Київ.

29. Зубалій М. Д. (2010). Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді. Київ.

30. Івашковський В. В. (2015). Концепція військово-патріотичного виховання молоді України /В. В. Івашковський. – // Теорія і методика хортингу: зб. наук праць / [ред. кол. Бех І.Д. та ін]. – К.: Паливода А.В.– Вип. 3 С. 22–37.

31. Касіч Н. П. (2020). Виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ. 210 с.

32. Касіч, Н. П., (2017a). Теоретичні аспекти виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді (Кн.1), 21, с. 263 – 274.

33. Касіч, Н. П., (2017b). Виховання цілеспрямованості учнів основної школи у фізкультурно-оздоровчій діяльності. Нові технології навчання, 90, с. 45-48.

34. Касіч, Н. П., (2018f). Зміст, форми і методи виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності. Проблеми освіти: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», 89, 45-54.

35. Касіч, Н. П., Тимчик, М. В. (2018с). Сучасний стан виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Серія «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: фізична культура і спорт», 3К (97) 18, 235-239.

36. Касіч, Н. П. (2018). Зміст, форми і методи виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності. Проблеми освіти: збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти», 89, 45-54.

37. Касіч, Н. П., (2017). Виховання цілеспрямованості учнів основної школи у фізкультурно-оздоровчій діяльності. Нові технології навчання, 90, с. 45-48.

38. Кириченко, О. (2006). Виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях у процесі допризовної підготовки. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Херсон.

39. Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти (2018). Науково-методичний збірник / Укладачі: В.Є. Берека, І.К. Гіджеліцький, Н.М. Орловська. Кам'янець-Подільський. ПП Зволейко Д.Г. 472 с.

40. Коломоєць, Г. (2014a). Всеукраїнська гра «Джура»: патріотичне виховання старших підлітків. Фізичне виховання в Рідній школі. № 3. С. 40-43.

41. Коломоєць, Г. А. (2014b). Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура») - вагомий засіб патріотичного виховання старших підлітків ХХІ століття». Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. К. Вип. 80. -С. 150-156.

42. Коломоєць, Г. А. (2014с). Ефективність патріотичного виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор. Проблеми освіти : Наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. Київ. с. 139-144.

43. Коломоєць, Г. А. (2014d). Модель патріотичного виховання старших підлітків у процесі всеукраїнських військово-спортивних ігор. International scientific-practical congress of teachers and psychologists «The generation of scientific ideals», the 27th of November. Geneva (Switzerland). Volume 1. С. 188-196.

44. Коломоєць, Г.А. (2021). Патріотичне виховання старших підлітків у процесі військово-спортивних ігор: дис. ...канд. пед. наук. Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

45. Концептуальні засади реформування військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України. // О. І. Остапеко, М. Д. Зубалій, Б.Б. Шаповалов // Фізичне виховання в рідній школі. – 2017. – № 6 (107) – С. 33–Інтернет ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/77242022>

46. Концепція вивчення навчального предмета «Захист Вітчизни» в загальноосвітніх навчальних закладах. Проект // О. І. Остапеко, М. Д. Зубалій // <https://www.president.gov.ua/news/prezident-zatverdiv-strategiyu-voyennoyi-bezpeki-ukrayini>.

47. Концепція військово-патріотичного виховання та громадянського сприяння безпеці та обороні України, 2020 р. Інтернет ресурс: <https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/57372/proekt-ukazu-prezidenta-ukraini-pro-konczepczyu-30>.

48. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України,(2019) Інтернет ресурс:<https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/5d5/279/7ca/5d52797ca746c359374718.pdf>.

49. Кравченко, В. Ю. (2015). Теорія «гібридної війни»: український вимір // Віс-ник Дніпропетровського університету. Сер. Політологія. № 2. URL: <http://repo.dma.dp.ua>.

50. Кремень, В. Г. (2008). Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер.

51. Леонтьев, А. Н. (1975). Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат.

52. Максимов М. Ф. (2011). Исторические аспекты становления и развития системы военно-патриотического воспитания подростков в России. Вестник Челябинского государственного педагогического университета, 11, 120-123

53. Марцінко Н.М. (2017). Гібридна війна і концепція євразійства: нові реалії міжнародних відносин та міжнародного права. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 9 червня 2017 р. – Маріуполь: ДонДУУ, 2017. – 311 с.)

54. Масол В.В. (2020). Особливості виховання рішучості старшокласників у процесі занять фізичною культурою. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). №5 (125)20. С. 106-109.

55. Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти (2019) : метод. посіб. [Остапенко, О. І. (ред.), Зубалій, М. Д., Тимчик, М. В.] Кропивницький: Імекс-ЛТД. 168 с.

56. Методичний інструментарій формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни : метод. посіб. [Шаповалов Б. Б. (Ред.), Діхтяренко З.М.] : метод. посіб., Кропивницький: Імекс-ЛТД., 157 с. Інтернет ресурс: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/718459>

57. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» в 2018/2019 навчальному році. // О. І. Остапеко, М. Д. Зубалій // Фізичне

виховання в рідній школі. – 2018. – № 6 (107) – С. 33–38. Інтернет ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/77242022.pdf>

58. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» в 2019/2020 навчальному році. // О. І. Остапеко, М. Д. Зубалій, М.В. Тимчик // Фізичне виховання в рідній школі. – 2019. – № 6 (107) – С. 34–39. Інтернет ресурс: <https://core.ac.uk/download/pdf/77242022.pdf>

59. Михута, И.Ю. (2012). Диагностика психофизической готовности и пригодности суворовцев к военно-профессиональной деятельности. Педагогика, психология и медико-биологические проблемы физического воспитания и спорта. (09), 57–63.

60. Навчальна програма з предмета «Захист України», профільний рівень, МОН України, 2020 р Інтернет ресурс: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11klas/2018-2019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny_10-11%20kl%20Profil.pdf.

61. Навчальна програма з предмета «Захист України», рівень стандарту, МОН України, 2020р.; Інтернет ресурс: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy1011klas/20182019/2020/11/Zakhyst%20Ukrayiny%201011%20klas%20Standart.pdf>.

62. Національна економічна стратегія на період до 2030 року. Інтернет ресурс: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.

63. Нечипоренко, Л. А. (2009). Педагогічні умови забезпечення особистісних досягнень підлітків засобами фізичної культури. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.

64. Новиков, А.М., Новиков, Д.А. (2008). Предмет и структура методологии. [Электронный ресурс]. Мир образования, 1.

65. Остапенко О., Тимчик М. (2021). Військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. Київ, Вип.25. Кн 2. С. 62-73.

66. Остапенко, О. І. (2013). Виховання в старших підлітків інтересу до занять фізичною культурою в загальноосвітній школі. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.

67. Павлов, Я. В. (2016). *Формування готовності офіцерів МВС України до миротворчої діяльності у системі післядипломної освіти*. (Автореф. канд. пед. наук). Глухів.

68. Панагушина О.Є. (2008) Соціалізація підлітків у діяльності молодіжних організацій. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Херсон.

69. Патріотичне виховання молоді як невід'єм складова системи забезпечення національної безпеки України". Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень 2016 С. 2 – 17. Інтернет ресурс <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2016-06/patriotuzm-d0e63.pdf>

70. *Педагогічний словник* (2001). (Ред.-упоряд. М. Д. Ярмаченко). Київ.: Педагогічна думка.

71. Пидкасистый, П. И. (2008). *Педагогика*. (Учебное пособие). Москва: Высшее образование.

72. Поливанова, Н.И., & Ермакова, И.В. (2000). Образовательная среда урока в школах разных типов. *Психологическая наука и образование*, 3.

73. Пилипенко, В.М., & Тимчик, М.В. (2018). Теоретичні аспекти фізичного виховання курсантсько-студентської молоді засобами футболу. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. (Серія № 15). Науково-педагогічні проблеми фізичної культури: фізична культура і спорт. Зб. наукових праць. (Вип. 4) (98) 18. О. В. Тимошенка (Ред). Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова.

74. Полонский, В. М. (1995). *Научно-педагогическая информация: словарь-справочник*. Москва: Новая школа.

75. Пометун, О. І. (2004). *Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи*. О.В. Овчарук (Ред.). Київ: «К.І.С.»

76. Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології ХХІ століття. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 260 с.

77. Приходченко, К. І. (2008). *Педагогічні основи формування творчого освітньо-виховного середовища в закладах загальної середньої освіти гуманітарного профілю*. (Автореферат доктора педагогічних наук). Луганськ.

78. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: Указ Президента України від 13.10.2015 р. № 580/2015. Інтернет ресурс: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/48106/.

79. Прохоров О.А. Експериментальна перевірка педагогічних умов та технології готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності на засадах педагогічного менеджменту. Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2010. № 27. С. 322–332.

80. *Психологічний словник*. (1982). В. І. Войтко (Ред.). Київ.: Вища школа

81. Рєзник, А. С. (2013). Особистісно зорієнтований підхід до викладання предмета «Захист Вітчизни» як основний напрям гуманізації навчально-виховного процесу. *Основи захисту Вітчизни*, 4.

82. Рубинштейн, С.Л. (1999). *Основы общей психологии*. (Учебное пособие). Питер: СПб (Серия мастера психологии).

83. Рубцов, В.В., & Ивошина, Т.Г. (2002). *Проектирование развивающей образовательной среды школы*. Москва: МГППУ.

84. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Український центр європейської політики. Київ, 2020. – 216 с. Інтернет ресурс: http://ucerp.org.ua/wpcontent/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB

85. Сидорук, Д. Г. (2000). *Соціологія особистості: проблеми та шляхи їх вирішення*. (Монографія). Хмельницький: НАПБУ.

86. Сисоєва, С. О., & Соколова, І. В. (2010). *Проблеми неперервної професійної освіти: тезаурус наукового дослідження*. Київ: Вид. Дім «ЕКМО».

87. Сисоєва, С. О. (2001). Творчий розвиток учнів у контексті особистісно орієнтованого навчання. *Гуманітарні науки*, 1.
88. Скрипченко, О. В., Долинська, Л. В., & Огороднійчук, З. В. (2001). *Вікова та педагогічна психологія*. (Навчальний посібник). Київ: Просвіта.
89. Слободчиков, В. И. (1997). Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры. *Новые ценности образования: культурные модели школы*. (Вип. 7).
90. *Словник української мови*. (1971). (В 11 т). (Том 2). Київ.: Наукова думка.
91. Степанов, И.Н., & Лузина, Л.М. (2008). *Педагогу о современных подходах и концепциях воспитания*. Москва: Творческий центр Сфера.
92. Стратегія національної безпеки України, (2020) Інтернет ресурс: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>.
93. Стратегія національно-патріотичного виховання, (2019) Інтернет ресурс: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text>.
94. Сухомлинский, В. А. (1985). Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письма к сыну. Київ: Радянська школа.
95. Сухомлинський, В. О. (1976). Як виховати справжню людину. Київ: Радянська школа.
96. Сухушин, М. П., & Палагеша, С. О. (2009). *Військово-патріотичне виховання молоді*. (Підручник). Київ: Видавничий дім «Слово».
97. Тесленко, А. Н. (2010). *Педагогика*. (Учебное пособие). Астана: ЕАГИ.
98. Тестов, В. А. (2004). «Жёсткие» и «мягкие» модели обучения. Педагогика, 8. с. 35-39.
99. Тимчик, М. В. (2013). Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.
100. Тимчик, М. В. (2013). Фізичне виховання старших підлітків у процесі спортивних ігор у загальноосвітніх навчальних закладах. Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал Матеріали звітної науково-практичної конференції, 437–440.
101. Тимчик, М. В. (2014). Єдність школи та сім'ї у військово-патріотичного вихованні старших підлітків у процесі занять хортингом. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць, 18, 2, 313–321.
102. Тимчик, М. В., Коломоець, Г. А., & Доукіна, Ю. Є. (2014). Фізичне виховання підлітків у позакласній роботі закладів загальної середньої освіти.. Кіровоград, Імекс-ЛТД.
103. Тимчик, М. В. (2013). Організаційні форми патріотичного виховання учнів 7-9 класів у процесі фізкультурно-масової роботи. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць, 17, 2, 348–356.
104. Тимчик, М. В. (2013). Патріотичне виховання старших підлітків у процесі фізкультурно-масової роботи. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання АПН України, Київ.

105. Тимчик, М. В. (2014). Єдність школи та сім'ї у військово-патріотичного вихованні старших підлітків у процесі занять хортингом. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць, 18, 2, 313–321.

106. Тимчик, М. В., Коломoeць, Г. А., & Докукіна, Ю. Є. (2014). Фізичне виховання підлітків у позакласній роботі закладів загальної середньої освіти.. Кіровоград, Імекс-ЛТД. 112. Тимченко, А. В., & Христенко, В. Е. (2004). *Прикладная психология в практике правоохранительной деятельности*. Харьков: Одиссей.

107. Томчук, М. І. (1996). *Соціально-психологічні проблеми готовності юнаків до служби в Збройних Силах України*. (Автореф. дис. доктора психол. наук). Київ.: КДПУ.

108. Українська громадянська ідентичність. (2017). (Результати експертно-аналітичного дослідження щодо формування стандартів національно-патріотичного виховання та визначення індикаторів ефективності проведення заходів щодо національно-патріотичного виховання). (2017). Міністерство молоді та спорту України. [Електронний ресурс]. Режим доступу до статті : http://dsmsu.gov.ua/media/2018/03/22/18/REZYLTATI_DRYK_ed.pdf.

109. *Українсько-російський психологічний тлумачний словник*. (2006). (Авт. упор. В. М. Копорулїна). Харьков.

110. Фізичне виховання в рідній школі (2019). – № 4. – С. 43–45. Інтернет ресурс: <https://www.google.com/search?q=%D0%A4%D1%96%D0%B7%D0%B8%D1%87&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

111. Філософський енциклопедичний словник / голова ред. кол. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

112. *Философский энциклопедический словарь (1983)*. Л.Ф. Ильичев. (Ред). Москва: Советская энциклопедия.

113. Форми і методи формування в учнів готовності до захисту Вітчизни : метод. рекомендації [Зубалій М.Д. (ред.), Остапенко О.І., Тимчик М. В.] : метод. рекомендації. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 72 с. Інтернет ресурс: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/717997>

114. Фридман, Л. М. (1977). *Логико-психологический анализ школьных учебных задач*. Москва: Педагогика.

115. Хорунжий, В.В. & Жирков, П.Г. (2017). Оценка состояния здоровья, образа жизни и готовности к военной службе юношей старших классов. (Ред.) ФГБОУ ВО «Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет. Минздрава России. Педиатр, 8, 33-35.

116. Чупрій Л.В. Гай-Нижник П.П. Формування загальнонаціональної ідентичності українців в контексті сучасних викликів. Гілея: науковий вісник, / Л.В. Чупрій Л.В. П.П. Гай-Нижник, Випуск 101 (№ 10), 2015. – С. 474 – 481. Інтернет ресурс <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2015doc.identity.pdf>

117. Шамич, О. М. (2011). Формування громадської активності молодших підлітків у дитячих спортивних об'єднаннях за місцем проживання. (Дис. канд. пед. наук). Інститут проблем виховання НАПН України, Київ.

118. Штофф, В. А. (1966). Моделирование и философия. Москва-Ленинград: Наука.

119. Юрьев, В.К., & Жирков, П.Г. (2018). Самооценка здоровья і готовности к воинской службе старшеклассниками Якутска. ФГБОУ ВО «Санкт-Петербургский государственный педиатрический медицинский университет. Минздрава России. Педиатр, 9, 34-35.

Наукове видання

Остапенко Олександр Іванович
Тимчик Микола Валерійович
Зубалій Микола Дмитрович
Журба Катерина Олександрівна
Бінецький Дмитро Олександрович
Касіч Наталія Петрівна
Кузора Іван Васильович

**ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ
В УМОВАХ ІДЕЙНО-СВІТОГЛЯДНОЇ КОНФРОНТАЦІЇ**

Навчально-методичний посібник

Науковий редактор – О. І. Остапенко

Комп'ютерна верстка – М. В. Тимчик

Обкладинка – О. І. Остапенко

Формат 60x84/8. Обл.вид. арк. 8,0.
Поліграфічно-видавничий центр ТОВ «Імекс-ЛТД»
Свідоцтво про реєстрацію серія ДК № 196 від 21.09.2000.
25006, м. Кропивницький, вул. В. Панченка, 29
тел./факс (0522) 32-08-32, 32-17-05
E-mail: design@imex.kr.ua